

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Koldingbogen 2002

KOLDINGBOGEN 2002

*Koldingbogen 2002 udgives af Kulturudvalget
med støtte fra følgende sponsorer:*

BG Fonden, Kolding
Danske Bank
Fiberline Composites A/S
Søren Buchreitz Jensen ApS
Munk Bog & Idé
Møhler & Strøh A/S
Nordisk Solar Compagni A/S
Optikjær
Sydbank
Jørn Thomsen Offset A/S

INDHOLDSFORTEGNELSE:

<i>En stuepige i Kolding 1883-84</i> Thomas Oldrup	5
<i>Gode boliger til Koldings arbejdere</i> Bent Jensen	11
<i>Det jydskes Haveselskab</i> <i>Koldingkredsen</i> Helga Møller Nielsen	29
<i>Gestapo på Staldgården</i> Henrik Lundtofte	37
<i>En industriarbejderfamilie i Tved</i> Per Andersen	49
<i>Min farfar Richart Krag</i> Lillian Vibeke Krag	69
<i>Hos nervelæge</i> <i>Karl Georg Fuhrmann</i> Børge Therkildsen	74
<i>Episoder fra besættelsen i Kolding</i> N.J. Bollerup	77
<i>Låsbygade i 1930erne</i> <i>- fortalt af Arnold Pedersen</i> Flemming N. Andersen	82
<i>Køretøjer på Vejlevej i 110 år</i> Bent G. Nielsen	87
<i>Niels Michelsens regnebog fra 1615</i> Jens Ulff-Møller	91

Midt i en travl hverdag kan der være behov for en stille stund og en bog, der kan få os til at tænke over, hvordan vi er nået hertil, hvor vi er i dag.

Særligt for os, der ikke er født i Kolding, er det værdifuldt også på denne måde at fremme egen forståelse af, hvorfor Kolding er blevet en så spændende og fremadrettet kommune.

En sådan bog er Koldingbogen - den kan ovenikøbet give os lidt af forklaringen på udviklingen i vores by.

Jeg vil gerne takke forfatterne og Kolding Stadsarkiv for deres store arbejde og sponsorerne for deres økonomiske støtte til bogens udgivelse.

Dan Nielsen
Kulturudvalgsformand

<i>Bramdrup Telefoncentral</i> Jørgen Kristensen	97
<i>Koldings rytmiske musikhistorie</i> Af Carl Riisgaard	101
<i>Falskmønterbanden i Kolding 1919</i> Morten Andersen	109

KOLDINGBOGEN 2002

32. årgang

Udgivet af Kulturudvalget i Kolding

Redigeret af stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou

Sats og tryk: Jørn Thomsen Offset A/S, Kolding

ISSN 0901-877

Forsidebilledet: Foto fra DUI feriekolonien Reden, Agtrupvig ca. 1958. Foto N. Lisberg.

EN STUEPIGE I KOLDING I 1883-84

AF THOMAS OLDRUP

I oktober 1883 rejste jeg, efter nylig at være fyldt 18 år, til Kolding, havde fået plads hos kammerherre, toldforvalter Späth.

Sådan fortæller frk. Fanny Sørensen, der var stuepige i Kolding fra oktober 1883 til november 1884. Mange år senere dikterede hun sine erindringer til en søn, og disse er for nyligt dukket frem. De giver et glimt ind bag facaden i hjemmet hos den fine hr. kammerherre Späth, hvor hun var fæstet.

Fanny Henriette Augusta Emilie Sørensen blev født i en kvistlejlighed med udsigt ud til Gråbrødre Torv i København den 22. august 1865. Hendes far, der året før var kommet hjem efter angiveligt at have været „slave hos Prøjserne“, hed Peter Emilius Sørensen. Han var guldsmed af uddannelse, men ernærede sig som „nysølvfabrikant“, det vil sige, at han udførte en ny slags eksklusiv legering af metal, der var opstået på den tid, og hvis håndværk han havde lært sig i USA. Han var en farverig, handlekraftig og rastløs mand.

Fanny var både født og opvokset i København, så det kan undre, at det blev i Kolding, hun fik en plads som stuepige, da hun blev gammel nok til dette. Kontakten bestod i, at Fannys mor, den århusiansk fødte Anine Petrine Sørensen, havde en søster, der var gift med malermester Langhorn i Kolding. De havde også kontakt til en anden familie i Kol-

ding, ved navn Gosmann. Fanny, hendes søster og mor havde en gang tidligere besøgt byen.

Fanny var født under relativt fattige kår, men hendes flittige far havde arbejdet sig op og ejede bl.a. en ejendom, som han lejede ud. Det er muligt, at han sendte hende afsted til Kolding med den bagtanke, at hun der skulle finde sig en forlovet blandt middelklassen i provinsen.

KAMMERHERRE VON SPÄTH

Hvem var denne kammerherre von Späth, som Fanny fik plads hos? Det var såmænd en af Koldings fornemme mænd, hr. Wilhelm Carl Christian von Späth, der var ridder af Dannebrog og toldforvalter i Kolding fra 1868 til 1889.

Späth var født i Aalborg den 15. december 1818, og hans far var ligeledes kammerherre, foruden postmester og chef for 2. Jyske Bataillon. Späth blev i 1840erne ansat ved toldvæsenet, men hans karriere var afbrudt af hans deltagelse i krigen 1848-50. Derefter blev han toldassistent i Ottensen, og nogle år efter toldforvalter i Neumünster. Her blev han indtil krigens udbrud i 1863, hvor de tyske tropper tvang ham til at fortrække. Han kom så til Slesvig som toldforvalter, men da østrigerne rykkede ind i byen den 6. februar

Kammerherre, toldforvalter W.C.C. von Späth (1818-1906). Foto: Ludvig Thomsen.

1864, måtte han også forlade den og flygte mod København. På vejen blev han imidlertid anholdt af tyskerne og indsat i fæstningen i Rendsborg. Muligvis af respekt for hans pæne embede blev han løsladt straks efter og fik lov til at drage videre – endda under eskorte af hannoveranere og sachserne, og han nåede København i god behold. Her blev han udnævnt til toldforvalter i Kolding, et hverv som han overtog i 1868. Således var Späth ad flere omveje ført til Kolding.

Kammerherren var gift mindst to gange og

havde tre børn. En søn, Christian Ove Wilhelm (1865-1918), to døtre Frederikke (ca. 1862-1955) og Maria (1867-1957). De tre børn var altså jævnaldrende med stuepigen Fanny fra København, der mødte op i det fornemme hjem i oktober 1883.

72 KRONER ÅRLIGT

Min stuepigeplads var også bunden nok. For 72 kroner årligt var jeg fæstet og fik heller ikke mere, skulle, når jeg var færdig om eftermiddagen, sy for fru. Jeg holdt meget af det og gjorde det gerne, men kokkepigen, der havde været stuepige før mig, var rasende, så hun skulle nok sørge for, at der ingen tid blev til syning og forbød mig at blive så hurtigt færdig, men det blev dog til en del alligevel, det var mine bedste timer om dagen.

En gang om måneden havde vi storvask, op klokken to, det var snart det værste. Fruen kaldte og blev ved, til vi var synlige, men jeg skal love for, der blev ikke megen vask før hen ad morgenen. To koner kom så for at tage fat, og så var jeg fri, havde da det huslige at sørge for, kokkepigen måtte blive derude, intriger og kneb blev jeg da vidne til i det år.

Den vragede og degraderede kokkepige prøvede at gøre opholdet surt for Fanny, der nok var i huset under nogle vilkår, der var mildere og mere „large“ end kokkepigenes. Fanny var der ganske vist på papiret for at være stuepige og sy for fru, men reelt var det nok også for, at den 18-årige Fanny kunne opleve, hvordan livet blev levet, huset blev passet, og hvordan man var en god husmor og kone.

Det var ikke nag og intriger det hele. Af og til var der også tid til morskab – i små doser: *Frihed hver anden søndag fra klokken tre til ti*

præcis. Det morede mig da også at ringe, lige når kirkeuret slog. Fruen sad altid oppe og lukkede op. En aften i ugen efter tetid havde jeg fri, altså højst halvanden time. Engang var jeg i theateret, det var ellers med Gosmanns og børn på min frisdag i Marienlund-Stejlbjerg. Jo til et par festligheder med dem deroppe var jeg også, har vel så fået ekstra tilladelse.

Man kan forestille sig, at hvis Fanny var sendt til Kolding for at finde sig en passende forlovet, at det var på disse søndagsudflugter, der blev holdt øje med eventuelle bejlere. De nævnte udflugtsmål i nærheden, Marielund og Stejlbjerg, var et passende sted at møde sin tilkomne. Det gik dog ikke.

SØSTER ANNA PÅ SOMMERBESØG

Fanny havde som sagt en to år yngre søster,

Anna Dorthea Orcidia, der var kirtelsvag. Min søster var en lille tid i plads i hovedstaden, men det var kun kort, hun savnede hjemmet. Da pladsen vist heller ikke var god, med lejlighed i en baggård, så var landet bedre, og hun kom hjem igen. Hendes første rejse var til Kolding for at besøge Gosmanns. De boede samme sted som nu [skrevet 1923] i Daugårds Toft, og hun besøgte mig, der dengang var hos Späth's.

Den omtalte Gosmann var en ven af familien, tobaksspinder M.P. Gosmann, der som skrevet boede i Daugaards Toft, nu en del af Vifdam.

Fanny skriver også, at hun og søster Anna blev fotograferet sammen, hvilket har været forholdsvis eksklusivt i 1884. Der fandtes flere fotografer i Kolding i 1880'erne, men der er desværre ikke bevaret protokoller eller negativer fra dem. Og da det var sommer, sejle-

Udsigt over Kolding fra Stejlbjerg, 1901.

Kolding Havn o. 1890. Til venstre DFDS' damper Sønderjylland, der fra 1888 gik i rutefart mellem København, Fredericia, Middelfart og Kolding. Der var plads til 45 på 1. klasse, 16 på 2. klasse og 169 dækspassagerer.

de både hun og jeg hjem, det skulle jo være billigst muligt.

Den 3. oktober 1884 brændte Christiansborg Slot, og uvurderlige kunstschatte gik tabt. Skæret kunne ses over store dele af Sjælland og helt til Sverige. Men næppe helt til Kolding, hvor Fanny opholdt sig og dér modtog nyheden, kort tid før hun vendte hjem.

Hun fortæller: Christiansborg slot brændte det år. Om jeg husker det, da var jeg endnu i Kolding, og det berørte mig stærkt, for der i løngangene havde min legetid været tilbragt meget, op på stenbænkene for at kigge i kanalen og sikken masse skibe, det vil sige både, der lejedes ud dengang som nu. Løngangen brændte jo ikke og står endnu.

JEG TRAF MIN SKÆBNE

Fannys arbejde som stuepige stoppede allerede efter et år. Det er endnu et tegn på at det mere var en slags „praktikperiode“ end en traditionel tjans „i huset“. Afskeden med den vrantne kokkepige har næppe været hjertelig, men hun virker som om hun har været tilfreds med sin frue og opholdet som sådan. Hvis det er rigtigt, at hun kom til provinsen for at finde en forlovet, bar året heller ikke frugt. For da hun i novemberkulden stod på færgen tilbage til København med sine kufferter, var hun stadig ikke forlovet.

Så tog jeg hjem til november [1884], og der var det så, jeg traf min skæbne,“ skriver Fanny hemmelighedsfuldt. Første søndag jeg var hjemme, så jeg for første gang min tilkomne, men det vidste jeg jo ikke.

Hendes tilkomne var den unge Victor Schrøder. Hun var da 19 år, og han var 23 år. Han var netop vendt hjem fra det store udland og virkede spændende og eksotisk. Han var snedker af uddannelse, var så taget på valsen i Europa og havde bl.a. studeret kemi i Schweiz og Frankrig og også haft små roller som sanger ved Statsoperaen i Wien og Hamburg. Parret blev gift i Gentofte i 1888.

TILBAGE TIL JYLLAND

Kort tid efter vendte Fanny tilbage til Jylland, ikke så langt fra Kolding. Da blev stillingen som gasværksbestyrer på værket i Vejle nemlig ledig, og den kun 27-årige Victor overtog pladsen.

Det vides ikke, om Fanny nogensinde besøgte Kolding og kammerherre Späth siden, men da rejsen mellem Kolding og Vejle

kun er 26 kilometer lang, sås de nok igen. Men så har det været på en mere ligeværdig facon.

Da han døde den 15. maj 1906, skrev Kolding Avis om toldforvalteren: „Denne Stilling beklædte han til 1888, da han, 70 Aar gammel, tog sin Afsked. Siden da har han levet roligt og stille paa sin Villa paa Dalbyvej. Den Afdøde har saa vidt vides aldrig deltaget i det offentlige Liv. Derimod kunde enhver god Sag gøre Regning paa hans Støtte, og særlig Vaabenbrødrenes Kolding-Afdeling, hvoraf han var Æresmedlem, har meget at takke den gamle Kammerherre for. Efter hans udtrykkeligt udtalte Ønske vil hans Jordefærd foregaa i Stilhed“. Hans søn, Christian Ove Wilhelm von Späth, blev kaptajn i marinen. De to fine søstre var æresmedlemmer i Kolding Kunstforening og velansete i byens eksklusive selskabsliv. Der stod megen respekt omkring de to noble gamle søstre, der begge blev over 90 og boede sammen i en lejlighed i Dalbygade 13.

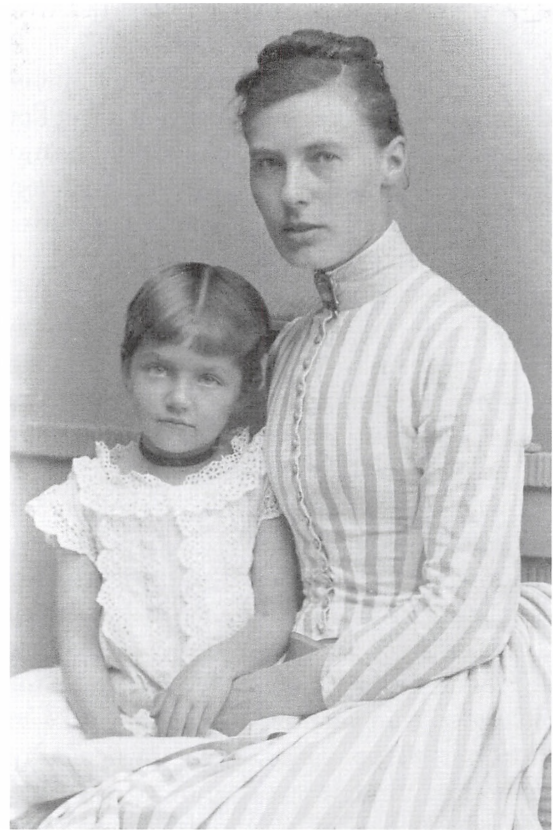
Fanny og Victor tilbragte resten af deres liv i Vejle, hvor de fik fem børn. Gasværksbestyreren døde, kun 49 år gammel, af kræft i

Foto af Fanny nogle år efter hendes tilbagekomst til Jylland.

1910, mens Fanny selv blev næsten 87 år. Hun døde i Vejle i 1952, som en fornem enkedame, ikke så langt fra det Kolding, hvor hun engang - mens hendes liv så helt anderledes ud - tilbragte et helt år som stuepige og tjente 72 kroner.

De to frøkener Späth fotograferet af henholdsvis A. Hoffgaard i 1896 og M.A. Caprani omtrent samtidigt. Hvem den lille pige er, vides ikke.

GODE BOLIGER TIL KOLDINGS ARBEJDERE

AF BENT JENSEN

Når man ser tilbage på tidligere tider, der af nogle betegnes som „de gode gamle dage“, får man et indtryk af en by, der nok var i udvikling, men også havde meget store problemer. Ved Genforeningen i 1920 ophørte Koldings status som grænseby mod syd, og mange forventede stagnation og nedgang i indbyggertallet.

I kølvandet på første verdenskrig fulgte den store inflation med påfølgende arbejdsløshed, som naturligvis også ramte Kolding. Hertil kom de store problemer, Kolding havde som følge af, at velhaverne flyttede til omegnskommunerne, hvor skatten var lavere. Dette problem fandt først sin løsning med en tvangsindlemmelse af disse omkringliggende byområder i Kolding i 1930. Først derefter begyndte indbyggerantallet i Kolding atter at vokse, og i 1938 havde byen omkring 25.000 indbyggere. Hermed var der sikret et skattegrundlag, der kunne klare de mest påtrængende opgaver.

Boligforholdene var dengang meget vanskelige for arbejderklassen, og for mange var det vanskeligt overhovedet at skaffe sig tag over hovedet. Når økonomien var anstrengt, havde man ikke mulighed for at købe egen bolig, derfor måtte man leje sig ind, og det var ikke altid nemt.

Dengang kendte man ikke til store boligkomplekser med udlejningsboliger. Der var

udlejningsejendomme i den indre by, men lejlighederne her var forbeholdt de bedre stillede. Det var ikke ualmindeligt, at man i den lokale avis annoncerede med lejligheder til udlejning, men kun for rolige beboere uden børn.

I hovedstaden var der efter første verdenskrig opført en del boligforeningsbyggeri typisk med små lejligheder. Det såkaldte Kanslergadeforlig mellem SR-regeringen og Venstre i 1933 banede for alvor vej for det almene boligbyggeri. Boliglovene blev nu ændret, og det blev muligt at yde lån på helt op til 95% af anskaffelsessummen. Senere afkast fra byggerierne skulle geninvesteres i nyt byggeri, og dermed var grundlaget for det almennyttige boligbyggeri skabt.

De nye boliglove havde så stor effekt, at der alene i 1935 blev opført 23.000 boliger, heraf dog størstedelen i hovedstadsområdet. I de største provinsbyer blev der i disse år startet mange nye boligforeninger. Det var især de lokale afdelinger af Arbejdernes Fællesorganisation, der tog initiativet, således også i Kolding.

ARBEJDERNES ANDELS- BOLIGFORENING STIFTES

Kombinationen af stor arbejdsløshed og elendige boligforhold for mange arbejderfamilier

var for Arbejdernes Fællesorganisation i Kolding en oplagt mulighed for at sætte gang i nyt boligbyggeri. Der blev nedsat en arbejdsgruppe, som fik til opgave at se på mulighederne for dannelse af en boligforening. Optimismen i arbejderbevægelsen var samtidig blevet styrket, idet der ved byrådsvalget i 1937 for første gang var opnået socialdemokratisk flertal, og Knud Hansen var blevet borgmester.

Den 27. september 1938 blev der indkaldt til stiftende møde i Arbejdernes Andels Boligforening. I mødet deltog mange interesserede, og der blev valgt en bestyrelse på 5

personer. Som første formand valgtes former Svend Nielsen Møller, og den øvrige bestyrelse bestod af inkassator P.M. Laugesen, tømrer Th. Købmand, faktor J.A. Hymøller og murer H. Olesen.

På selve stiftelsesmødet blev indmeldt 27 personer, det årlige kontingent blev fastsat til 3 kroner. På den stiftende generalforsamling anvendte man nogle udkast til vedtægter, der var lånt hos den allerede startede boligforening i Vejle. I mange af de større provinsbyer dannedes boligforeninger med det samme navn, nemlig Arbejdernes Andels Boligforening, forkortet til AAB. I modsætning til de

AABs første byggeri på Ndr. Ringvej. Foto ca. 1945.

landsdækkende boligselskaber eksempelvis Lejerbo og DAB var der her tale om selvstændige lokale boligforeninger, der alene udøvede deres virksomhed i lokalområdet og hver især med sin egen administration.

DE FØRSTE HUSE PÅ NDR. RINGVEJ

Den nyvalgte bestyrelse havde naturligvis som sin vigtigste opgave at få skabt mulighed for opførelse af nye boliger, og selv om lovgrundlaget var i orden, mødte man mange vanskeligheder. Bestyrelsen vedtog, at man ville knytte sagfører Hans Pedersen til AAB som juridisk konsulent, og det viste sig at være en rigtig fornuftig disposition.

Der skulle erhverves en passende byggegrund, og fra kommunens side viste man stor velvilje. Der blev først anvist et areal ved Borgmestervangen, men det viste sig, at her måtte der kun bygges ejendomme med 2 lejligheder i hver, og det var ikke lige det, man havde tænkt sig. Formanden for den socialdemokratiske byrådsgruppe, redaktør Søren M. Jensen, og borgmester Knud Hansen foranledigede nu, at der i stedet kunne erhverves grundarealer langs Ndr. Ringvej og ved Bakkevej/Sneppevej.

Bestyrelsen havde nu brug for teknisk bistand, og den hentede man hos den daværende forstander på Kolding Tekniske Skole, arkitekt H.L. Hansen.

Man besluttede, at der skulle opføres 8 huse med hver 4 lejligheder på det nyerhvervede areal på Ndr. Ringvej. Starten på byggeriet skete med en højtidelig grundstensnælgelse den 29. juli 1939, hvor foreningens formand Svend Nielsen Møller i sin velkomsttale fremhævede denne herlige bygge-

grund med udsigt mod byen, slottet og ud over fjorden. Borgmester Knud Hansen indmurede grundstenen og udtalte bl.a.: „Det er en god gerning at bygge smukke og sunde huse, hvori der er lys og frisk luft, og det er ikke mindst en god gerning over for familier med børn“.

Desuden udtalte borgmesteren ønsket om, at foreningen måtte leve længe og bygge mange gode boliger til arbejderne.

Den 19. august 1939 afholdtes rejsegilde på de nye boliger, og det blev en rigtig festdag. Bestyrelsen havde besluttet, at man ville give en femkroneseddel til hver håndværker, og der blev serveret øl, sodavand, wienerbrød og cigarer.

Lørdag den 2. september 1939 indkaldtes til bestyrelsesmøde for at drøfte de vanskeligheder, der kunne opstå ved den truende krig. Opførelsen af de 32 nye boliger gik ellers planmæssigt, men den spændte situation gav en begrundet frygt for, at der ville blive mangel på byggematerialer og måske prisstigninger, så byggebudgettet ikke kunne nå sammen. Man besluttede derfor at foretage nogle forhåndsindkøb af materialer. Det var ikke særligt nemt, for man havde ingen penge, og banken fulgte meget nøje med i, hvad der foregik på byggepladsen. Problemerne blev dog klaret, og de første 4 lejligheder blev klar til indflytning den 1. november 1939.

De første lejligheder blev udlejet uden de helt store problemer, men efterhånden som krigen rykkede nærmere, var flere af de, der havde ladet sig skrive op til en af de nye boliger, blevet forsigtige. Navnlig usikkerheden omkring indkomst og arbejdsforhold bevirkede, at flere sprang fra. Nok var det fristende at få en ny bolig, men den skulle jo også betales,

og hvis der nu blev stor arbejdsløshed, kunne det blive vanskeligt.

De nye lejligheder var efter datidens forhold rummelige, det var 2-værelses boliger på 66 m². Den månedlige husleje var på 68 kr. Herudover skulle der indbetales en mindre formue, nemlig 520 kr. i indskud. For at kunne vurdere disse tal er det nødvendigt at sammenligne huslejeudgifterne med en almindelig arbejders indkomst - hvis han vel at mærke var i arbejde. Gennemsnitstimestelønnen for arbejdere var på 1,15 kr. Den ugentlige arbejdstid var på 48 timer, altså en ugeløn på 55 kr. Det var virkelig en alvorlig beslutning, der skulle træffes, inden man kunne underskrive lejekontrakten. En månedlig husleje, der lagde beslag på lidt mere end ugelønnen, det turde de fleste ikke binde an med. For mange familier med børn var de nye boliger dog et tilbud om bedre livsvilkår, og det lykkedes efterhånden at få alle 32 lejligheder udlejet.

BOLIGER VED SNEPPEVEJ OG I VIFDAM

Trods de mange genvordigheder med opførelsen af boligerne ved Ndr. Ringvej, mistede bestyrelsen dog ikke lysten til at fortsætte, man fik stillet nogle nærliggende grundarealer til disposition, og med teknisk bistand fra arkitekt H.C. Rasmussens Tegnestue begyndte planlægningen af boligerne ved Sneppevej og i Vifdam.

1940 kom besættelsen, og mangelen på byggematerialer blev mærkbar. Nogle af bestyrelsens medlemmer var af den opfattelse, at man ikke kun skulle bygge i den nordlige bydel, og derfor udsøgte man sig et grundareal

ved Domhusgade og engagerede arkitekt Ernst Petersen til at udarbejde et skitseprojekt.

Medens nybyggeriet ved Sneppevej skred planmæssigt frem, viste det sig, at det skulle blive anderledes vanskeligt med byggeplanerne i Domhusgade. På en generalforsamling, der blev afholdt på Rutebilcafeen den 18. september 1941, blev byggeplanerne nedstemt af et massivt flertal, og bestyrelsen måtte stille planerne i bero. I 1942 afholdtes ekstraordinær generalforsamling, hvor bestyrelsen fremlagde forslag til de sidste projekter ved Sneppevej og i Vifdam. Planerne blev vedtaget, men det holdt hårdt, kun 2 stemmer skilte tilhængere og modstandere. De mange vanskeligheder medvirkede til, at bestyrelsen i 1943 stillede sine mandater til rådighed, men generalforsamlingen valgte dog at støtte den siddende bestyrelse.

I 1944 blev der indkaldt til ekstraordinær generalforsamling, hvor byggeplanerne for Domhusgade atter var på dagsordenen. På mødet benyttede kommunens repræsentant, den senere borgmester Søren M. Jensen, lejligheden til at fortælle de fremmødte beboere om deres selvtilstrækkelighed og ankede over, at man ikke undte andre en god bolig. Dette indlæg havde åbenbart effekt, for ved den efterfølgende afstemning blev byggeplanerne vedtaget med 38 stemmer mod 16.

AAB KOLDINGS ADMINISTRATION

Allerede i sommeren 1940 blev de mange administrative opgaver for meget for bestyrelsen. Man besluttede at se sig om efter en forretningsfører, der i sin fritid kunne påtage sig de regnskabsmæssige opgaver. Valget faldt

Byggeriet på Sneppevej set mod Slotssøen og Koldinghus.

på Kristian Pedersen, der i øvrigt var bror til den juridiske konsulent i boligforeningen, og det viste sig at være et heldigt valg.

Bestyrelsen valgte også at etablere et lille kontor i et butikslokale ved Ndr. Ringvej 27. Her kunne beboerne henvende sig i åbnings-tiden, og her kunne huslejen indbetales.

Med byggeriet af flere boliger skete der også en stigning i det administrative arbejde,

og forretningsføreren kunne fra 1. januar 1946 heltidsansættes. Ifølge protokollen blev lønnen fastsat til 7.016 kr. pr. år, dog med ret til dyrtidsregulering.

Der var virkelig tale om en aflastning for bestyrelsen, som hidtil havde brugt megen tid på at kontrollere, om beboerne i de nye boliger nu også passede områderne ordentligt, der var jo ikke dengang ansat viceværter. En ting

Forretningsfører i AAB 1938-74 Kristian Pedersen.

slap bestyrelsen dog ikke for, man havde en årlig inspektionstur, hvor den samlede bestyrelse besøgte alle lejligheder for at kontrollere, om beboerne nu også vedligeholdt det lejede efter forskrifterne.

Den nye forretningsfører fik i de første mange år den fornødne assistance omkring de lidt indviklede regnskabsforhold for nybyggerierne. Det var den landsdækkende organisation *Arbejderbo*, der mod betaling ydede denne hjælp. Da man startede planlægningen af byggerierne ved Brændkjærgård,

havde Kristian Pedersen imidlertid lært, hvordan man udformer byggeregnskaber, og boligforeningen har lige siden selv klaret disse opgaver.

Forretningsføreren var bestyrelsens forlængede arm. Det var ham, der skulle udføre det arbejde, bestyrelsen besluttede sig for, og det var ikke altid helt let. Kristian Pedersen blev med årene en meget markant og anerkendt leder af AABs administration. Sammen med den senere formand, Svend Christensen, prægede Kristian Pedersen boligforeningen i en meget lang årrække. De to kende hinanden i forvejen, begge havde arbejde på kommunens elværk, hvor de skovlede kul i kedlerne. Det er blevet fortalt, at når boligforeningen dengang havde behov for et byggelån, måtte Kristian Pedersen og Svend Christensen børste det værste kulstøv af sig og møde hos bankdirektøren for at få godkendt lånet. Det var ofte hårde odds, og bankerne så ikke med velvilje på denne arbejderforening, der jo ingen opsparing kunne fremvise.

Efterhånden blev der opført flere og flere bygninger, og kontoret på Ndr. Ringvej blev ombyttet med et større lokale over det daværende apotek på Axeltorv. Senere flyttede man til Slotsgade 4 på 2. sal, og der blev ansat yderligere kontorpersonele. I begyndelsen af 1960'erne blev ansat en inspektør, og i 1970 besluttedes, at man nu ville bygge egen administrationsbygning. På et areal ved Engstien blev den nuværende bygning opført og taget i brug i 1971. Der er senere foretaget udvidelser af administrationsbygningen, der i dag huser et personale på 20 personer.

1. april 1964 blev jeg ansat som inspektør og afløste hermed Søren Christensen, der

ønskede at gå tilbage til sit tidligere arbejde som ingeniør ved kommunen.

De følgende ti år blev en tid, hvor der virkelig var gang i de store byggeplaner, hvor boligerne på Norgesvej og i Skovparken blev opført. Med udgangen af 1973 ønskede Kristian Pedersen at gå på pension, og jeg fik af bestyrelsen tilbudt stillingen som hans afløser. Det blev til i alt 33 år i AAB heraf de sidste 23 år som forretningsfører.

AAB Kolding har altid været tilhænger af det fælles organisationsarbejde, der har fundet sted gennem 7. kreds og dermed Boligselskabernes Landsforening. I en periode lykkedes det at få valgt foreningens formand, Svend Christensen, som kredsens formand, og han fik derved en bestyrelsespost i Boligselskabernes Landsforening. Mange år senere havde jeg selv den fornøjelse at blive valgt til kredsens næstformand, det gav også en bestyrelsespost i landsforeningen, en post, vi havde megen gavn af i boligforeningen, fordi vi altid var på forkant med den boliglovgivning, der blev vedtaget på Christiansborg.

I midten af 1990'erne drøftede vi det kommende generationsskifte, og man enedes om, at dette skulle ske så glidende som overhovedet muligt. Grethe Nielsen, der var formand på dette tidspunkt, besluttede at fratræde i april 1996 og blev afløst af næstformanden Frits Larsen. Året efter var det så min tur, og afløseren var parat.

Da den samlede administration nu omfattede over 3.300 boliger, valgte man at ansætte to personer, der ligeligt skulle dele det administrative ansvar. Ejvind Jacobsen, der i 10 år havde været AABs tekniske leder, blev forretningsfører. Fra vort revisionsfirma hentedes vi Per Nielsen, som havde et indgående

kendskab til AABs økonomiske forhold. Han blev den anden forretningsfører.

BELLEVUEGADE, KIKKENBORGGÅRDEN, BRÆNDKJÆRGÅRD

I september 1944 besluttede bestyrelsen at købe en byggegrund i Bellevuegade. Der var ganske vist tale om en høj pris, man måtte betale 18.500 kr. for et areal, hvor der kun kunne opføres 54 lejligheder og 2 butikker. Til at projektere det nye byggeri antog man arkitekt H. Noes Petersen.

Det sidste krigsår var på mange måder en vanskelig tid, bestyrelsen besluttede, at beboerne nu ikke mere måtte betale huslejen kontant, men skulle anvende giroindbetalingskort. Man trådte samtidig ind i teknikkens tidsalder, bestyrelsen bevilligede en telefon til forretningsføreren. Samtidig blev foreningens første vicevært ansat. Der var tale om et fritidsjob på Bakkevej/Sneppevej, og betalingen var 4 kr. om måneden.

Demokratiet var fortsat et vigtigt led i foreningen, men det var vanskeligt at afholde møder for større forsamlinger. Den 18. marts 1945 afholdt man derfor generalforsamling søndag formiddag i Bibliotekets store sal. Af protokollen fremgår det, at der kun var mødt 100 personer. Trods de vanskelige forhold besluttede bestyrelsen, at man ville opføre et byggeri på 61 lejligheder, den højt beliggende Kikkenborggården.

Af Kolding Kommune købte man nu også et areal ved Brændkjærgård med plads til 162 lejligheder, købesummen var på 123.000 kr. Man besluttede samtidig, at hele området skulle udbydes i en arkitektkonkurrence. Det

blev arkitekt H. Noes Petersen, der vandt konkurrencen, og resultatet heraf er hele områdets 338 gode familieboliger, som dog gav problemer i starten. Det var simpelthen for dyrt at bo her, så mange kaldte området for *Havregrynskvarteret*.

BESTYRELSESARBEJDET ÆNDRES

Lige fra foreningens start var bestyrelsen det bærende element, man holdt rigtig mange

møder, og alle bestyrelsesmedlemmer skulle helst kende byggerierne ned til mindste detalje. Med flere og flere nye bebyggelser begyndte bestyrelsen at indrette sit arbejde på en mere overordnet styring. Samtidig fandt flere medlemmer, at de årlige generalforsamlinger havde udviklet sig til mastodontmøder og ofte nogle rivegilder, hvor det ikke altid var det saglige, der prægede mødet. I 1947 besluttede man derfor at indføre et repræsentantskab, som skulle være foreningens øverste

Brændkjærgade fotograferet i juni 1960 af P. Thastum, Kolding Folkeblad.

myndighed. De enkelte medlemmer af repræsentantskabet skulle vælges af beboerne i de forskellige afdelinger. Denne demokratiske ordning fungerer fortsat i AAB.

I april 1942 blev Svend Christensen nyvalgt som medlem af bestyrelsen, og da formanden Viggo Madsen i 1946 rejste fra Kolding, blev Svend Christensen valgt som foreningens nye formand. Det skulle hen ad vejen vise sig, at det var et rigtig godt valg. I samfulde 21 år bestred Svend Christensen sit formandshverv med stor dygtighed. Han var en skrap forhandler, der sikrede mange byggeopgaver for AAB. Det blev ikke ringere af, at han senere blev indvalgt som socialdemokratisk medlem af Kolding Byråd.

I 1966 opstod der nogle uoverensstemmelser i bestyrelsen omkring det nye byggeri, der skulle opføres på Dyrehavegårds marker. Et flertal gik ind for betonelementbyggeri, i øvrigt efter stærk anbefaling fra Boligministeriet. Svend Christensen var ingen ynder af betonbyggeri, og han besluttede derfor at forlade bestyrelsen i 1967.

AAB skulle nu have ny formand, og det var vist noget af en overraskelse, at repræsentantskabet valgte Darling Nielsen til posten, han havde kun to års erfaring i bestyrelsen. Darling Nielsen arbejdede som kontorchef på Nordisk Solar, og han var ikke som sin forgænger involveret i politik overhovedet.

Det viste sig snart, at den nye formand havde flair for at stå i spidsen for det, der nu efterhånden var blevet en stor boligforening med over 1.100 lejligheder. Darling Nielsen bestred sit formandshverv lige til sin død i 1986, han nåede således 21 år på denne post.

AABs næste formand blev en kvinde,

Formanden for AAB, Svend Christensen, fotografert i byrådssalen i 1965 af P. Thastum.

nemlig Grethe Nielsen, og nu havde man atter valgt en person med politiske holdninger. Grethe Nielsen var kommunal hjemmehjælper og dertil meget social engageret. Hun blev senere indvalgt i Kolding Byråd for Socialdemokratiet og arbejdede energisk for videreudvikling af AAB. Grethe Nielsen gik af som formand i 1996 og efterfulgtes af AABs nuværende formand Frits Larsen.

Stabilitet og dermed sikker ledelse har præget bestyrelsesarbejdet i alle årene. Den absolutte topscorer i bestyrelsen var Egon Rasmussen: Han blev indvalgt i bestyrelsen den 5. september 1945 og forlod efter eget

ønske bestyrelsen i maj 1992. 46 års uafbrudt bestyrelsesarbejde er en bemærkelsesværdig præstation, man ikke møder ret tit. Det skal hertil bemærkes, at man som bestyrelsesmedlem i en boligforening ikke fik nogen form for honorar eller mødediæter. Først i de senere år er der indført regler om beskedne honorarer til bestyrelsesmedlemmer.

SNERLEVEJ, HESTEHAVEN, NORGESVEJ

Den næste store opgave blev nybyggeriet ved Snerlevej. Arealerne der tidligere havde huset tyske flygtninge, blev erhvervet i 1950'erne, og arkitekt H. Noes Pedersen skabte en bebyggelse, der lige fra starten var meget

efterspurgt. I samme periode blev den resterende del af Brændkjærgård færdigudbygget, herunder de 25 rækkehuse.

Nogle i Byrådet mente, at AAB byggede for flot og dermed også for dyrt, og derfor blev det besluttet, at man på et areal i Hestehaven ville forsøge en anden slags byggeri. Arkitekterne Holm og Andersen fik til opgave at projektere de billigere boliger. Man fik et byggeri, der nok havde gode rummelige boliger, men det var for skrabet, bl.a. installeredes ikke centralvarme, men oliekomfurer. Det blev den eneste gang, AAB forsøgte sig på det felt. Senere har man måttet foretage store moderniseringer i afdelingen, og i dag er standarden fuldt på højde med de øvrige bebyggelser.

Bestyrelsen for AAB i årene 1978-83. Fra venstre Egon Rasmussen, Darling Nielsen (formand), Tenna Christensen, P.M. Laugesen og Egon Andersen.

1950erne var en tid, hvor der virkelig var gang i byggerierne, der blev opført en børneinstitution i Vifdam og boliger til sygeplejersker i Utzonsgade. Lægeboligerne på Engstien blev opført i umiddelbar nærhed af det daværende sygehus.

I perioden 1963- 64 blev de 184 boliger på Norgesvej opført. Det var arkitekt H. Noes Petersen, der projekterede byggeriet, og det blev det sidste store arbejde, han kom til at udføre for AAB. De fint beliggende boliger med den skønne udsigt over ådalen gav dog anledning til lidt turbulens, da naboerne i *Rosenhaven* som tilhørte Vejle Amts Boligselskab, mente at den nye bebyggelse ved Norgesvej ville genere udsigten fra deres boliger.

SKOVPAKEN. MURSTENSBYGGERI ELLER ELEMENTBYGGERI?

På et stort areal ved Dyrehavegård ønskede kommunen, at ny boligudbygning skulle finde sted. Sammen med Vejle Amts Boligselskab skulle AAB lave en bebyggelsesplan, der skulle indeholde et betydeligt antal etageboliger samt et butikscenter.

Der opstod allerede fra starten betydelige vanskeligheder, man kunne ikke enes om, hvordan der skulle deles, og man var ikke enige om, hvem der skulle projektere byggeriet. I AAB havde man ikke den store tillid til Vejle Amts Boligselskab, og derfor blev det besluttet, at man delte det store grundareal, så VAB fik arealerne mod vest samt butikscenret, og AAB alene skulle udbygge arealerne mod øst.

Nu var opgaverne fordelte, og så skulle man i AAB vælge det arkitektfirma, der skulle stå for byggeriet. Valget stod mellem tradi-

tionelt murstensbyggeri og et montagebyggeri af elementer efter den såkaldte Sydjyllandsplan. Sydjyllandsplanen var skabt af nogle teknikere med tilknytning til Boligselskabernes Landsforening, og man havde allerede opført en række bebyggelser i forskellige jyske byer efter samme model. Der opstod intern uenighed i AABs bestyrelse om valget af byggeform. Den daværende formand Svend Christensen kunne ikke gå ind for elementbyggeriet, medens andre i bestyrelsen fandt denne byggemetode bedst. Uenigheden medførte en række møder og besigtigelser af forskellige byggerier i andre byer, man hente konsulentbistand i Boligministeriet, og til sidst blev byggesagen behandlet på et ekstraordinært repræsentantskabsmøde, hvor et stort flertal gik ind for montagebyggeriet. Svend Christensen tog konsekvensen af afstemningen og gik af som formand året efter.

AAB tog nu fat på den hidtil største samlede byggeopgave, der blev projekteret i alt 432 boliger i 21 etageblokke, og herudover 3 store parkerings- og garageanlæg.

Bebyggelsen indeholdt store lejligheder på helt op til 122 m². Dertil kom, at der i altansiden monteredes store altaner med skydevinduer. Der var store moderne køkkener og baderum, store køle/fryseskabe og moderne vaskerier i hver blok.

Alt var kollektivt, der var ikke opsat eller varmemålere, og beboerne skulle ikke betale særskilt for brug af vaskerierne. De senere energikriser medførte dog, at der i dag er individuelle målere på alt forbrug.

Selve byggeriet startede i 1971 og var gennemført på to år. Den særlige byggeform med montering af færdige byggelementer med-

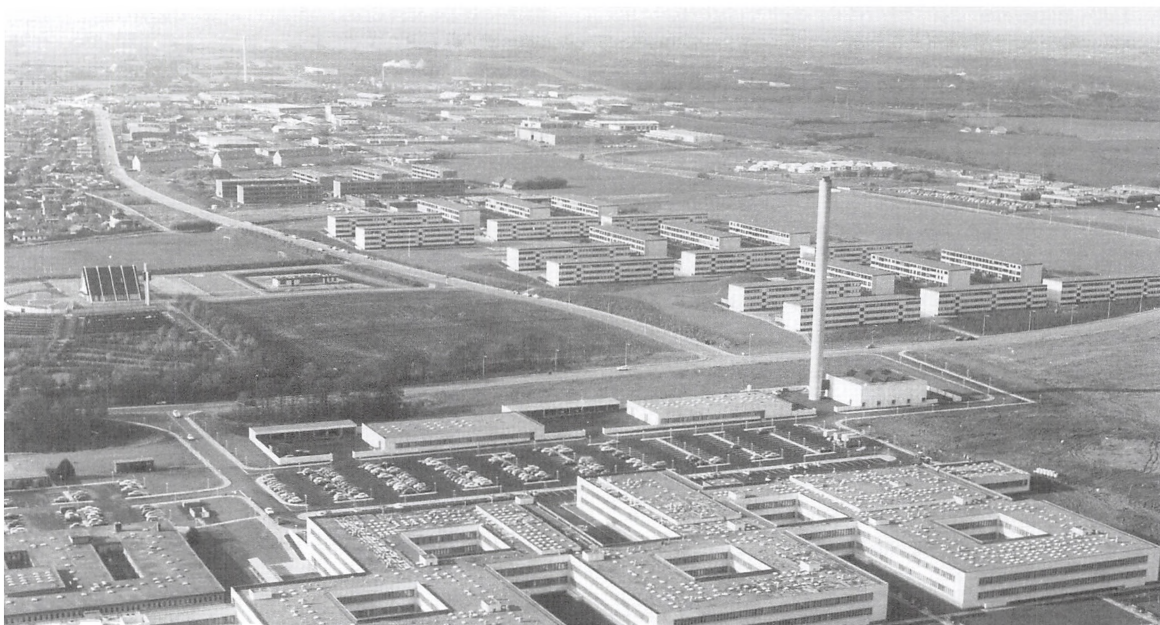

Foto af Skovparken i 1975. I forgrunden Kolding Sygehus. Foto: Thomas og Poul Pedersen.

førte, at man i en periode kunne aflevere 1½ færdige lejligheder pr. dag. Resultatet heraf var store besparelser i byggelånsrenter, men det medførte samtidig, at udlejningen af de færdige boliger ikke kunne følge med. På et tidspunkt var der 90 tomme boliger i bebyggelsen. Alle boliger blev imidlertid udlejet, og denne store bebyggelse i nordbyen har i høj grad medvirket til en rimelig boligsituation i Kolding.

At betonelementbyggerier ikke var den bedste byggeform har senere betydet, at der i Skovparken er gennemført ganske betydelige og kostbare moderniseringer, som nu har ændret det betonagtige præg til et mere tiltalende boligområde. Samtidig med moderniseringer er der opført nye taglejligheder, og bebyggelsen rummer nu 522 boliger.

OVERTAGELSE AF VAB-AFDELINGER

I begyndelsen af 70'erne fik Vejle Amts Boligselskab økonomiske problemer, selskabets egenkapital var væk, og de kunne ikke gennemføre deres del af det planlagte byggeri ved Skovparken.

Kolding Kommune indkaldte boligselskaberne og repræsentanter fra Vejle Amt og Boligministeriet til drøftelse af forskellige modeller til løsning af problemerne. Det stod efterhånden klart, at VAB ikke kunne videreføres, og en afviklingsplan blev udarbejdet. Jeg blev indkaldt til møde hos daværende borgmester Peter Ravn, som foreslog, at AAB overtog afdelingen i Højhusene og på Snerlevej, medens Lejerbo skulle overtage de øvrige afdelinger og Borgerligt socialt Boligsel-

skab gennemføre det planlagte nybyggeri ved Skovparken. Det lykkedes mig at få denne fordeling ændret således, at AAB i stedet overtog afdelingerne i Rosenhaven, i Utzonsgade og Snerlegården.

Der forestod nu et betydeligt udredningsarbejde, inden den egentlige overdragelse fandt sted i 1976, og siden er de tidligere VAB-afdelinger blevet en integreret del af AAB, og økonomi og vedligeholdelsestilstand er den samme som i alle andre afdelinger.

Med opløsningen af Vejle Amts Boligselskab ophørte samtidig en art konkurrence, hvor nogle tidligere fandt det „lidt finere“ at have bolig i dette selskab i modsætning til AAB.

Som nævnt overtog Borgerligt Socialt Boligselskab opgaven med at nybygge den vestlige del af arealerne ved Skovparken, herunder også butikscntret. Først var det dog meningen, at vi i AAB skulle overtage hele området og dermed færdigbygge den vestlige del også. Der blev foretaget meget omfattende beregninger, der viste, at hvis der skulle skabes økonomisk balance i det nye byggeri, skulle der tilføres et betydeligt millionbeløb. Tilsynsmyndigheden for VAB var Vejle Amtsråd, og amtsborgmester Erling Tiedemann var ikke særlig stemt for, at VABs konkurs skulle koste amtet penge. Amtet lavede derfor en aftale med BSB, der ikke som AAB mente, at det ville blive så dyrt at skabe balance i det nye byggeri. Hermed slap Vejle Amt fra konkursen næsten uden skrammer, og den ansvarlige tilsynsmyndighed blev nu Kolding Kommune. Nogle år senere viste det sig, at BSB alligevel ikke kunne skabe balance i driften af området, og man måtte have til-

ført midler, og nu var det Kolding Kommune, der måtte betale.

LAVT BYGGERI NORD FOR SKOV-PARKEN

I AABs bestyrelse fandt man nu, at der efter det store etagebyggeri ved Skovparken var tid for at opføre udlejningsboliger i tæt lav bebyggelse. Arealet nord for Skovparken blev erhvervet, og der blev i perioden 1979-1980 opført 121 nye boliger efter et særligt typehusprojekt, hvor de næsten fabriksfærdige huse blev monteret på soklerne. Det viste sig hurtigt, at det lave byggeri, hvor beboerne hver fik et lille haveareal, var en rigtig god fornyelse, og boligerne i denne afdeling er i dag meget efterspurgt.

BYFORNYELSE I CENTRUM

I midten af 1970erne vedtog man i Folketinget en række love, der skabte et fornuftigt økonomisk grundlag for sanering og byfornyelse. Landets boligselskaber gik sammen og fik dannet *Almennyttigt Saneringselskab*, som senere ændrede navn til *Byfornyselskabet Danmark*.

I Kolding Kommune var der hurtigt stor interesse for at få gang i byfornyelsen efter de gunstige tilskudsrammer, der var lagt. Det var især de ældste byområder omkring Låsbygade-Konsul Graus Gade-Blæsbjerggade, der havde behov for forbedringer.

I AAB fulgte man udviklingen tæt. Opgaver i forbindelse med renovering af bestående ejendomme var ikke aktuelt for foreningen, men mange af de ældre ejendomme viste sig ikke at være bevaringsværdige, og her

Bent Jensen, forretningsfører for AAB 1974-1997.

skulle der i stedet bygges nyt. Efter aftale med kommunen fik AAB til opgave at opkøbe disse arealer og opføre nye boliger. Samtidig drøftede man mulighederne for, at AAB kunne overtage en række af de ejendomme, Byfornyelsesselskabet havde moderniseret, og drive disse som almene boligafdelinger.

Det blev årsagen til en alvorlig uoverensstemmelse med Byfornyelsesselskabet, hvor nogle istandsatte boliger i Zahnsgade ikke svarede til de forventninger, vi i AAB stillede til istandsættelsen. Der blev fastlagt et møde med Byfornyelsesselskabets direktør, den tid-

ligere boligminister Helge Nielsen, og han var godt sur, fordi vi tillod os at rette kritik mod det udførte arbejde. AABs daværende formand Darling Nielsen og undertegnede rejste os og ville forlade mødet, da vi anså et samarbejde for nytteløst. Helge Nielsen anslog nu en lidt mildere tone, og det hele endte med, at vi nok skulle samarbejde, men andre måtte overtage de ejendomme, Byfornyelsesselskabet istandsatte. Det viste sig dog hurtigt, at Byfornyelsesselskabet tog kritikken til efterretning, og der er senere blevet udført fine istandsættelser i mange områder af Kolding.

Vores samarbejde indskrænkede sig nu til opkøb af grundarealer, hvor ældre bygninger var fjernet, men det blev også hurtigt et problem. For at begrænse udgifterne til saneringstab skulle Byfornyelsesselskabet have mest muligt for de grundarealer, de solgte til AAB. På de samme grundarealer skulle der opføres nye boliger, men det var meget problematisk, for dengang skulle alt nyt boligbyggeri holdes indenfor et såkaldt rammebeløb, en pris der maximalt måtte andrage et bestemt beløb pr. m².

Den første store byggeopgave var områderne ved Konsul Grausgade, hvor der kunne opføres 120 nye boliger. Boligforeningen besluttede, at arkitektfirmaet Lauge Juul og H. Bech Nielsen skulle stå for byggeriet, og det blev starten på et mangeårig samarbejde omkring nybyggerierne i den indre by.

Kommunen stillede krav om en særlig bebyggelsesplan for Konsul Grausgade-området. Det blev ligeledes krævet, at der skulle anvendes røde mursten og røde tegltagsten. Udluftningshætter måtte ikke forefindes på tagene, de skulle føres ud gennem skorstene

på tagene. Man ser derfor en bebyggelse, der fra starten var forsynet med fjernvarme, men som alligevel har en række skorstene på tagene.

Det var en næsten umulig opgave at få økonomien til at nå sammen i dette byggeri, også fordi bundforholdene viste, at der skulle piloteses ganske tæt under de fleste bygninger. Til sidst nåede vi ned på en anskaffelses-sum, der oversteg det gældende rammebeløb med 15%. Sammen med den daværende

borgmester Bent Rasmussen måtte jeg en tur i Boligministeriet, hvor vi sikrede os tilladelse til byggeriet, men kun under forudsætning af, at kommunen garanterede dækning af lejetab i de første 5 år. I 1981 var byggeriet færdigt, og der blev heldigvis ikke brug for kommunens garanti, idet alle boliger hurtigt blev udlejede og har været det siden.

Nybyggerierne på saneringstomterne i den indre by fortsatte i de følgende år, og de vanskelige forhandlinger om grundpriserne blev

Konsul Graus Gade-byggeriet under opførelse, maj 1981. Foto: Gudrun Hechmann.

Graus pakhuis bag Låsbygade 110 omdannet til ungdomsboliger. I baggrunden Kikkenborggården. Foto: Sten Krarup, Teknisk Forvaltning, 1985.

gentaget for hver eneste byggesag. En særlig vanskelig sag var byggeriet i området ved Vifdam/Låsbygade. Her viste vore jordbundsundersøgelser, at der ville blive behov for meget betydelige pælefunderinger. Alligevel var der ingen nåde hos Byfornyelsesselskabet, grundkøbesummen kunne ikke nedsættes. Vi måtte derfor endnu engang en tur i Boligministeriet, og jeg erindrer mig en kontorchef, der vist var lidt træt af vore bekymringer. Han foreslog, vi i stedet for at bygge boliger anlagde en tørvemose i området! Men vi fik grundprisen ned og opført en række gode boliger i området.

I Katrinegade-Borgergade-Langelinie-Vesterbrogade fremkom en række byggetomter, hvor AAB opførte nye boliger. Også bebyggelsen i Katrinegade voldte problemer, fordi kommunen forlangte, at det nye byggeri skulle fremstå som en varierende bebyggelse, så gadens særpræg blev bevaret. Det lykkedes for arkitekt Lauge Juul at få de nye boliger

passet ind i det bestående, endda på en sådan måde, at byggeriet senere blev præmieret.

HURTIGT I GANG MED UNGDOMSBOLIGER

Da man i Folketinget vedtog de særlige love om opførelse af boliger til unge uddannelsessøgende, var man i AAB hurtigt på banen. De nye byggerier i den indre bys saneringsområder blev alle forsynet med den procentdel af ungdomsboliger, der var mulighed for. Graus tidligere pakhuis i Låsbygade blev købt og bygget om til ungdomsboliger.

Det viste sig hurtigt, at placeringen af ungdomsboliger i den indre by var ideelt, og der er siden hen opført en række ungdomsboliger der sikrer, at Kolding som uddannelsesby kan tilbyde ordentlige boligforhold for såvel byens egne unge som for tilrejsende.

BREDGADEBYGGERIET

I mange år havde byen en stor grusbeltet parkeringsplads foran rådhus og kirke. I årenes løb har der været mange ideer til bebyggelse af området, men disse planer måtte alle opgives.

For AABs bestyrelse var det naturligt, at de store opgaver med nybyggeri på saneringstomterne kunne afsluttes med et byggeri af Bredgadepladsen. Lauge Juuls Tegnesteue udarbejdede et projekt for hele området omfattende City Arkaden og AABs boligbyggeri. Det var en særdeles vanskelig planlægning, hvor jo især facaderne mod kirken og afstanden til denne kom til at spille en væsentlig rolle. Bebyggelsesplanen for området tilstræbte, at man fulgte det gamle gade-

forløb, hvor Vestergade gik fra Rendebanen til kirken. Kirkemyndighederne blev konsulteret om afstand til kirken og om facaden mod kirken.

En gruppe borgere var imod byggeriet. Der blev indsamlet protestunderskrifter, som resulterede i et antal på omkring 16.000. I AABs bestyrelsen var der ingen vaklen, man fastholdt det planlagte byggeri, og i 1990 var

de 130 nye boliger færdige, og hertil et betydeligt areal, der anvendes til kommunalt dag-center.

MERE TÆT-LAVT BYGGERI

De mange byggeopgaver i saneringsområderne medførte, at AAB i en lang periode måtte koncentrere sig om etageboliger. Bestyrelsen

AAB i gang på Bredgadepladsen, 1988. Foto: Sven Erik Jacobsen.

var imidlertid meget bevidst om, at tæt lavt boligbyggeri var meget efterspurgt blandt boligforeningens medlemmer.

I perioden 1988-90 blev der ved Skovvejen opført en række bebyggelser, dels som ældreboliger, dels som almene familieboliger. Suppleringsbyggerier i tæt lav bebyggelse blev også gennemført langs Frederik 7 Vej og ved Snerlevej. I Bramdrup Øst er der nyopført såvel etagebyggeri som lavt byggeri, herunder et særligt byggeri af 59 økologiske boliger. Dette byggeri er resultatet af en konkurrence udkrevet af Boligstyrelsen. I Vonsild er opført en række nye boliger ligeledes i tæt lavt byggeri og her fortsætter man nybyggeriet.

De næste projekter er byggerier ved Islandsvej/Norgesvej og på arealer ved Lykkegårdsvej.

ADMINISTRATION FOR ANDRE BOLIGSELSKABER

I 1951 fik daværende borgmester Peter Beirholm den gode ide, at man i Kolding skulle udnytte en særlovgivning på boligområdet, der kunne skaffe boliger til folk med særligt lave indkomster. Man startede Kolding socialfilantropiske Byggeselskab med borgmesteren som formand og besluttede samtidig, at administrationen af det nye boligselskab skulle varetages af AAB. I over 50 år har AAB stået for selskabets nybyggeri og drift af afdelinger.

Boligselskabet, der i mellemtiden har ændret navn til Kolding almennyttige Boligselskab, har i dag 452 boliger og 1 fritidshjem, heraf er alene 100 ungdomsboliger.

Boligselskabet Dyrehavegård med 90 boli-

ger ved Kolding Sygehus administreres ligeledes af AAB.

Den boligforening, der i 1938 blev grundlagt af Koldings arbejdere under vanskelige vilkår, har i høj grad bevist sin eksistensberettigelse.

3.398 boliger administreres i dag fra AABs kontor på Engstien. Herudover administrerer AAB en lang række institutioner, erhvervslejemål og garager.

Foreningsdemokratiet og en fornuftig økonomi har været de bærende elementer i den boligforening, der har haft så stor betydning for boligsituationen i Kolding.

DET JYDSKE HAVESELSKAB KOLDINGKREDSSEN

AF HELGA MØLLER NIELSEN

Her skal berettes stort og småt om en forening, der har 92 år på bagen, som har overlevet to verdenskrige og diverse krisetider indimellem, men stadig er i fuld vigør, nemlig *Det jydsk Haveselskab Koldingkredsen*.

Det hele startede med, at en kreds af frugtavlssinteresserede indkaldte til et møde for at undersøge muligheden for at få dannet en forening til fremme af rationel frugtavl og havebrug. Man var bekymret for frugtavlens fremtid på grund af dårlig vedligeholdelse af frugttræer, dårlige sorter og de store angreb af insekter og svampe på træerne.

Et udvalg blev nedsat til at arbejde videre med sagen. Udvalget bestod af frugtavlere Dahl, Sdr. Bjert, snedker Olsen, Taps, Laurits Nielsen, Skartved, gartner J.P. Bech, Morten Nielsen, H. Nielsen, Kolding og skræddermester Christensen, Munkensdam.

Mødet fandt sted den 15. november 1910. 50 medlemmer havde allerede da tegnet sig som medlemmer, og dagen efter berettede avisen:

Til mødet i går på "Fremad" angående dannelse af et Sydjydsk Haveselskab var mødt ca. 40 personer. Gartner Bech bød velkommen og meddelte, at det nedsatte udvalg havde udarbejdet udkast til love, og at hovedopgaven var gennem foreningen at give vejledning angående valg af sorter, træernes behandling og indkøb deraf samt at foretage dyrkningsforsøg. Efter længere udta-

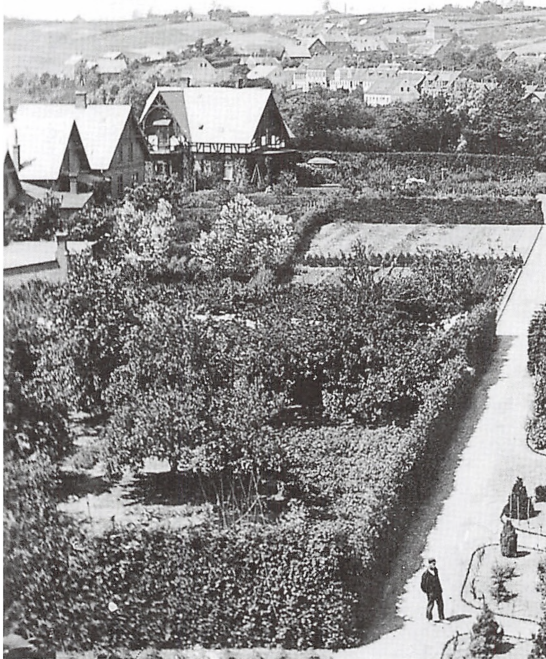
lelser om frugtavl af Morten Nielsen og havebrugslærer Hansen, Baunegaard, gik man over til at drøfte vedtægter. Sluttelig vedtoges det at oprette et Sydjydsk Haveselskab til frugtavlens fremme.

På den stiftende generalforsamling den 6. december 1910 blev vedtaget "Love for Sydjydsk Haveselskab", og det fremgår af protokollen, at følgende blev valgt til bestyrelsen: Havebrugslærer Hansen, Baunegaard, Morten Nielsen, Kolding, J.P. Bech, Kolding, H. Nielsen, Kolding, snedker Olsen, Taps, skræddermester Christensen, Seest og fru Maren Jørgensen, Lunderskov. Sidstnævnte blev valgt med flest stemmer, men det var Morten Nielsen, der ved det efterfølgende bestyrelsesmøde valgtes til formand, J.P. Bech blev næstformand og H. Nielsen sekretær.

Også ifølge den gamle forhandlingsbog kan man se, at allerede den 20. december 1910 var man klar med en liste over anbefalelsesværdige frugttræer og buske. Der vedtoges også takster for sprøjtning: Frugtbuske 3 øre pr. stk, frugttræer indtil 5-6 år på plantestedet 5 øre pr. stk., fra 6-10 år på plantestedet 10 øre pr. stk. og over 10 år på plantestedet 15 øre pr. stk. Medlemmerne fik 20 % rabat. Medlemsbidraget var i de vedtagne love fastsat til 1 kr. årlig og skulle betales i årets første kvartal.

I september 1911 arrangerede foreningen

Frugttræer i Kolding Planteskole ved Ejlersvej, 1905.

en frugtudstilling på Casino i samarbejde med 11 husmandsforeninger. Borgmester Viggo Baller åbnede udstillingen, der bestod af 120 udstillere med i alt 720 numre. Frugter blev bedømt, og der blev uddelt diplomer. Flere frugter blev ved den lejlighed navngivet. Hvad udstillere angik, var tilslutningen god, men desværre var besøget ikke stort, især om søndagen, hvor "vedvarende regnvejr holdt landboerne hjemme".

De løbende forretninger gik godt. Pr. 4. februar 1912 var det gjort op, at der ved foreningens foranstaltning var sprøjtet 4593 frugttræer og 4376 frugtbuske samt indkøbt

9000 frugttræer og buske. Der blev arrangeret fælles indkøb af frø, i 1912 blev der købt frø for 76 kr., og der blev truffet aftale med købmand B. Aagaard om salg af kobbervitriol til en pris af 24 øre pr. pund og med I.A. Hansens Kalkværk om brændt kalk til 6 kr. pr. 1000 pund eller 65 øre pr. 100 pund i købers sække, begge steder mod forevisning af gyldig medlemskort.

Nu meldte der sig et behov for et medlemsblad. En aftale kom i stand med bogtrykker Christensen, Kolding om udgivelse af et blad mod et vederlag på 25 øre årligt pr. medlem. Bladet skulle udkomme den 15. i hver måned og indeholde oplysninger om alt vedrørende frugtavl og andre havekulturer og også indeholde foreningsmeddelelser - herunder oplysning om møder m.v. Forsøget gik ikke så godt, og aftalen blev opsagt. I stedet lavede man en aftale med handelsgartner Jensen, Vonge, der udgav bladet „Vort Havebrug“ om, at foreningen fik 8 sider i hans blad årligt for 50 øre plus postpenge.

Sydjysk Haveselskab ville gerne have en forsøgshave, og den 6. oktober 1913 vedtoges det at ansøge Kolding Byråd om et stykke jord til formålet.

I august 1914 fik foreningen tilbudt et stykke jord af Kolding Byråd bag Stejlbjerg. Det var imidlertid ikke særlig velegnet, da jordstykket var meget sandet og udsat for blæst fra alle sider. Derefter blev der anvist foreningen et stykke jord beliggende vest for Dyrehavegårds skov, det var 122 fod i bredden og 195 fod i længden. Muldlaget var ikke tykt, og nedenunder var en stor del af stykket slemt leret, men foreningen overtog alligevel jordstykket fra efteråret 1915. 1916 blev det pløjet og tilplantet med kål for at få rensat jorden.

Kålen blev senere solgt på efterårets udstilling, og derved indkom 29 kr. og 25 øre. Pengene var der god brug for, bl.a. til at dække et underskud på 8 kr. 50 øre ved udstillingen. I 1918 besluttede man dog at tilbagegive jorden til kommunen, da der ikke var udsigt til, at det kunne blive en „iagttagelseshave“.

Formanden Morten Nielsen døde i 1914 og den næste formand, lærer Eriksen, Bramdrup det følgende år. Han efterfulgtes af gårdejer Østerlund, Lunderskov. I 1919 overtoges formandsposten af restauratør Flindt, Jernbanehotellet i Munkegade.

I protokollen fra 1911 står, at det blev vedtaget at indmelde foreningen i „Jydske Haveselskab“, men det kan ikke være blevet til noget, for marts 1918 havde foreningen besøg af statskonsulent Riedel fra Aarhus, som orienterede om betingelserne for, at foreningen kunne optages som en kreds under „Jydske Haveselskab“. På et bestyrelsesmøde i juni oplyses det, at foreningens navn nu er „Jydske Haveselskab Koldingkredsen“.

Der var i de år vanskeligheder med at afholde udstilling på grund af for få udstillere. Efter at man i 1922 igen måtte aflyse årets udstilling, afholdt man i stedet i 1923 en havekonkurrence, og her havde man fundet noget, som kunne samle interessen i nogle år. Der blev f.eks. uddelt 7 præmier i 1923 og 8 i 1924. Man afsatte 50 kr. årligt til præmier. I 1924 kunne den nyvalgte formand, overportør J.N. Lausen, berette om, at der i det forløbne år havde været afholdt fire foredrag og en havevandring hos gartner Aksel Olsen.

De følgende år gik stille og roligt med foredrag, havevandring og havekonkurrencer. Der blev også gjort forsøg med podning af frugttræer. Et par sommerudflugter blev det

også til, og Det Jydske Haveselskabs konsulenter kom på besøg hos haveejere, der godt ville have nogle gode råd. Formanden kan ikke have ligget på den lade side, idet der berettes om, at han i 1926 udsendte 156 skrivelser og modtog 55. Han havde ydermere skrevet 8 artikler til aviser og blade.

I 1932 gik kredsen sammen med Biavlerforeningen om en udstilling, som gav et „smukt lille overskud“ til hver af parterne.

På et møde den 18. november 1935 besluttede bestyrelsen at holde 25 års stiftelsesfest med fælles kaffebord, hvortil man vil indbyde medlemmer med damer. Da man efter nærmere gennemgang af medlemsprotokollen mente, at festen ikke ville samle ret mange, blev den aflyst. Samme år valgtes N.H. Stephen Dahl til ny formand.

I slutningen af 1930'erne var foreningen i krise. Medlemstallet faldt fra 63 medlemmer i 1935 til 32 i 1940. Der blev ikke valgt ny formand efter Dahls død 1937 eller 1938. Ved et krisemøde i maj 1940 havde man indkaldt en af Det jydskes Haveselskabs konsulenter, Gylling og selskabets hovedkasserer direktør Houlberg. Det besluttedes at nedsætte antallet af bestyrelsesmedlemmer fra 9 til 5, og som ny formand valgtes den tidligere formand overportør Lausen. Han må være død kort tid efter, for forpagter A.P. Lunden blev fungerende og senere valgt formand. Han var den første, der lavede et program for foreningens arrangementer. Takket være hans indsats steg medlemstallet i 1942 til 51 og 1944 til 82.

Den 2. april 1946 har forhandlingsprotokollen den foreløbig sidste tilførsel om et bestyrelsesmøde, og derefter forsvandt bogen i adskillige år. Den 20. november 1968 blev bogen afleveret til den daværende formand, skatteinspektør Børge Nellesmann. Den var fundet i redaktør af den radikale avis, S.M. Sørensens efterladenskaber.

Et hul på 22 år af kredsens historie er ikke let at fylde ud. Børge Nellesmann kunne fortælle, at han overtog formandsposten efter Gudmund Olsen. Gudmund Olsen sendte dette brev til kredsens:

Jeg husker ikke årstallene for min formandspost, men den lå mellem A.P. Lunden og Børge Nellesmann. Derimod husker jeg, hvordan jeg kom i bestyrelsen.

En gang efter krigen så jeg en annonce i Folkebladet om generalforsamling i Haveselskabet på Biblioteket og gik derned. Der var måske 15-20 deltagere, og ingen kendte tilsyneladende hinanden. Efter beretning og regnskab skulle der af en eller anden grund vælges en mere til bestyrelsen.

Forslag udbedes! Tavshed et stykke tid, indtil en rejser sig og peger på mig og siger: "Jeg foreslår ham der", og så var det sket. Formand var da forpagter Lunden, og redaktør Sørensen fungerede som sekretær. Kasserer mener jeg var Toft, der også var kasserer i Sygekassen i Vestergade.

Bestyrelsesmøder afholdtes "efter behov" og foregik over en kop kaffe (for egen regning) på Saxildhus mellem 16 og 17. Kassereren foreslog at forhøje kontingentet fra 5 til 6 kr., hvilket redaktør Sørensen havde store skrøbler ved og forudså en "masseudmeldelse" af foreningen. Forhøjelsen blev gennemført, og der skete ikke nogen katastrofe.

I min tid deltog Koldingkredsen i en stor havebrugsudstilling i Vingstedhallen under ledelse af konsulent Bertelsen, Struer. Nabo-kredse var også deltagere, og overskuddet deltes mellem de deltagende kredse. Det blev vel nogle få hundrede kr. til hver kreds. Jeg agiterede en del for jordbundsanalyser gennem foreningen. Det gav nemlig 1 kr. i kassen for hver, og den var jo let tjent.

1968 bestod bestyrelsen, der var valgt den 12. marts 1963, af skatteinspektør Børge Nellesmann, cykelhandler Aage Bjerregaard, inseminør Sigvard Abildskov, direktør Nis Steffensen og sektionsleder J. Fugl Svendsen.

I 1968 blev det Det jydskes Haveselskab opdelt i 7 regioner, de skulle fungere som binnede til hovedselskabet. Kolding kom til at tilhøre region 5. Hvert år blev der afholdt delegeretmøder. Med årene har det udviklet sig til også at omfatte kurser for medlemmer, kurser for bestyrelser, udflugter, rejser og plantemarked.

1969 blev Det jydskes Haveselskabs standardvedtægter vedtaget for Koldingkredsen med små ændringer. Nu var medlemstallet steget til 534, men kassereren havde et stort

arbejde med at få kontingentet på 30 kr. ind-drevet. I dag bliver kontingentet opkrævet via hovedkontoret.

I samarbejde med nabokredsene i Egtved, Aagaard, Nørup og Bredsten arrangerede Koldingkredsen en haveudstilling i Egtvedhallen den 28. og 29. august 1970. Udstillingen blev en vældig succes, måske også fordi man havde fået lov til at lade alle udstillingsgæster aflægge besøg på Nybjerg Vandmølle. Entreindtægten blev 14.755 kr. og det samlede overskud 10.981,58 kr., hvoraf Koldingkredsen fik 4.563,49 kr.

I 1973 fejrede Haveselskabet sit 100 års jubilæum ved en storstilet haveudstilling i Marselisborghallen i Aarhus. Koldingkredsen

blev tildelt et areal på 12 m² til en bregneudstilling. Der blev indkøbt havebregner og andre "skyggeplanter" hos Nørgaards Stauder for ca. 2.000 kr. Olga Nørgaard var meget behjælpelig, og bregnestanden vandt megen anerkendelse.

I årenes løb er man via foredrag og lysbilleder kommet langt omkring i planternes verden, men også foredrag om verden omkring blev taget op - U.S.A, Fijiiøerne, Hawaii, Australien, Bangkok, Centralafrika, o.s.v.

Efter generalforsamlingen 1977, hvor Børge Nellemann havde meddelt, at han ikke ville fortsætte, holdt den frigjorte formand lysbilledforedraget "Blomstersafari", en snak om Carl v. Linné, „botanikkens fader“. Lys-

Formanden for Koldingkredsen, Børge Nellemann fotograferet i sin have i juli 1968. Anledningen var, at interessen for haver var steget voldsomt sammen med parcelhusbyggeriet. Foto: Peter Thastum.

Helga Møller Nielsen i gang med omplantningen. Helga Møller Nielsen blev indvalgt i bestyrelsen for Koldingkredsen i 1979 og var formand 1983-98.

billeder fra Uppsala, Åland, Sydsverige, Schweiz og Italien ledsagede snakken.

Ved det efterfølgende konstituerende møde valgtes viceskoledirektør Martin Duus som ny formand.

I oktober 1977 kom en henvendelse fra Kolding Kommunes Tekniske Forvaltning, om kredsen ville medvirke ved arrangementer af havemæssig karakter i Den Geografiske Have. Det var der enighed om i foreningen, og ved rosenkåringen 1978 deltog Koldingkredsen med en stand. Også ved Det jyske Haveselskabs landsdelsudstilling 1979 deltog

kredsen med en stand, og igen tyede man til Olga Nørgaard, som fremstillede planter og lavede en plan over standens opbygning.

I de følgende år var der mange aktiviteter - foredrag ved konsulenter og „fremmede“, udflugter og havevandring, hvor lokale med stor venlighed åbnede deres haver. Plantesalg og plantebytning kom også ind i billedet. Drivhuse i private haver var nu blevet meget populære, så kredsen begyndte at formidle drivhusplanter fremstillet hos drivhusgartner Erik Magnusson, en stor succes igennem årene.

I anledning af Det jyske Haveselskabs 125 års jubilæum blev der plantet et egetræ ved plejecentret Olivenhaven, 1998. Bag byrådsmedlem Carl Sørensen, der plantede træet, ses foreningens formand Erling Møller Pedersen.

Martin Duus var i 6 år en meget energisk og idérig formand, men 1983 meddelte han, at han på grund af tidnød så sig nødsaget til at trække sig tilbage. Han blev efterfulgt af undertegnede, Helga Møller Nielsen, der var formand i 15 år. I 1998 blev Erling Møller Pedersen ny formand.

En stor begivenhed i foreningen var Koldingkredsens 75 års jubilæum, der blev fejret i 1985 med en stor fest på Industrien den 10. november. Den tidligere formand Børge Nel-

leman bidrog med et causeri over kredsens virke. Søren Ryge Petersen viste lysbilleder og fortalte om planternes verden, og foreningen havde fremskaffet mange flotte ting til haven, som blev bortloddet.

Igen i 1998 var der jubilæum. Nu var det Haveselskabets 125 års jubilæum, der fejredes.

Her i Kolding blev der, som i alle andre kredse i Jylland, plantet et egetræ og sat en masse blomsterløg. Man valgte at sætte træet

ved plejecentret Olivenhaven, og det blev plantet under megen festivitas. Der var tale ved kulturudvalgsformand Carl Sørensen, og en masse børnehavebørn hjalp med at sende balloner med vedhæftede frøposer op. En del havnede i de omliggende træer, men mange steg flot op til børnenes store begejstring.

Koldingkredsen har i dag omkring 600 medlemmer, der modtager Det jydskes Haveselskabs blad *Haven*. Desuden udgiver Koldingkredsen et lille blad 4 gange om året med små haveartikler og omtale af kommende arrangementer.

Hvem er vi egentlig, alle os i Det jydskes Haveselskab?

Er vi dem med de pæne haver, de giftfrie grøntsager, vand i haven, med udestuer fyldt med planter, med de rigtig fine plantesamlinger?

Ja, dem er vi også - men vi er også alle dem med almindelige haver, som bare er glade for blomster og planter, og som nyder at se det hele trives og gro.

Ingen behøver at sige: „Min have er ikke pæn nok til, at jeg kan være medlem“. Det jydskes Haveselskab er for alle.

GESTAPO PÅ STALDGÅRDEN

AF HENRIK LUNDTOFTE

“Der er nu ankommet tysk Politi til Byen. Dets Uniformer er grågrønne, og paa venstre Underarm bærer de Bogstaverne „S.D.“, desuden har de gule Khakiskjorter og sort Slips. Den Uniform er let at kende, men vi maa desværre bedrøve Dem med, at D’Herrer som oftest er civilklædte, og desuden baade forstaar og taler de ret godt dansk. Der er altsaa al mulig Grund til at passe endnu bedre paa“.

Nyheden om etableringen af et tysk politi i Kolding stod at læse i det illegale Koldingblad *Budstikken* i september 1943. Det omtalte tyske politi var dengang som nu bedre kendt under navnet Gestapo (Geheime Staatspolizei). Gestapo var suverænt den vigtigste komponent i det tyske sikkerhedspoliti, der i september 1943 etablerede sig i hele Danmark med hovedkvarter i København og med fem regionale centre. Kolding udgjorde det ene regionscentrum med operationsområde i det sydlige Jylland.

De første par uger beboede de nyankomne tyske Gestapofolk Missionshotellet i Kolding, hvorpå den lokale Gestapoleder, August Naujock, i samråd med chefen for Gestapo i Danmark, Karl Heinz Hoffmann, besluttede at placere Gestapo på Staldgården. Fra efteråret 1943 til befrielsen blev nogle af de mest omfattende optrevlinger af modstandsbevægelsen i Danmark dirigeret og gennemført fra

Staldgården. *Budstikkens* advarende ord om det nye tyske politi i byen havde derfor hurtigt vist sig velbegrundede – det gjaldt også for bladet selv: I perioden fra november 1943 til januar 1944 blev udgiverne af *Budstikken* anholdt af Gestapo. Mere end et tusind koldingensere og syd- og sønderjyder blev arresteret, og mange kom i forhør på Staldgården. Som berettet af bl.a. Holger Iversen i *Koldingbogen 1998* kunne forhørerne være en meget hård oplevelse, og ikke så få af Gestapofangerne kom ud fra Staldgården med varige mén på både sjæl og krop.

GESTAPO OG MYTERNE

Trods oprulning af modstandsbevægelsen og trods brutaliteten er Gestapo og dets mandskab på Staldgården imidlertid også et eksempel på, hvordan billedet af Gestapo er stærkt præget af myter.

En typisk myte er, at Gestapos fangarme nåede ud i hver en krog af landet. Men en så allestedsnærværende tilstedeværelse og overvågning lod sig ikke gøre, hvor gerne Gestapocheferne end ville. Gestapo i Kolding måtte sammen med dets underafdelinger i Esbjerg og Aabenraa dække hele det sydlige Jylland. Og selv om andre politistyrker f.eks. det tyske ordenspoliti, der også var placeret i Kolding, kunne bistå Gestapo i aktioner,

havde chefen på Staldgården blot omkring 70 mand til rådighed i et område med langt over en kvart million indbyggere.

Hvor få folk Gestapo faktisk rådede over, bliver endnu mere tydeligt, når man gransker personalets sammensætning nøjere. De 70 Gestapoansatte inkluderer nemlig hele personalet i Kolding, Esbjerg og Aabenraa fra danske kontorpiger til professionelle politiuddannede Gestapofolk. I efteråret 1944 var hovedparten på omkring 40 personer beskæftiget på Staldgården, hvor kernegruppen i bekæmpelsen af modstandsbevægelsen bestod af kun 17 egentlige tyske Gestapofolk. Den øvrige del af personalet udgjordes af chauffører, vagtmænd og kontorpersonale. Det meste af kontorpersonalet var dansk og ofte var det på Staldgården som i den øvrige del af landet yngre kvinder. Endelig bestod personalet af omkring 10 danske tolke. Stilingsbetegnelsen „tolk“ er dog mildt sagt misvisende, for den omfattede oftest aktiv deltagelse i både tortur under forhør og i Gestapoaktioner. Derfor er det også en misforståelse at kalde tolkene stikkere, idet de var fastansatte, lønnede Gestapofolk med arbejdsplads på Staldgården.

Ud over dette faste personale havde Gestapo også mere løst tilknyttede folk på lønningslisten herunder netop stikkere. Besættelsestidens begreb „stikker“ dækker over en meget uensartet gruppe fra professionelle, velbetalte stikkere med snesevis af angivelser på samvittigheden til mennesker, der af frygt angav en bekendt. Også stikkernes antal overdrives ofte langt ud i det absurde, men hvor mange, der faktisk var tilknyttet f.eks. Staldgården, er uklart – men Gestapo havde ikke sine stikkere placeret på ethvert sydjysk

gadehjørne. Selv når man medregner, at nogle stikkere måske aldrig blev afsløret, viser sagerne fra retsopgøret, at stikkere ikke udgjorde det tusindtal, rygterne talte om og af og til stadig taler om. Til gengæld er det ingen myte, at en enkelt stikker kunne forvolde enorm skade og sætte en bølge af anholdelser i gang. Og navnlig i landområderne og i mindre bysamfund, hvor folk kendte hinanden, var det i forvejen sin sag at holde illegale aktiviteter skjult.

En anden populær myte handler om Gestapos forhørsmetoder. Ikke mindst film og romaner tegner billedet af en udspekuleret nærmest videnskabelig torturanvendelse. Virkeligheden var dog som regel ganske anderledes afstumpet, brutal og primitiv. Tortursagerne fra retsopgøret fortæller om vilkårlig og rå mishandling, som ofte udartede til rene voldsudskejelser.

DE TYSKE GESTAPOFOLK PÅ STALDGÅRDEN

Mishandlingerne i forhørslokalerne, terroren og Gestapos funktion som motor og bøddel i masse mord overalt i Europa har lige siden 1945 rejst spørgsmålene om, *hvem* disse Gestapofolk var. Også her møder vi myter og ikke mindst karikaturer. Standardbilledet af Gestapomanden viser en dæmonisk, notorisk sadist og fanatisk nazist, der på Hitlers kalden i 1933 pludselig kom frem fra de dybe skove. Men generelt holder disse forestillinger ikke vand. Det gælder også i forhold til Gestapofolkene i Kolding og de to Gestapochefer, der fra 1943 til befrielsen regerede på chefkontoret i Staldgårdens nordvestlige hjørne.

Den første Gestapochef var August Nau-

Staldgården besat af Gestapo 1943-1945.

jock, der sad på posten fra september 1943, til han i juni 1944 blev afløst af Thees Burfeind. De kom begge fra Slesvig-Holsten, og selv om vi ikke ved meget om, hvordan tyske Gestapofolk blev rekrutteret til tjeneste i Danmark, tyder alt på, at man fra Gestapoledelsen i Berlin forsøgte at få sendt personale til Danmark fra Nordtyskland. Man regnede nemlig med, at de ville have lettest ved at sætte sig ind i dansk kultur og mentalitet.

Alligevel var Naujock og Burfeind forskel-

lige i deres adfærd og metoder. Når Naujock måtte vige pladsen som chef på Staldgården til fordel for Burfeind, skyldtes det ikke mindst, at selv Gestapo havde brug for regionale chefer, der kunne samarbejde med danske myndigheder og med Værnemagten – og smidighed og forhandlingsevne var ikke ligefrem Naujocks styrke. På det felt var Burfeind Naujock overlegen, for hvor Naujock var opfarende, nidkær og endog mistroisk overfor sine egne folk, var Burfeind mere afbalan-

De to Gestapochefer i Kolding August Naujock og Thees Burfeind.

ceret og imødekommende. Og hvor Naujock buldrede frem og arresterede i flæng, var Burfeind mere velovervejet. Ikke desto mindre arresterede Gestapo på Staldgården under Burfeinds 11 måneder lange ledelse over 1000 personer.

Både Burfeind og Naujock deltog personligt i aktioner og forhør, men Burfeind forlod for det meste forhørslokalet, når slagene og sparkene begyndte at hagle ned over fangerne. Naujock derimod tog oftere personligt del i mishandlingerne, der var væsentlig mere primitive, end de var sadistiske: I et grelt eksempel fra Koldingegnen bankede Gestapo en arrestants hoved i gulvet så længe, at han mistede bevidstheden og dermed også evnen til at give Gestapofolkene de efterstræbte oplysninger. Burfeind påstod dog efter krigen, at anvendelsen af tortur i hvert fald under hans ledelse havde været kontrolleret og efter reglementet, der tillod op til 25 stokkeslag. Men som én af Burfeinds folk ifølge *Kolding Folkeblad* 4. april 1949 udtalte under en afhøring, så „lå det i luften“, hvornår fanger skulle udsættes for fysisk tortur. Det underbygges af selve sagerne fra retsopgøret, der viser, at

det i stigende grad blev op til den enkelte Gestapomand at bestemme forhørsmetoderne. Og dermed kunne den enkelte Gestapomand også lade sit eget raseri få afløb. Vilkaarligheden fik lov at råde. Når det kom til stykket, var metoderne på Staldgården under Burfeind derfor ikke mindre rå og brutale end i Naujocks tid – snarere tværtimod, og Burfeind kunne i hvert fald ikke undgå at høre skrigene fra mishandlingerne, men lod altså i højere grad end Naujock sine underordnede om at uddele knytnæveslag og bruge pisk mod fangerne.

Burfeind var, født i 1904, ikke blot yngre men også bedre uddannet end Naujock. Burfeind havde taget realeksamen og var oprindelig gået i banklære, inden han kom ind ved politiet. Naujock var født i 1896 og havde 7 års skolegang efterfulgt af beskæftigelse i landbruget bag sig. Ved krigsudbruddet i 1914 meldte Naujock sig frivilligt, men endte i britisk fangenskab. Derefter var han medlem af et af de tyske frikorps, der i kølvandet på det tyske sammenbrud i 1918 førte deres egne små krige. Der var altså både uddannelse og krigserfaring til forskel på de to Kolding-chefer.

Men trods forskellene i temperament, metoder og erfaringer er lighederne i de to Gestapochefers livsløb tydelige. Begge havde en lang karriere i det tyske politi bag sig. Burfeind havde allerede som 21-årig indledt sin løbebane ved det tyske politi som betjent ved ordenspolitiet i Hamborg. Det var i 1925. Få år senere skal Burfeind have bestået en prøve, der tillod ham at søge ind ved det tyske kriminalpoliti, hvor han begyndte i 1932. Kort efter Hitlers magtovertagelse i 1933 tog Burfeinds karriere i det nyetablerede Gestapo sin

begyndelse. Karrieren bragte ham i 1939 til Tjekkoslaviet som regional Gestapoleder. I 1942 kom han tilbage til Nordtyskland, hvor han i Kiel blev afdelingsleder i Gestapo med bekæmpelsen af kommunisme som ansvarsområde. Derpå var Burfeind en kort periode leder af Gestapos grænsepoliti i Lübeck, før han i september 1943 blev sendt til Danmark først som leder af Gestapo i Esbjerg og siden altså som chef på Staldgården til befrielsen.

I lighed med Burfeind havde Naujock arbejdet sig op gennem ordenspolitiets rækker: Fra 1923 gjorde han tjeneste ved ordenspolitiet i Hamborg, indtil også han i 1933 kom ind i Gestapo. Naujock var især beskæftiget med bekæmpelsen af arbejderbevægelsen i det røde Hamborg. Siden blev han næstkommanderende ved Gestapo i Kollin udenfor Prag, hvorpå han kom tilbage til Hamborg. Her var han bl.a. involveret i udplyndringen af byens deporterede jøder. I midten af september 1943 blev han udnævnt til den første chef for Gestapo i Kolding.

På et andet punkt finder vi også fællestræk mellem de to Gestapochefer: Ingen af dem var tilsyneladende nazister før Hitlers magtovertagelse. Naujock forklarede efter krigen, at han først i 1937 var blevet partimedlem. Og det var af karrierehensyn. Denne forklaring stemmer overens med, at tyske statsansatte dette år blev opfordret til at melde sig under nazistpartiets faner. En stor gruppe af Gestapofolk blev således partimedlemmer i 1937. Burfeind var angiveligt blevet parti- og SS-medlem tre år tidligere, i 1934. Derfor kom hverken Naujock eller Burfeind ind i Gestapo, fordi de var partimedlemmer, men fordi de var rutinerede og ambitiøse politi-

SS-standarten vajede kun en enkelt gang over Koldinghus Staldgård. Det var på Hitlers fødselsdag den 20. april 1944.

folk. Og især Burfeind drev det langt. Da Burfeind ved sin tiltræden som chef for Gestapo i Kolding blev udnævnt til Kriminalrat (det svarer omtrent til en dansk kriminalkommisær), havde han nået den højest mulige rang, politifolk uden universitetsgrad kunne nå. Naujocks karrieretempo var mere sløvt. Han blev kun kriminaloversekretær, hvilket nærmest svarer til kriminaloverbetjent. Med disse karriereforløb siger det næsten sig selv, at hverken Burfeind eller Naujock var kriminelle eller (i hvert fald oprindeligt) nazistiske

Gruppenbillede af personalet på Staldgården i 1943-44. Manden i midten med mørkt jakkesæt er August Naujock. Det er Brinkmand, der stikker hovedet frem umiddelbart til venstre for ham. Bag ved ham står Frahm, der hjalp de danske fanger. Bollerup er nr. 3 fra venstre. Naujock flankeres af de to sekretærer.

fanatikere. Begge var de først og fremmest politifolk med kone og børn og rod i småborgerlige miljøer.

I det stykke afviger Naujock og Burfeind ikke fra det øvrige professionelle tyske Gestapopersonale på Staldgården eller i Danmark i øvrigt – heller ikke i forhold til nogle af de mest berygtede tyske Gestapofolk i Kolding

som kriminalsekretærene Wilhelm Götze, Ernst Wehmann og Heinrich Weller. De udgjorde så at sige andet geled efter Gestapochefen på Staldgården. De stod i spidsen for Gestapos underafdelinger, der f.eks. var beskæftiget med bekæmpelse af den illegale presse. De var aktive i alle faser af Gestapos arbejde fra opsporing over arrestationer til

forhør. De kaldtes derfor "sagsbehandlere" og havde typisk et par folk, heriblandt en tolk tilknyttet. Götze, Wehmann og Weller var alle mænd i fyrrårs-alderen, da de gjorde tjeneste på Staldgården. Og nøjagtigt som Burfeind og Naujock var de alle kommet ind ved politiet i 1920'erne og overgik til Gestapo i løbet af 1930'erne.

De tyske Gestapofolk på Staldgården havde derfor oprindelig stået i den demokratiske Weimarrepublikks tjeneste og meldte sig først ind i nazistpartiet efter magtovertagelsen i 1933. Men disse fyrrårigke familiefædre var frem for alt skolet i en autoritær preussisk tradition, hvor lydighed var alt. Dermed adlød og forsvarede de nu et nazistisk regime, der forlangte stadig mere brutale metoder taget i brug. Og dermed blev tærsklerne for, hvad en ellers anstændig, tysk familiefar og politimand ville indlade sig på, trinvis nedbrudt. Og brutaliteten tog et kvantespring med den anden verdenskrig og den tyske besættelse af store dele af Europa.

På den måde bragte disse Gestapofolk en voldskultur med sig til Danmark. De brutale og vilkårlige metoder i Gestapos bekæmpelse af den danske modstandsbevægelse blev i løbet af 1944 endda stærkt skærpet og begyndte på krav fra Hitler at udarte sig til rene terrormetoder. En slags vendetta mellem Gestapo og modstandsbevægelsen udspillede sig og skærpede metoderne måned for måned. Samtidig steg sabotagen fortsat og overbelastede totalt Gestapos få uddannede folk. Det medførte, at en gruppe af tyske og danske Gestapofolk uden nogen politiuddannelse fik stadig større ansvarsområder. Det gælder især i besættelsens sidste otte måneder efter opløsningen af det danske politi i september

1944. Det ses tydeligt på torturanvendelsen, at disse Gestapofolk hverken havde politimæssig erfaring eller skoling. De lod pisk og knytnæver tale, hvor de professionelle Gestapofolk dog i det mindste havde kendskab til forhørsteknik. En af disse tyskere på Staldgården var den menige SS'er Wilhelm Maciejewski. Uden mere end et enkelt politikursus bearbejdede han i visse tilfælde sabotagesager på lige fod med det professionelle personel.

Men det var ikke alene tyskere forundt at gøre lynkarriere. Navnlig danske „Gestapohåndlangere“, der ikke ligefrem kunne bryste sig af politimæssig uddannelse, fik med tiden større og mere selvstændige arbejdsområder. Disse danskeres lokalkendskab og tolkeevner var uundværlige for Gestapo og bevirkede sammen med deres ofte fuldstændig hensynsløse metoder, at de avancerede fra tolke til selvstændigt arbejdende Gestapofolk.

DANSKERNE PÅ STALDGÅRDEN

Peter Bollerup, Peter Karl Brinkmand, Hans Kristian Kristensen (kaldet „Smukke Hans“), Johannes Rasmussen („Snogen“) og Niels Riis var alle blandt de danskere, der var beskæftiget ved Gestapo på Staldgården. De var derfor ikke stikkere men fastansatte Gestapofolk. De deltog alle i et utal af mishandlinger af fanger, og deres arbejde for Gestapo resulterede i flere hundrede anholdelser.

I efterkrigstiden blev disse danskere typisk skildret som desperadoer, kriminelle udskud og småtbegavede individer. Men det giver Bollerup, Brinkmand, Kristensen, Rasmussen og Riis' baggrund ikke belæg for. Tværtimod var deres baggrund på mange måder ret

almindelig og efter alt at dømme også typisk for Gestapos danske personale generelt.

Først og fremmest var danskerne i Gestapos tjeneste relativt unge. Johannes Rasmussen samt Brinkmand og Kristensen var født 1916-1917. De var altså i slutningen af tyverne, da de trådte ind i Gestapo. Riis var derimod lidt ældre, født i 1907, og nestoren blandt dem, Bollerup, var født i 1895. Uddannelsesmæssigt havde de alle fem ret kort skolegang bag sig, og kun to af dem var faglærte. Brinkmand og Riis var begge oprindelig uddannet som bagere. Rasmussen og Kristensen var ufaglærte. Kristensen havde i en periode været bankbud i Århus, mens Rasmussen bl.a. havde arbejdet som arbejdsmand og tegner. Bollerup, der i 1916 efter sigende flygtede fra tysk krigstjeneste, havde bosat sig og var blevet gift i Jordrup, hvor han bl.a. ernærede sig som grisehandler. Også Brinkmand, Rasmussen og Riis var gift, og flere af dem havde børn. „Smukke Hans“ Kristian Kristensen slog sig ned i Kolding, fordi han fandt en kæreste i byen.

Peter Karl Brinkmand var angivelig den eneste blandt de fem, der tidligere havde været i konflikt med loven. I begyndelsen af 1930'erne havde han som 16-17-årig begået et tyveri og var blevet sat under værgerådsforsorg. På den baggrund kan man ikke påstå, at disse danske Gestapofolk var sociale tilfælde eller kriminelle eksisterer.

Hvorfor gik de fem danskere i Gestapos tjeneste? Svaret skal formentlig findes i en kombination af politiske og økonomiske forhold. Den typiske vej til ansættelse i Gestapo gik fra arbejde for tyskerne i selve Tyskland eller i Danmark. Derefter endte en del danskere i tysk vagttjeneste, og derfra gik vejen videre

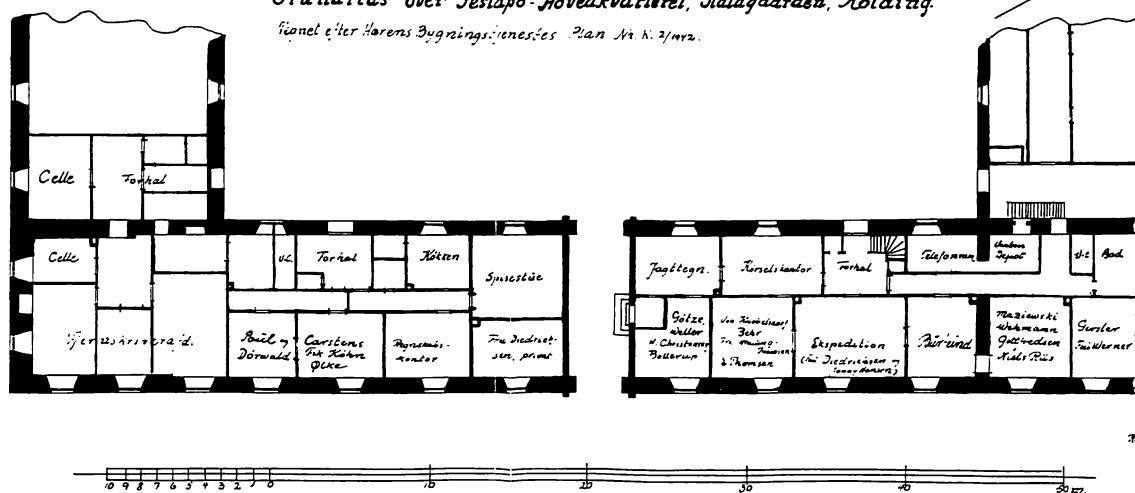
til chauffør- og tolkebeskæftigelse i Gestapo. Både Brinkmand, Riis og Kristensen havde således arbejdet i Tyskland. En sådan karriere i tysk tjeneste måtte mindst bunde i en sympatisk indstilling til Tyskland – og til nationalsocialismen. Bollerup og Riis havde da også meldt sig under Frits Clausens faner i DNSAP. Bollerup havde endda været herredsleder i nazistpartiet. Brinkmand var derimod ikke medlem af det danske nazistparti, men sympatiserede med nationalsocialismen. Og Kristensen må også have været positivt indstillet, for han lærte Brinkmand og Bollerup at kende, da de allerede var ansat på Staldgården og kom igennem dem på tale som tolk for Gestapo.

Ved siden af politisk sympati og overbevisning spillede økonomiske overvejelser også ind. Selv om lønnen langt fra svarede til de beløb, rygterne allerede under besættelsen talte om, var den god. Brinkmands månedsløn i Gestapo lå på 560 kroner. Det var op imod det dobbelte af, hvad han kunne gøre sig forhåbninger om at tjene som bagersvend. Og Peter Bollerups karriere i tysk tjeneste skal være indledt, da hans grisehandler-forretning gik skævt. Han blev marinevægter og kom i 1943 til Gestapo på Staldgården.

Johannes Rasmussens indtræden i Gestapo afviger fra dette mønster. „Snogen“ var oprindelig gået ind i illegalt arbejde i Kolding. Han skal bl.a. have været indblandet i fremstilling af sprængstoffer. Men den 4. december 1943 blev Rasmussen anholdt af Gestapo. Ifølge Rasmussens egen forklaring efter krigen blev han både truet og slået under forhørene. Og først efter den behandling fik han tungen på gled. Desuden blev Rasmussen tvunget til at deltage i Gestapos efterfølgende

Grundrids over Gestapo-Hovedkvarteret, Staldgaarden, Kolding.

Kiønl efter Hørens Bygningsingeniør Plan Nr. 11. 2/1942.

Staldgårdens østfløj med angivelse af, hvor personalet var placeret. Ekspeditionen var der, hvor Kolding Stadsarkiv i dag har læsesal.

razzia mod hans illegale forbindelser. Det er Johannes Rasmussens egen forklaring, og om den er sandfærdig er vanskeligt at sige. Sikker er det imidlertid, at han ikke lod det blive ved tilståelsen og medvirken i en enkelt razzia, for fra årsskiftet 1943/44 blev Rasmussen celllestikker. Gestapo indsatte ham i Kolding Arresthus, hvor han havde til opgave at udgive sig som almindelig fange og lokke oplysninger ud af andre indsatte. Efter en tid blev Rasmussen overført til Vestre Fængsel i København med samme opgave. Fra februar 1944 levede "Snogen" for alvor op til sit øgenavn, for nu blev det hans opgave at infiltrere modstandsgrupper uden for fængslernes mure. I maj 1944 vendte han tilbage til Kolding og blev fastansat Gestapomand.

Johannes Rasmussens vej ind i Gestapo er

således usædvanlig. Det er hans virke for det tyske politi derimod ikke. Rasmussen, Bolle-rup, Brinkmand, Kristensen og Riis var fastansatte, vellønnede Gestapofolk, der med deres sprogkundskaber og lokalkendskab var helt uundværlige for Gestapos bekæmpelse af modstandsbevægelsen. Alene disse fem danskere foranstaltede tilsammen flere hundrede anholdelser, og med dem rådede Gestapochefen på Staldgården formentlig over nogle af de "dygtigste" og mest initiativrige danske Gestapofolk. Flere af dem blev indstillet til en tysk orden. En af dem var Brinkmand. Naujock skrev i sin indstilling af Brinkmand, at han hidtil havde arbejdet "samvittighedsfuldt og med største iver", og at det for en stor del skyldtes Brinkmand, at de lokale modstandsgrupper var blevet rullet op. Naujock satte til

Jenny Holm.

sidst trumf på ved at fremhæve, at Brinkmand ikke var bange for at sætte livet på spil i jagten på sabotører og, at han på egen hånd havde "uskadeliggjort" flere modstandsfolk.

Med de få tyske Gestapofolk og deres begrænsede kendskab til dansk sprog og miljøer var det vigtigt for Gestapo at få danskere aktivt med i kampen mod modstandsbevægelsen. Men samtidig med at Gestapo skulle bruge folk som Brinkmand, var det også nødvendigt for det tyske politi at ansætte danskere til andre opgaver.

Det gjaldt navnlig kontorarbejde for

Gestapo, som ikke var så uskyldigt endda og som i virkeligheden også var uundværligt. Først og fremmest indebar det tolkearbejde. For det andet opbyggede Gestapo kartoteker, der var meget arbejdskrævende, og for det tredje aflastede danske kontorfolk det professionelle tyske Gestapopersonale. Gestapo var nemlig stærkt bureaukratisk opbygget, og chefen på Staldgården måtte hver uge udarbejde utallige rapporter; dermed var der tilsvarende utallige rapporter at renskrive.

En del danskere ikke mindst kvinder kom således til at arbejde for Gestapo som sekretærer. I lighed med de danske Gestapofolk var også de kvindelige danske sekretærer på Staldgården yngre mennesker. To af dem var blot 17-18 år, da de begyndte at arbejde for Gestapo. Den ene skal være blevet opdraget i et dansk nazistisk hjem, mens den anden tilhørte det tyske mindretal. En tredje dansk kvinde, der en tid arbejdede for Gestapo på Staldgården, var Jenny Holm. Det var ikke hendes fødenavn, men det navn, hun blev kendt under. I det hele taget var Jenny Holm mildt sagt ikke nogen ordinær kontordame. Hun var i 1941 kommet til Hamborg, hvor hun hurtigt skiftede fabriksarbejdet ud med beskæftigelse for Gestapo. Her fik hun desuden kontakt med den senere så berygtede danske terrorist og Gestapomand Ib Birke-dahl Hansen, der skal have taget hende med til København. Men Jenny Holm var også i vigør for Gestapo i Kolding, Odense og Esbjerg. Hun havde angiverier, anholdelser og sandsynligvis også medvirken i mishandlinger af fanger på samvittigheden. Modstandsbevægelsen forsøgte ad to omgange at få ram på hende, men uden held. Den ene af gangene foregik det i Vamdrup i januar 1945,

hvor Jenny Holm var på en anholdelsesaktion sammen med bl.a. „Snogen“, Johannes Rasmussen.

FLUGT OG RETSOPGØR

I majdagene 1945 var aviserne af gode grunde fyldt med jublende reportager fra befrielsen. Men den tyske kapitulation tillod også et kig ind i de tidligere Gestapokvarterer. *Kolding Folkeblad* var den 12. maj på pletten med en reportage fra Staldgården under overskriften „Porten til et lukket Land slaaet op“. Og i de samme dage kunne både *Jydske Tidende* og *Kolding Folkeblad* berette om de første arrestationer af Gestapofolk. Blandt de første var Peter Bollerup, der blev arresteret i Haderslev, hvor han havde søgt tilflugt hos familie.

Andre ikke mindst de tyske Gestapofolk forsøgte at komme over den dansk-tyske grænse. De iførte sig ordinære værne-magtsuniformer og gled ind i strømmen af hjemvendende tyske soldater. For Thees Burfeind lykkedes flugten. Men kun i første omgang, for han blev snart sporet til Niebüll, hvor han den 16. maj blev anholdt. Ifølge landsretssagfører Lynæs fra Kolding, der deltog i anholdelsen, var den tidligere Gestapochef på Staldgården i færd med at hjælpe sin kone med vasketøjet! Naujock nåede også tilbage til Tyskland og tog ophold hos sin kone i en forstad til Hamborg. Han meldte kort efter sig selv til briterne og sad interneret i Neuengamme, før han i 1946 blev udleveret til retsforfølgelse i Danmark. En af de unge kvindelige sekretærer på Staldgården blev også først anholdt i 1946. Hun havde fået arbejde for de britiske besættelsesmyndigheder i Tyskland. Og Jenny Holm hjalp danske og britiske myndigheder i opsporingen af flere

krigsforbrydere. På trods af denne 180 graders vending og på trods af Jenny Holms ualmindeligt livlige fantasi blev hun i marts 1949 idømt 16 års fængsel ved landsretten for sine angiverier og medvirken i arrestationer og forhør.

I det hele taget blev langt hovedparten af besættelsestidens krigsforbrydere herunder både danske og tyske Gestapofolk fra Staldgården sat bag tremmer efter befrielsen. Samtidig havde Folketinget i lyntempo vedtaget straffelovstillæg, der bl.a. genindførte dødsstraffen.

Under de efterfølgende retssager valgte de anklagede Gestapofolk forskellige forsvarsstrategier. Brinkmand var stort set tavs om sit arbejde for Gestapo, mens andre led af pludselige hukommelsestab. Men det anfægtede ikke retssagerne. Dommene mod Peter Bollerup, Peter Karl Brinkmand, Hans Kristian Kristensen, Johannes Rasmussen og Niels Riis taler deres eget klare sprog om, at især deres torturanvendelse mod Gestapofanger var af en karakter og et omfang, der ikke lod sig tie ihjel eller bortforklare. Disse fem Gestapofolk fra Staldgården blev alle dødsdømt. Ved landsretten fik Bollerup dog nedsat sin straf til livsvarigt fængsel. Men de øvrige fire danskere fik deres dødsdomme stadfæstet ved højesteret. Brinkmand, Kristensen, Riis og Rasmussen blev henrettet. I alt 46 danskere blev henrettet under retsopgøret. Ingen af dem var kvinder.

De tyske Gestapofolk skiftevis nægtede mishandlinger af fanger eller henholdt sig til ordrer ovenfra. Trods tortur og sågar drab blev ingen af dem henrettet. Blandt Staldgårdens tyske Gestapofolk fik kriminalsekretær Heinrich Weller i 1950 den hårdeste dom med 12

års fængsel. Ernst Wehmann og Wilhelm Maciejewski fik ved landsretten begge fem års fængsel, mens Wilhelm Götze fik nedsat sin straf fra 16 til syv års fængsel.

Staldgårdens to Gestapochefer Naujock og Burfeind blev i 1949 hver idømt otte års fængsel. Men i 1950 fik Burfeind lagt yderligere fire års fængsel til sin straf. Under sagen mod Weller kom det nemlig frem, at Burfeind havde beordret mordet på en ung jernbanesabotør. Til gengæld slap Burfeind tilsyneladende for straf for sin andel af deportationerne af såkaldt "asociale". I efteråret 1944 efter aktionen mod det danske politi foretog det tyske politi aktioner mod subsistensløse, kriminelle og andre, der under fællesbetegnelsen "asociale" ikke passede ind i et nazistisk verdensbillede. 421 danskere blev på den baggrund sendt i tysk koncentrationslejr. Fra provinsen blev de først sendt til Frøslev. Burfeind forklarede, at han havde ladet 8-10 danskere indsætte i Frøslev som asociale.

Mens Burfeind fik sin straf udvidet, skrev Naujock allerede i 1949 til daværende justitsminister Busch-Jensen og anmodede om benådning og opholdstilladelse i Danmark! Han var, skrev han, kommet til at sætte pris på det danske folk, og desuden ventede der ham svære tider i Tyskland, fordi han havde bekæmpet kommunisterne. Derfor bad han om benådning og om opholdstilladelse til ham og hans søn og kone. Og i øvrigt anmodede Naujock om at få 2000 kroner tilbage, som grænsegendarmerne havde frataget ham, da han forklædt som ordinær tysk soldat slap ud af Danmark i maj 1945; pengene skulle vel være startkapital til det nye liv i Danmark – August Naujock var i sandhed ikke en mand med den store Fingerspitzgefühl.

Skønt dommene mod Naujock og Burfeind faldt i 1949-50, blev de første tyske krigsforbrydere allerede benådet i 1950. Tre år senere, i 1953, var de sidste Gestapofolk sendt tilbage til Tyskland heriblandt Burfeind, Naujock og det øvrige tyske personale fra Staldgården.

KILDER:

Ingemann Bager: Gestapofangen på Staldgården. Interview med Holger Iversen i Koldingbogen 1998, s. 92-96.

Besat og befriet. Erindringer fra besættelsestiden i Kolding. 1995.

Dombogsudskrifter fra sagerne mod Burfeind og Naujock på Historisk Samling fra Besættelsestiden i Esbjerg, biografisk materiale kasse 2 og kasse 7.

Højesteretstidende med optryk af dommene i sagerne mod Peter Karl Brinkmand (1947, s. 617-648), Hans Kristian Kristensen (1947, s. 434-446), Niels Riis (1948, s. 393-421) og Johannes Rasmussen (1948, s. 70-105).

Jydske Tidende 1945-50.

Kolding Folkeblad 1945-50.

Kolding under Besættelsen. 1946.

Kontorplan fra Staldgården 1944 på Kolding Stadsarkiv.

Henrik Lundtofte: Gestapo. En undersøgelse af Gestapo i Danmark 1943-45 med henblik på personel og radikaliserings. Utrykt specialeafhandling 2002.

Dorthe Petersen: Thue og hans tid, Esbjerg 1992.

Aage Trommer: Modstandsarbejdet i Kolding under anden Verdenskrig, Kolding i det tyvende århundrede indtil Kommunesammenlægningerne i 1970, bd. 2, 1979.

Aage Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede. 1973.

EN INDUSTRIARBEJDERFAMILIE I TVED

AF PER ANDERSEN

I husmoderens ugeblad „Hus og Hjem“ fra 1951 stod: „Har De nogensinde tænkt på, at De i familiens regnskabsbog – den bog, ved hvis hjælp De forsøger at holde styr på Deres penge – gennem de små bemærkninger, der ledsager tallene og giver dem mening, på en måde har et helt lille spejlbillede af Deres og Deres families livsførelse? - et ganske godt erindringsbillede af livet, som det nu har formet sig.“

Mine bedsteforældre Jørgen og Elisabeth Andersen i Tved førte regnskab over deres indtægter og udgifter fra 1924 og frem til 1956, kort før Jørgen døde. De var blevet gift i 1912. Disse regnskabsbøger giver virkelig et enestående indblik i deres liv fra børnefødsler til aldersrente.

Jørgen var døbt Jørgen Andersen Sørensen, da han blev født i 1879 i Egtved sogn som søn af arbejdsmanden Niels Daugaard Sørensen og Mette Johanne Hansen. Forældrene boede først i Egtved og derefter i Oustrup. Som ung tjente Jørgen på forskellige gårde, og omkring år 1900 fik han trang til at emigrere til USA. Han var sammen med en ven på vej til USA via Hamborg, men strandede i byens fristelser og havde til sidst ingen penge. Så stod den på en gåtur tilbage til Danmark. Derefter kom han til Tvedgård i Dalby sogn ved Kolding, hvor han tjente hos familien Schou.

En dag skulle Schou have en ny stuepige, som hidtil havde tjent hos en manufakturhandler i Låsbygade i Kolding, og Jørgen blev sendt til Kolding for at hente hende og hendes kommode. Jørgen kom ind hos manufakturhandleren med sine beskidte støvler og kom desværre til at svine gulvet til. Det var for meget for Elisabeth, som den nye stuepige hed. Hun gav Jørgen et møgfald! Det var åbenbart det, der skulle til, for skideballen blev afløst af et kærligt forhold, der endte med ægteskab.

Elisabeth var født 1888 som datter af slagter Andreas Roos og Jacobine Hundevad, der begge stammede fra Haderslevengen og boede i Søgade i Kolding. Det var ikke nogen rig familie, og faderen døde allerede som 37-årig i 1898 – efter sigende efter at have kigget for dybt i flasken. Jacobine blev således enke i en unge alder med datteren Elisabeth og 6 andre børn.

Allerede inden Jørgen og Elisabeth blev gift, var Elisabeth blevet gangpige på sygehuset i Kolding, mens Jørgen i 1911 startede som savskærer på Schmidt & Sønners maskinfabrik i Tved. Han arbejdede som „sagfører“, som familien yndede at sige, og de flyttede et par år efter vielsen i 1913 sammen med deres førstefødte søn, Hans Christian, fra en lejlighed i en villa i Brændkjærgade i Kolding til et hus, Dalby Kommune ejede i Tved, lige over for fabrikken.

Karetmager Th. Schmidt og hustru med de to sønner ca. 1900.

Elisabeth var dog ikke særlig begejstret for at flytte til det lille hus, der tidligere havde været fattighuset i sognet. Det blev ikke bedre af, at de i starten måtte dele huset med Tyge og Marie Jensen. De flyttede dog snart, og det gav tiltrængt plads til den voksende børneflokk. Frem til 1924 fulgte yderligere sønnerne Niels, Karl og min far, Ove. Derefter fulgte de tre sidste børn, Inger, Johannes og Gunnar.

Alle børnene kom til at hedde Andersen som familienavn, hvilket jo var lidt mærkeligt. Men Jørgen Andersen Sørensen havde i sin tid gået i skole sammen med en anden Jørgen Sørensen, og det havde givet forvirring, så derfor kaldte han sig i stedet Jørgen Ander-

sen, selv om han jo officielt hed Jørgen Andersen Sørensen. Da børnene skulle døbes, overtalte han præsten til at døbe dem med efternavnet Andersen. For hvad ville de lokale ikke tænke om ham, hvis han hed Andersen og hans børn Sørensen!

HOS SCHMIDT & SØNNER I TVED

Fra 1924 har vi Jørgen Andersens regnskabsbøger og kan se uge for uge, hvad han fik i løn, og hvordan pengene blev brugt. Fra 1911 til 1950 arbejdede Jørgen Andersen på fabrikken Schmidt & Sønner i Tved.

Familien Schmidt var kommet fra Tyskland og havde slået sig ned som gårdsmede ved de større gårde i Dalby. Senere overtog de flere smedier på egnen. Thomas Schmidt startede i slutningen af 1800-tallet fabrikken i Tved, der oprindeligt var karetmagerværksted. Han havde to sønner, Martinus og Jens Peter, der i starten af 1900-tallet overtog fabrikken fra faderen. Faderen døde, mens gamle fru Schmidt i mange år blev boende i det gamle stråtækte hus på fabrikkens grund. De to brødre lagde i 1908 produktionen om fra karetmagerværksted til fabrikation af landbrugsmaskiner, og snart fremstillede de tærskværker, halmtærskere, kværne, lucernemøller og maskiner til hørproduktion. Under 1. verdenskrig suppleredes med produktion af kartoffelmel.

Da Jørgen startede på fabrikken, var det altså de to brødre, der stod ved roret. Martinus – også kaldet store Schmidt på grund af sin statur – havde det daglige ansvar for driften af fabrikken, og han boede med sin familie i det store hvide hus, der stadig ligger på fabrikkens område, nu Gl. Tved 22. Den yng-

ste søn Jens Peter – også kaldet lille Schmidt – var sælgeren, der tog rundt og besøgte forhandlerne over hele landet. Han blev gift relativt sent og boede i det hvide hus, der stadig ligger på Engen 7 i Tved. Fabrikken voksede, og den årlige omsætning blev forøget fra kr. 70.000 i 1913 til kr. 336.000 i 1946.

Jobbet som savskærer betød, at Jørgen arbejdede sammen med de 7-8 snedkere, der var på fabrikken. De producerede trædele til maskinerne, og det var Jørgens opgave at få træet lagt til tørring og savet op til snedkerne. Men derudover havde Jørgen også en del andre jobs på fabrikken. Han var en slags vicevært og sørgede bl.a. for oprydning og pasning af fyret. Det betød, at han ofte arbejdede over og måtte på fabrikken både lørdage og søndage.

INDTÆGTER OG UDGIFTER

I midten af 1920erne lå Jørgens ugeløn på omkring kr. 50-60, og det gav således en årløn ved maskinfabrikken på omkring kr. 2.900. Dette var i underkanten af, hvad en dansk arbejderfamilie fik i gennemsnit på dette tidspunkt. Til gengæld havde Jørgen nogle ekstraindtægter. I en periode i 1920erne havde han ekstra arbejde på fabrikken, blandt andet som hjælpemaler for maler Pletner. Jørgen passede også fabrikkens heste mod lidt ekstra betaling. Det var også ham, der kørte med hestevognen til Kolding.

I 1920erne havde familien også indtægter fra deres lille landbrug. De holdt omkring 50 høns, og herfra solgte de æg både til private og til købmanden i Tved. De købte andeæg til opdræt samt daggamle kyllinger. Ænder og kyllinger blev så enten spist af familien selv

Jørgen og Elisabeth Andersen, ca. 1912.

eller solgt. Nogle af ænderne blev byttet til kød hos slagter Olsen.

De solgte også kartofler og løg fra den ret store have omkring huset. Her havde Jørgen også indrettet en jordkule med tag af græstørv til grøntsager, så de havde friske grøntsager det meste af året. Indtægterne fra dyrene og grøntsagerne kunne blive til kr. 100 i 1924. Malerindtægterne toppede i 1925 med kr. 730. Havearbejde for andre blev det også til.

Fra starten af 1930erne ændrede forholdene

December 1931		Indtægt		Udgift	
		Kr.	Ø.	Kr.	Ø.
4	Udgift	39	90		
	Husholdning			25	
	Bogkøbsning 4 Mærk			10	60
11	Udgift	39	90		
	Husholdning			25	
	Forsikling			5	
18	Udgift	39	90		
	Husholdning			25	
	Julgaver			5	
	Sult. Kr. Banketten			11	
	in Balke			5	
	Slag ud an Bøns			4	
	Forsikling			7	
24	Udgift	39	90		
	Husholdning			25	
	Rødt an Bøns			45	
31	Udgift	32	90		
	Husholdning			9	60
	Lyngkassen Dalby			5	
	Bødsel nyjerd			7	10
	Forsikling			7	
	Off. i Kertum			4	50
	Erstatning				
		25	90	25	

Jørgen Andersens regnskab fra december 1931.

ne sig lidt. Der er ikke noteret så mange indtægter fra dyr og grøntsager, men med de 7 børn, der nu var kommet i huset, kunne de vel nok bruge det meste selv. Jørgen arbejdede lidt for de forskellige gårde og familier på egnen, blandt andet på Dalbygård og Tvedgård hos familien Schou, som man stadig kom sammen med.

Muligheden for den helt store gevinst var der også, da Jørgen stod for en gruppe, der spillede på Klasselotteriet. Gruppen omfattede en række bekendte og familiemedlemmer. Det er lidt uklart, hvor meget der blev spillet for om året, men det synes at have været mere end kr. 100 for dem allesammen. Til gengæld var der også gevinster at hente hjem, i 1924 således kr. 250.

Udgifterne modsvarede stort set indtægterne, der var generelt ikke mulighed for at lægge til side.

Jeg har lavet en gennemsnitsberegning af familiens udgifter i årene 1924-28. Langt den største udgiftspost i 1920erne var så afgjort husholdningen med 55%. Udgifterne til tøj og fodtøj lå på 10%, men Jørgen og Elisabeth slap billigt med huslejen på kun 7% af deres samlede udgifter. Det var en god lejeaftale, de havde med kommunen. Skatten udgjorde kun 2-3%, og selv om der så kom udgifter til sygekassen oveni, var der stadig lang vej til nutidens skatteprocenter. Havde de boet i Kolding, havde skatten været over 17 %.

LØNFALD OG KRISE

Vi er i dag så vant til, at lønudviklingen kun går opad, men i 1920erne var der faktisk en periode med faldende løn og faldende pristal. Under 1. verdenskrig var priserne på verdensmarkedet steget, fordi de krigsførende lande anvendte en stor del af deres kræfter på at fremstille forsyninger til hærene. Fra 1920 faldt priserne så igen, til at begynde med især på råvarer, men senere også på varer i almindelighed og på landbrugsprodukter.

Arbejdsgiverne ønskede derfor en nedskæring af lønnen, og det førte til en storkonflikt i 1925, hvor Jørgen Andersen sammen med 95.000 andre arbejdere i Danmark var ramt af arbejdsgivernes lockout fra april måned. Jørgen måtte nu i en periode klare sig for bidraget fra arbejdsløsheds-kassen, der omtrentlig udgjorde det halve af hans normale løn. Den nye socialdemokratiske Stauning-regering var ivrig efter at få konflikten løst og foretog et indgreb gennem en tvungen voldgift. Det

var det første statsindgreb i en arbejdskonflikt i Danmark.

Det betød, at lockouten blev afblæst i juni måned, og den indførte pristalsregulering af lønnen medførte i 1926 et fald i lønnen på 12% i februar og 5% fra august. Også Jørgen måtte gå ned i ugelønnen fra kr. 58,80 til kr. 51,74 i februar og igen til kr. 49,00 i efteråret – men hen over sommeren i 1926 kunne han dog supplere lønnen med lidt indtægter gennem det ekstraarbejde, han havde på fabrikken. Det var hårde tider, og i 1926 kan vi registrere en af de ganske få gange, hvor det var nødvendigt for Jørgen at tage lån for at kunne klare dagen og vejen.

Fra 1929 begyndte lønnen igen at stige, både for Jørgen og for resten af industriarbejderne. Det var igen under en Stauning-regering, der kom til at sidde frem til besættelsen i 1945, men ved indgangen til 1930'erne kom virkningen af børskrakket i New York, der resulterede i fornyet krise, faldende priser og stigende arbejdsløshed. Selv om Jørgen var på arbejde i hele 1931, oplevede han lønnedgang. De fleste af hans ekstraindtægter faldt bort – de, der skulle betale, var også ramt af krisen – og mod slutningen af året måtte Jørgen også gå med til en generel nedgang i lønnen på fabrikken.

Arbejdsløsheden steg fra 13,7% i 1930 til 31,7% i 1932. Det gik også ud over Jørgen, der stod uden arbejde fra februar 1932 til september samme år. Da kunne han i regnskabsbogen skrive „Begyndte ved Schmidt igen“. I denne svære periode måtte familien klare sig for understøttelsen, der var omtrent det halve af normallønnen, samt det løse arbejde, han kunne få. Jørgen fik lidt ekstra ved Schmidt privat og hos de gode venner på Tvedgård. De

hjelpeforanstaltninger, regeringen fik indført, hjalp også, om end de 18 kr., Jørgen fik i „krisehjælp“, ikke rakte så langt.

Fra 1933 kunne familien Andersen i Tved vende tilbage til nogenlunde de samme indtægtsforhold som inden krisen. Lønnen var fra 1933 og de følgende år næsten på samme reallønsniveau som før, og fra 1936 var der tale om en reallønsfremgang. Men der skulle en ny konflikt til. Arbejderne mente i 1936, at konjunkturerne nu var så gode, at der var basis for pæne lønfremgange, som arbejdsgiverne dog modsatte sig. Jørgen Andersen blev derfor igen omfattet af en storlockout, der varede fra februar til marts. Den viste sig dog at være besværet værd. Den tvungne voldgift medførte lønstigninger, der blev gentaget i 1938 med yderligere stigninger.

FRA KRIG TIL ALDERSRENTE

Igen gik det lige så godt, da der kom en hest i vejen. Denne gang var det 2. verdenskrig, og det betød en reallønsnedgang for Jørgen Andersen ligesom for de øvrige industriarbejdere. Man forsøgte under besættelsen at gennemføre en central lønfastsættelse, der både indebar en reallønsfald og afsvækkede de løngevinst, som ellers kunne være opnået. Den pristalsregulering, der skulle regulere lønnen, blev sat ud af kraft i 1940, hvor arbejderne ellers stod til lønstigninger på næsten 20%. Da priserne samtidig gik i vejret på grund af vareknaphed og større efterspørgsel fra de krigsførende lande, steg leveomkostningerne, og samlingsregeringen havde endda indført et forbud mod arbejdskonflikter. I starten af krigen opstod der derfor ny fattigdom, især hos arbejderne. Frem til 1945 kom der dog grad-

vide forbedringer af lønnen, idet voldgiftsinstitutionen årligt eller halvårligt gennemførte løntillæg – mod slutningen af krigen ganske væsentlige tillæg. Disse kom i særlig grad Jørgen Andersen til gode, da nogle af tillæggene var forbeholdt de lavest lønnede.

Jørgen oplevede derfor fra 1941 en gradvis stigning i reallønnen, men først i 1946 var familien tilbage på samme levestandard målt i realløn, som man havde haft i 1930 lige inden arbejdsløsheds krisen. På dette tidspunkt var Jørgen blevet 67 år gammel, så „velstanden“ kom sent til familien.

Efter krigens afslutning genindførtes den automatiske dyrtidsregulering, og den blev den største faktor i de lønstigninger, der fulgte. Reallønnen fortsatte nu med at stige for Jørgen frem til 1950. Da alle børnene var flyttet hjemmefra, blev det til nogle år med relativt gode økonomiske forhold.

Ved udgangen af 1950 var Jørgen blevet 71 år gammel, og han mistede sit arbejde på fabrikken. Det var kort tid, før han havde kunnet fejre sit 40 års jubilæum. Han gik derefter på arbejdsløshedsunderstøttelse, selv om han kunne få omtrent det samme udbetalt som aldersrente. Det havde han været berettiget til, fra han var 60 år gammel. Men aldersrenten blev af mange opfattet som en almisse, som man kun meget nødig tog imod. Det er vel baggrunden for, at der gik endnu godt to år, inden han i 1953 som 74-årig begyndte at få aldersrente. Så fra en ugeløn på kr. 160 i 1950 faldt indtægten til arbejdsløshedsunderstøttelsen på kr. 50-60 i de følgende år og til aldersrenten på ca. kr. 50 om ugen. Selv som pensionist kunne Jørgen ikke holde sig i ro – han fortsatte med at have lidt ekstra arbejde på gårdene.

HUSHOLDNINGSPENGENE

Det var Elisabeth, der stod for husholdningen, og hun fik hver uge udbetalt husholdningspenge af Jørgen. Det var i 1924 kr. 40 om ugen, men under krisen i 1926 blev de sat ned til kr. 30 frem til 1931-32, hvor den næste krise med arbejdsløshed satte ind. Så blev husholdningspengene i et par år sat ned til kr. 20.

I anden halvdel af 1930'erne holdt Jørgens løn sig nogenlunde uændret, og det gjorde husholdningspengene også på kr. 30 om ugen. Da priserne og lønningerne begyndte at stige igen under krigen, fik Elisabeth gradvist flere og flere penge udbetalt. Fra 1940 kr. 40 om ugen og fra 1943 kr. 50 om ugen. Husholdningspengene toppede lige som Jørgens løn i 1950, hvor hun kunne råde over kr. 60 om ugen. Da Jørgen blev arbejdsløs og til sidst fik aldersrente, måtte forbruget igen indrettes efter de færre penge, og i den sidste del af perioden var det 40 kr. om ugen. Man satte tæring efter næring.

Elisabeth kunne til tider have lidt ekstra penge at gøre godt med. Da de boede lige over for fabrikken, var det i en periode normalt, at arbejderne, når de havde overarbejde, kom over for at få sig en kop kaffe, og det slap de en lille skilling for. De mange små bække voksede, og det siges, at da hun skulle have nye tænder i 1943, var hun i stand til selv at betale en del af udgiften.

Husholdningspengene blev blandt andet brugt til at købe kolonial for hos købmand Hansen i Tved, der senere blev afløst af købmand Schultz og i øvrigt der, hvor naturalieøkonomien ikke slog til. Slagter Olsen blev som tidligere nævnt delvist betalt med levering af de ænder, som man opdrættede, og i

Tvedgård, fotograferet af Sylvest Jensen i 1947. Det Kgl. Bibliotek.

det hele taget bidrog køkkenhaven og hønsene naturligvis til at brødføde familien.

Kødforsyningen blev derudover i høj grad „leveret“ af grisene. Jørgen og Elisabeth havde selv en gris gående til opfedning, som man så kunne slagte f. eks. til jul. Det var også helt almindeligt at have grise gående på gårdene. Så betalte Jørgen selv for kornet til grisen, og der blev vel også lidt til gårdmanden for husly til grisen, som man så kunne slagte til eget forbrug. Specielt i 1940erne var forsyningen knap, og Jørgen og Elisabeth havde derfor gang i flere grise på forskellige gårde, først og fremmest på Tvedgård og på Dalbygård. At have en gris i disse år var lige så godt som at have penge i banken.

Med 7 børn var der også behov for en del tøj, selv om der med 6 drenge var gode muligheder for at lade det gå i arv. Der er mange regnskabsposter gennem årene på tøj og fodtøj til børnene, og det var blandt andet træsko, sko, strømper og undertøj. Også Jørgen og Elisabeth skulle have tøj, specielt når der var optræk til en familiebegivenhed med en fest. Så kunne det blive til en „hat til Elisabeth“ eller „en frakke til Elisabeth“. Da børnene Inger og Karl begge blev gift i 1948, blev der spenderet kr. 90 på sko til Elisabeth.

Det var ikke alt tøj, man købte færdigt. Skjorter og kjoler kunne man få syet, og i Tved var det blandt andet tømrer Niensens døtre Inger, Maren og Anne, der efter fade-

rens død tjente til lidt ekstra ved at sy tøj for andre.

DA LYS OG VAND VAR LUKSUS

Huset var som nævnt ejet af kommunen, og man synes at have betalt en overkommelig husleje, der i 1915 udgjorde kr. 74 om året. Den steg dog temmelig meget gennem årene, nemlig til kr. 200 i 1931 og til kr. 300 om året i 1948. Det var en stigning, der var noget højere end lønstigningerne, og huslejen steg dermed også fra at udgøre 3% af udgifterne i 1920erne til 5% af familiens udgifter i slutningen af 1940erne.

Til gengæld var det så også kommunen, der skulle vedligeholde det meste af huset. Dog ikke det hønsehus, som Jørgen selv havde føjet til huset. Til nyttehaven måtte der hvert forår købes bl.a. løg, frø og sættekartofler. Og som noget specielt blev der i 1935 for første gang købt aspargesplanter, som sønnen Niels hentede i Hvilsted, hvor han havde plads. I 1943 købtes endog rosenbuske til haven for kr. 15.

Huset i Tved, som det så ud, da Jørgen og Elisabeth boede i det, i dag Gl. Tved 17.

Da Jørgen og Elisabeth flyttede ind i huset, var der hverken vand eller el, så belysning skete med petroleumslamper. Det var dog ingen hindring for at have en radio. Den første, vist nok brugt, fik familien i 1935. Det var på samme tidspunkt, som den gamle Lillebæltsbro blev indviet, en begivenhed, de kunne lytte til dagen efter, de havde fået radioen. Radioen kørte på et akkumulatorbatteri, som de jævnligt måtte cykle til Kolding med, så det kunne blive opladet. Det var omkring 10 år efter, at radioen var startet i Danmark. Det var også på det tidspunkt, de første ungdomsudsendinger begyndte. Gunnar „Nu“ Hansen fik sit gennembrud i radioen fra OL i Tyskland i 1936. Året efter kommenterede han sin første landskamp fra Tyskland. Danmark tabte desværre.

En anden stor dag var, da man fik lagt „lys“ ind, altså el. Da det var kommunens hus, skulle sognerådet give tilladelse, så sagen var på et sognerådsmøde i 1937. Jørgen måtte dog selv træffe aftale med en installatør, og kommunen ville kun betale op til 150 kr. af regningen for installationen. Elektricitet betød, at man slap for at skulle have batteri til radioen, og det gav lys i huset. Når de mindre børn Inger og Gunnar var alene hjemme, ville Gunnar absolut tænde al lyset i hele huset – det var jo så spændende! Desværre betød det også, at der dukkede nye udgifter op på budgettet: I 1938 ses den første regning på radiolicens, i 1939 den første el-regning. En ny radio til el blev købt i 1944 for kr. 51.

Efterhånden fik man også lagt vand ind. I første omgang på en lidt kreativ måde. Sønnen Niels, der lige som Jørgen arbejdede på maskinfabrikken, vidste, hvor vandlejningen til fabrikken lå, og det lykkedes ham at lave

en lille afstikker til denne, så forældrene kunne få rindende vand. Men efter krigen blev der oprettet et vandværk ved Dalby mølle, som de blev tilsluttet, og fra 1948 ses familien at have betalt vandafgift – første gang med 8 kr.

Når man om vinteren skulle holde varmen, blev det klaret ved hjælp af en kakkelovn. Der har vel været en kakkelovn i huset fra starten, men i 1926 besluttede Jørgen sig for at købe en ny kakkelovn, der kom til at koste 125 kr. Igen i 1930'erne købte de en ny kakkelovn, som var en flot, høj kakkelovn med to låger og en lem til rengøring. Brændslet var koks, kul, briketter og tørv. Specielt under krigen var det tørv, der var til at få og blev smidt i kakkelovnen. Desuden fik de under krigen tildelt en kvote træ om året til brænde. Jørgen har også købt træ på Bøgelund i Dalby og på Tvedgård. Fra 1952, hvor Jørgen gik på aldersrente, fik han årligt hjælp fra kommunen til brændsel.

MØBLER OG ANDRE ANSKAFFELSER

Der var sjældent tale om store anskaffelser. Oftest var det nødvendigt, som da de i 1924 købte en barnevogn til datteren Inger. Endnu en barnevogn blev købt i 1929, da det sidste barn, Gunnar, blev født. Mens den første kostede 50 kr. var den sidste måske brugt, for den kostede kun 15 kr.

Frem til 1946 havde de kun haft nogle gamle stole samt fire rigtige spisestole, som de havde fået af børnene i sølvbryllupsgave. Det var derfor tiltrængt, da de investerede 100 kr. i flere stole og gardiner. Et stueur havde de også fra de tidlige år i ægteskabet, og det holdt hele livet igennem med en reparation i

Jørgen og Elisabeth med 5 af børnene. Elisabeth har Gunnar på armen, Niels står bagved, foran står Inger, Johannes og Ove. Foto ca. 1930.

1949. I dag findes uret stadig hos et barnebarn.

I 1926 ventede Elisabeth sønnen Johannes, og et par måneder før fødslen besluttede de sig for at købe to nye senge med madrasser. Så kunne børnene overtage Jørgen og Elisabeths gamle senge. Først næsten 30 år senere ses endnu et køb til soveværelset, denne gang 3 dyner til 156 kr.

Jørgen synes at have haft en forkærlighed for bøger. I 1925 købte han bøger hjem fra København for 7 kr. Men året efter kom Jørgen til at købe en stor gammel trækuffert med bøger på en dødsboauktion i Kolding til 58 kr. Elisabeth blev sur over købet af bøgerne. Det

ser heller ikke ud til, at Jørgen i årene derefter købte flere bøger! Men han var senere som medlem af sognerådet fortaler for, at sognet gav tilskud til indkøb af bøger til en fælles bogsamling for sognet. Det blev til et årligt tilskud på 70 kr. igennem flere år.

Der er ingen tvivl om, at Jørgen gerne havde set flere af sine børn få en boglig uddannelse, specielt da de havde potentiale til det. Kun den yngste søn lykkedes det at sende på Realskolen. Det var i 1940erne, hvor økonomien var lidt bedre. Jørgen fik igen lejlighed til at købe bøger – denne gang til sønnen - for mere end 100 kr. eller mere end en hel ugeløn. Hertil kom så skolepenge.

OMGANGSKREDS

Regnskabsbøgerne giver et godt indblik i Jørgen og Elisabeths omgangskreds – både familie, venner og bekendte. Stamtavlen fortæller ikke noget om, hvem man faktisk kom sammen med – det gør regnskaberne til gengæld.

Når de skulle besøge familie og venner, var det som regel på cykel, der var langt det vigtigste transportmiddel på det tidspunkt. Cykler var derfor et fast udgiftspunkt, og der var jævnlige udgifter til enten køb af cykler eller reparation af disse. I 1925 og igen i 1926 købte de en cykel til 15 kr. – i 1929 blev den næste købt til 20 kr. I 1938 blev der købt en cykel til Inger, da hun blev konfirmeret. Efterhånden som familien fik flere børn, skulle der jo også flere cykler til.

Der var dog alternativer til cykler. Nogle gange lånte de hestevognen fra fabrikken, og så kunne de tage på en tur til f. eks. Hader-

slev. Fra Kolding kunne de for betaling sejle til Middelfart med båden, der sejlede til København, ligesom der også var mulighed for at tage toget. Sydbanen, der var blevet oprettet i starten af 1900-tallet, havde et trinbræt i Tved. Endelig var der rutebilerne.

Private biler fandtes også på dette tidspunkt, men de var ikke særligt udbredte. Faktisk var de i 1915 så sjældne, at hver enkelt bilejer måtte ansøge sognerådet i Dalby om tilladelse til at køre på kommunens veje. Sognerådet gav normalt tilladelse til dette – men det kunne hænde, det var med bemærkningen: „Tillades med fornøden forsigtighed“!

Elisabeth havde 9 søskende, Jørgen havde 6 søskende, nogle havde man forbindelse med, andre ikke. Når vi kender til disse familieforbindelser og manglende familieforbindelser, er det først og fremmest gennem regnskabsbøgernes udgifter til gaver. De var naturligvis på gavefod med alle, de havde omgang med, og det gjaldt ikke kun familien, men også kollegerne på fabrikken og de lokale i Tved og Dalby.

Der ses utallige gaver til kollegerne på maskinfabrikken, men det var typisk gaver i anledning af runde fødselsdage og lignende, man skillingede sammen til. Typisk skulle Jørgen af med en tokrone ved sådanne lejligheder. Og så var der begravelserne, hvor man samlede ind til en krans. Dengang var man ofte på arbejdspladsen til en høj alder, og så skete det ikke sjældent, at en kollega døde, mens han stadig var ansat.

Familien Schmidt havde man et ganske særligt forhold til. De to brødre Martinus og Jens Peter var ikke bare arbejdsgivere, men også en del af lokalbefolkningen. Hertil kom, at de begge var kommunens revisorer. Marti-

Foto af medarbejdere ved fabrikken Schmidt & Sønner. Jørgen Andersen ses stående som nummer 5 fra venstre. I bageste række ses desuden Krog (nr. 6 fra højre) og Julius Nielsen (nr. 3 fra højre). Siddende ses som nummer 2 fra venstre Vestergaard og som nummer 4 fra venstre Martinus Schmidt, derefter Jens Peter Schmidt, Else Schmidt, Louise Street og Karl Schmidt.

nus havde børnene Christian, Karl og Else, og Jørgen og Elisabeths egne børn legede med Schmidt-børnene. Det fortælles, at når Jørgen og Martinus mødtes uden for fabrikken, var de „dus“, men på fabrikken var de formelle og „De’s“. Jens Peter Schmidt var Martinus' lillebroder. Han blev sent gift med Louise Street, der havde været sekretær på fabrikken. De havde ingen børn. Da han pludselig døde i marts 1942, var Jørgen naturligvis med til at give en krans.

Man kendte de fleste af de lokale i Tved og Dalby, og blandt dem var Tyge og Marie Jen-

sen, der havde boet i huset i Tved, da Jørgen og Elisabeth flyttede ind, smeden Hollesen ved Dalby kirke, tømrer Nielsen, hvis piger syede tøj for fremmede, Nørgaard, der havde en gård i Rebæk, Bertel Pedersen på en gård i Tved og Jens Andersen på Langagergård i Tved.

Nogle af de lokale handlede man med, såsom købmand Schultz eller Schönning, der kørte lillebil. Den blev brugt ved festlige lejligheder. Andre kendte Jørgen gennem hans arbejde i sognerådet. Det var kommunekasserer Simonsen, muremester Nielsen og hus-

mand Myrhøj. Hertil kom de to store skikkelser i sognet, begge proprietærer: den mangeårige sognerådsformand Erik Juhl på Dalbygård og Anker Schultz på Ankerhus, der siden 1912 havde været sognefoged og var pantefoged. Det var til ham, Jørgen betalte huslejen til kommunen. Velsagtens hørte skolelærer Toftegaard i Dalby også til denne kreds.

Og så var der dem, hvor Jørgen i 1950erne havde lidt arbejde. Til dem hører Nygaard og Pedersen. Sidstnævnte have en lille gård i Tved. Han var gift med en tysk kone, der dog var fuldt accepteret i lokalsamfundet, også under og efter krigen. Endelig skal nævnes Spedsbjerg, der boede ved jernbanen i Tved, og som Jørgen spillede lotteri sammen med.

Selv om befolkningen ikke var så mobil dengang, var der alligevel bekendte, som endte med at bo andre steder end Dalby og Kolding. Det gjaldt for eksempel Mathis Pedersen, der tidligere havde haft en gård i Tved, men som flyttede til Højrup. Det var dog ingen hindring for, at Jørgen og Elisabeth holdt kontakten ved lige og besøgte ham der. Jørgen havde også haft bekendte på cigarfabrikken, som han spillede lotteri sammen med. Blandt dem var Anton Jensen, der havde boet ovenpå Jørgen og Elisabeth i Brændkjærgade. Da cigarfabrikken blev nedlagt, flyttede Anton Jensen til Haderslev Dam, hvor han fik traktørstedet Vesterris. En anden familie fra cigarfabrikken, Kors, flyttede til Vejle. Man fortsatte dog med at besøge begge familier.

Jørgen og Elisabeth havde et specielt forhold til Tvedgård og familien Schou. De havde jo begge tjent på gården. Forbindelserne blev holdt ved lige gennem skiften-

de generationer, først gamle fru Schou, og så sønnerne Erik på Tvedgård, Charles, der en overgang flyttede til USA, men som vendte hjem igen og bosatte sig i Haderslev, og Valdemar, der ligeså flyttede til Haderslev til gården Mariegård.

FAMILIEFESTER

Naturligvis så man ikke kun familien og vennerne, når man besøgte dem, men også ved sine egne fester. Det var i høj grad de traditionsrige begivenheder, der blev fejret, og for Jørgen og Elisabeth var det blandt andet sølvbrylluppet i 1937, hvor Jørgen ses at have fået nyt tøj for kr. 70, og Elisabeth fik lidt ekstra til husholdningen til at holde fest for. Til gengæld ses der at være kommet 82 kr. ind. Det var måske kontante gaver? Det blev også fejret, da Jørgen fyldte 50, 60 og 70 år i henholdsvis 1929, 1939 og 1949. Til gengæld havde Elisabeth fødselsdag midt på vinteren, hvor det var svært at rejse, så der ses ikke så store fester ved hendes runde fødselsdage.

Tre faste begivenheder i børnenes liv blev altid markeret: Barnedåb, konfirmation og bryllup. Med 7 børn blev det jo til en del. Sønnen Niels' konfirmation i 1930 blev fejret med vin og cigarer for kr. 30 og indkøb hos slagteren for kr. 15. Hertil kom en bil til transport for kr. 5. Den sidste konfirmation var den yngste søn Gunnar, der blev konfirmeret i 1943. Udgiften blev anført til kr. 70.

Men på dette tidspunkt var det første barn, sønnen Niels, allerede blevet gift i 1939. Resten fulgte i årene efter: Den ældste søn Hans Christian i 1944, Ove i 1946, Karl og Inger i 1948, Johannes i 1949 og endelig Gunnar i 1951. Udgifterne til disse 7 bryllup-

Jørgen og Elisabeth på deres ældre dage foran huset i Tved. Bagved står Elisabeths bror Albert.

per varierede fra kr. 25 til kr. 100, med undtagelse af Ingers bryllup, som Jørgen og Elisabeth skulle holde, og hvor udgiften løb op i kr. 200. Ved dette bryllup var der spisning i hjemmet for de nærmeste, og så var der budt til kaffe på Saxildhus.

Alle børnene blev boende i Kolding og nærmeste omegn, så de var indenfor rækkevidde, når børnebørnene havde fødselsdage og siden konfirmationer. Undtagelsen var Gunnar, der efter sin realeksamen søgte ind hos postvæsenet og blev ansat der. Det resulterede i, at han flyttede til København i 1948. For Jørgen og Elisabeth, der nu var kommet op i årene, blev det alligevel til mindst et besøg i København hos sønnen i 1953, en tur der kostede kr. 100. Ved denne lejlighed fik

Jørgen og Elisabeth blandt andet lejlighed til at besøge Tivoli for første gang.

SYGDOM OG ALDERDOM

At staten skulle tage sig af syge og ældre har ikke altid været en given ting. 1891-1892 gennemførtes de første sociale love - en fabrikslov, en fattiglov, en lov om aldersunderstøttelse og en lov om sygekasser. På det tidspunkt var der allerede på socialdemokratisk initiativ etableret sygekasser i byerne og i nogle sogne, men nu støttede staten sygekasserne, så fattige arbejdere kunne være med og ad den vej få økonomisk hjælp under sygdom. Der var dog ikke tale om nogen tvungen sygeforsikring.

Den indførte aldersrente var meget lav, og man kunne næppe leve af den. Tilgangsalderen var 60 år, og man skulle søge for at få den. Man sondrede dengang mellem værdigt trængende, der uforskyldt var kommet i nød pga. sygdom eller alderdom og ikke værdigt trængende - dem, der selv var skyld i deres ulykke, bl.a. på grund af drikkeri. I 1933 gennemførte den socialdemokratisk-radikale regering en stor socialreform. Dens primære formål var at erstatte de skønsmæssigt fastsatte ydelser med retsbestemte ydelser. Der blev indført en forbedret forsorgshjælp, og der blev indført tvungen medlemskab af en sygekasse. Jørgen og Elisabeth betalte til sygekassen allerede i 1924.

Nogle af de tidspunkter, hvor familien i Tved kom i berøring med det sociale system, var ved børnenes fødsler. Da Inger blev født i 1924, måtte de selv betale udgifterne på kr. 35 til jordemoderen og kr. 7 til apoteket, men til gengæld fik de et tilskud på kr. 20 fra syge-

kassen. Det samme mønster gentog sig i 1926, da Johannes blev født, og i 1929 da Gunnar blev født – nu kostede jordemoderen kr. 25, mens tilskuddet fra sygekassen fortsat var kr. 20. Ellers måtte man generelt selv afholde udgifterne til apotek og læge, og det er da også jævnlige poster i regnskaberne. Da sønnen Ove blev syg i 1924, måtte de af med kr. 15 til en lægeregning.

I 1936 fik Jørgen en stor splint i den ene finger under arbejdet. Den skulle opereres, der kom blodforgiftning og dermed en sygepause. Det betød en periode med anstrengt økonomi, og de måtte både låne lidt af familien og få på kredit hos købmanden. Jørgen førte dog en sag om forsikringserstatning, og selv om det varede længe, inden sagen blev afgjort, lykkedes det dog til sidst. I september 1936 fik han udbetalt kr. 473 i erstatning – eller hvad der svarede til omkring 10 ugers løn. Så kunne lånene betales tilbage og købmanden få sine penge.

I SOGNERÅDET PÅ AFBUD

Dalby var frem til 1970 en selvstændig sognekommune, om end den var en af de mindste kommuner i området med kun 211 stemmeberettigede i 1937. Til gengæld var det en økonomisk velfungerende kommune uden gæld, og skatten var lav – så lav, at den overgang var populært for ungarke at flytte adresse til Dalby for at betale så lidt i skat som muligt.

Sognerådet svarede til en kommunalbestyrelse og havde ansvaret for en række lokale opgaver – lige fra snerydning over sociale tilskud til skolevæsenet. Sognerådet blev valgt ved kommunalvalgene, men der var fra 1933

fredsvalg i Dalby. Det vil sige, at man blev enige om at opstille netop det relevante antal personer på en fællesliste, og da der ikke var andre opstillede lister, var der ingen faktisk valghandling.

Dalby var domineret af fem store gårde, der havde mere end halvdelen af jorden i sognet – og i øvrigt bidrog med mere end halvdelen af skatten. Det var Strårup, Dalbygård, Lindgård, Bøgelund og Højgård. Også Tvedgård, Ankerhus og Langagergård var store gårde. Det var vel ikke så underligt, at det også var disse gårdes ejere, der var dominerende i sognerådet.

Specielt to personer fra perioden kan fremhæves: proprietær Anker Schultz, hvis familie havde siddet på Ankerhus siden starten af 1700-tallet. Han var sognefoged i Dalby fra 1912 og til en gang i 1940'erne, pantefoged og medlem af sognerådet gennem en årrække. En anden markant person var Erik Juhl, der efter at have været forvalter på Valdemar Slot kom til Dalby i 1927, hvor han under landbrugskrisen købte Dalbygård af J.C. Thygesen. I 1929 blev han indvalgt i sognerådet og blev formand, en post han havde frem til 1946 og igen fra 1958 til kommunesammenlægningen i 1970. De fleste i sognerådet var fra Venstre, Konservative eller den såkaldte fællesliste. Ved sognerådsvalet i marts 1933 blev der dog indvalgt en socialdemokrat, distriktsforstander Henrik Nielsen.

Jørgen Andersen nød stor tillid i sognet, hvor han var kendt som en særdeles arbejdsom person og involveret i den lokale sygekasse. Det er uden tvivl baggrunden for, at han i 1933 som socialdemokrat blev valgt som suppleant for Henrik Nielsen i sognerådet. Henrik Nielsen døde i 1936 inden udlø-

Dalby kommunekontor og forsamlingshus (Øvelshuset). Foto fra 1987 af Steen Østergaard.

bet af valgperioden, og ved sognerådsmødet den 7. september 1936 blev Jørgen Andersen derfor medlem af sognerådet. Dette blev noteret i sogneprotokollen: „Da sognerådsmedlem H. Nielsen er afgået ved døden, indtræder i hans sted stedfortræderen savskærer Jørgen A. Sørensen som medlem af sognerådet og indtræder i H. Nielsens sted i følgende udvalg: Kasse- og regnskabsudvalget, Skoleudvalget, Socialudvalget, Vejudvalget“.

De øvrige i sognerådet var på dette tidspunkt formanden, proprietær Erik Juhl, næstformanden, proprietær Anker Schultz, muremester N.P. Nielsen og kasserer F. Myrhøj. Derudover var kommunens revisorer

fabrikanterne Martinus Schmidt og Jens Peter Schmidt.

Jørgen deltog kun i 5 møder inden sognerådsvalget den 15. marts 1937. Der var fredsvalg igen, og Jørgen Andersen blev indvalgt for en ny periode. De øvrige på listen var Erik Juhl, der blev formand igen, muremester N.P. Nielsen, proprietær P. Damkær og gård ejer Johannes Lage. Jørgen Andersen fik plads i følgende udvalg: Socialudvalget (idet hele sognerådet udgjorde dette udvalg), Børneværnsudvalget (sammen med Juhl og Lage), Vejudvalget (sammen med Lage), Skoleudvalget (sammen med Damkær), Skolekommissionen (sammen med pastor

Andersen, Myrhøj, der var overtallig, men var med pga. sin store interesse for skolen, Damkær, fabrikant Schmidt og bogholder Nielsen).

På det konstituerende møde drøftede sognerådet et forslag om vejbelysning i Tved, der direkte berørte Jørgen.

De fleste møder skete i sognerådets lokale i den ene ende af forsamlingshuset, men de kunne dog også holdes andre steder, f.eks. på Dalbygård. Mellem jul og nytår 1937 holdt det nye sogneråd mødet på Hotel Kolding – mon ikke der var tale om et lille festligt arrangement, eftersom der ikke var væsentlige punkter på dagsordenen. Protokollen anfører, at „alle var mødt“! Der blev holdt et møde om måneden, dog undtaget sommerperioden, hvor sognerådet holdt ferie, så det blev typisk til 7-10 møder om året.

Skolen fyldte ganske godt i sognerådets arbejde. I sommeren 1937 var Jørgen med til at vedtage en regulering af undervisningsplanen, idet antallet af skoledage blev sat ned fra 250 til 246. Disse var fordelt på 22 uger om vinteren og 19 uger om sommeren – man gik også i skole om lørdagen. Skolen i Dalby var på dette tidspunkt inddelt i 3. klasser: De syv års skolegang bestod af 2 år i første klasse, 2 år i anden klasse og 3 år i sidste klasse, i alt 6500 skoletimer gennem de 7 år.

Også skolebygningerne var til debat. Det var dels skolebygningen med de to klasselokaler og dels Øvelseshuset. Skolen var blevet opført i 1831, mens Øvelseshuset var blevet opført i 1909 til gymnastik for skolen og foreninger – så kunne man nemlig opføre det med tilskud fra det offentlige – og når det nu lå der, så kunne det jo også anvendes som forsamlingshus, hvilket havde været et stort ønske.

I 1937 planlagde man indretning af bad i forbindelse med skolen, men man stødte på modstand i amtsrådet, der skulle godkende det. Først i 1950'erne lykkedes det at få bygget en ny skole med 4 klasseværelser lige over for den gamle skole.

Et andet stort punkt var Sydbanen, der var blevet oprettet i 1911 i de sogne syd for Kolding, der efter tabet af Sønderjylland i 1864 var blevet lagt til Kongeriget - de otte sogne. Bortset fra de første år kørte banen dog med underskud, og i 1930'erne var der megen debat om at nedlægge banen. Sognerådet havde løbende kontakt til Sydbanens bestyrelse og deltog i en række møder, og den 29. marts 1940 vedtog man faktisk at nedlægge banen. Men så kom krigen, der blev igen stor brug for alternativ transport, og Sydbanerne fik et nyt liv. Efter krigen begyndte bilerne for alvor at få overtaget, og banen blev derfor endelig nedlagt i 1948.

Banen gik langs fjorden, og her var der også en lille vej, der forbandt Tved og Kolding. Sognerådet var derfor tilfreds med, at Kolding Kommune i 1941 foreslog etablering af en bedre gang- og cyklesti langs vandet, et projekt sognerådet fuldt tilsluttede sig og fik ført ud i livet. Senere begyndte man at overveje, hvad der skulle ske, når Sydbanen blev nedlagt, og dette endte som bekendt med etablering af Skamlingvejen.

Sognerådet modtog også klager fra sognets beboere. Det kunne f.eks. være over skatteansættelsen. Jørgen Andersen var med i Vejudvalget, og de måtte i juni 1938 udrede en klage fra en gårdejer. Han var utilfreds med den dårlige stand, som vejen fra Rebæk og ud til kommunevejen havde. Det lykkedes Vejudvalget at få gennemført et forlig, hvorefter

Elever på Dalby Skole 1939 flankeret af lærer Toftgaard Hansen og lærerinde frk. Jensen. Johannes Hundevad Andersen er nr. 2 fra venstre i bagerste række.

sognet lovede at forbedre vejen, således at den fik en bredde på 3,76 meter.

Jørgen sad i sognerådet den første halvdel af besættelsen. Det gav anledning til ekstra overvejelser. Blandt andet skulle man i starten af besættelsen have oprettet beskyttelsesrum til skolebørnene, og dette skete i førstelærer Toftgaards villa. Senere deltog sognerådsmedlem Damkær i et møde i Kolding om luftværnsforanstaltninger, og sognerådet vedtog derefter at oprette en luftværnsafdeling i samråd med politimesteren. Under besættelsen fik danskheden en opblussen, og i den

mere kuriøse afdeling finder vi sognerådets behandling af et forslag fra Holbøl-fonden om opsættelse af et billede af Kong Christian X. et passende sted i sognet.

Besættelsen gik ikke uden spor hen over Tved. Der var organiserede modstandsgrupper i området, også i Dalby, og sognene syd for Kolding blev tilflugtssted for aktive modstandsfolk. Statsskovene i Sdr. Stenderup var et godt skjulested, ligesom Jens Blindbæk i Dalby ofte holdt „åbent hus“ for sabotørgruppen i Kolding.

Mod krigens slutning kom der et kompagn-

Den gamle vej til Rebæk, der forårsagede en klage til sognerådet.

ni tyskere fra Rusland, der skulle komme til hægterne i Tved. De tog noget af fabrikken i besiddelse, så de kunne reparere deres kanoner og deslige. Indkvarteringen skete i forskellige af husene i Tved, bl.a. på fabrikkens hus. Martinus Schmidt havde kontakt til modstandsbevægelsen, og det var meningen, at fabrikken skulle sprænges i luften. Martinus havde fået et praj om at lade vinduerne stå åbne, så de ikke gik i stykker. Men kort tid før aktionen skulle finde sted, blev de tyske soldater kaldt til fronten igen. Det var en flok nedtrykte tyskere, der forlod Dalby med retning mod Østfronten.

Jørgen Andersen sad i sognerådet indtil valget i maj 1943, hvor der atter var fredsvalg, så Jørgen må frivilligt have overladt sin plads på listen til suppleanten, bygmester Henrik From, der dog ikke stillede op for socialdemokratiet. Men valgt blev han, og dermed sluttede Jørgens deltagelse i sognerådsmøderne.

Sognerådet var dog ikke den eneste tillidspost, som Jørgen Andersen havde. Sygekasserne var i høj grad en mærkesag for Socialdemokratiet, og Dalby Sygekasseforening var blevet oprettet i 1895 med proprietær A.C. Petersen fra Bøgelund som formand. Som socialdemokrat var det naturligt for Jørgen

Andersen at engagere sig i sygekassen, og han kom i sygekassens bestyrelse. Det betød, at alle for at kunne få udbetalt penge fra sygekassen skulle forbi familien i Tved for at få underskrevet en seddel på, at de var medlemmer af sygekassen. De kom ofte i middagspausen til stor irritation for Elisabeth, som hele tiden blev forstyrret.

FORLYSTELSER

Selv om Jørgen Andersen var en arbejdshest og sjældent holdt fri, blev der dog også tid til afslapning og forlystelser specielt i de senere år, hvor børnene var flyttet hjemmefra. I Dalby kunne man om vinteren komme til foredrag i Øvelseshuset. Til jul var der juletræsfest, og det var en af de faste traditioner. Familien Andersen ses dog også at have været til juletræsfest i Idyl, så lidt konkurrence har der været. Idyl var en beværtning med lysthuse i haven og mulighed for sværmeri langs Mølleåen. Her kom Jørgen og Elisabeth flere gange, selv om stedet i perioder havde et lidt blakket ry. Julen betød også julegaver. 1924 blev der købt julegaver for kr. 30. Beløbet svingede mellem kr. 10 og kr. 40, mens børnene var små.

For børnene var den årlige sommerudflugt til Løverodde et højdepunkt. Igennem mange år, mens børnene gik i skole, ses denne sommertradition at have fundet sted hvert år i juli måned. I 1940 fremgår udflugten sidste gang af regnskaberne.

På et tidspunkt fik Elisabeth lov til at holde ugebladet Hus og Hjem, også kaldet Husmoderens blad, der i 1951 kostede 6-7 kr. i kvartalet. Det er forbavsende, at ugeblade dengang havde nogenlunde det samme mix af

stof som i dag – bortset fra, at det royale stof fyldte meget mindre dengang! Typisk indeholdt Hus og Hjem korte artikler og noveller. Novellerne var en blanding af romantik, krimi og dramatik og kunne ofte fortsætte fra uge til uge. Fiktionen var blandet med artikler om håndarbejde, rejsekildringer, nyt om gymnastik, sundhed og nyt om danske og udenlandske film. Der var også kryds-og-tværs, læserbrevkasse og tegneserier. Fagartiklerne var ofte samtaler med markante og spændende personligheder. En artikel fra 1951 som „Husmødre ønsker kvalitetsmærkning og bedre vareoplysning“ kunne såmænd lige så godt have optrådt i 2002.

AFSLUTNING

Fra omkring 1941 og frem til 1950 oplevede Jørgen og Elisabeth en markant stigning i deres realindkomst. Man kunne derfor forvente sig en markant ændring i, hvad der var råd til, og hvordan indtægterne blev anvendt.

Sammenligner man fordelingen af de årlige udgifter gennem perioden 1946-1950 med fordelingen 1924-1928 skyldes ændringerne især, at Jørgen og Elisabeth var blevet gamle og derfor havde andre behov. Den almindelige udvikling i samfundet fra 1920erne til 1940erne var, at der i takt med økonomisk forbedrede forhold skete en reduktion af udgifterne til husholdning, mens andre udgifter – typisk mere luksusprægede ting – steg markant. Det ses ikke her. Udgifterne til husholdning steg faktisk i stedet fra 55% af udgifterne til 60% af udgifterne. Nu skulle de købe alt, hvor de selv tidligere havde „produceret“ kød og grønt.

Til gengæld er udgifterne til tøj og fodtøj

på dette tidspunkt faldet til kun 2% mod 10% tidligere, et klart tegn på, at børnene ikke længere boede hjemme. Huslejen blev sat op, og i 1940erne udgjorde den 5% mod 3% tidligere, under alle omstændigheder en noget lavere andel af udgifterne i forhold til en typisk familie på dette tidspunkt.

Skatteudgifterne var stigende i takt med indførelsen af socialreformerne, og mens man i 1920erne kunne klare sig med 2% skat fortrinsvis til sognekommunen, så udgjorde skatterne i slutningen af 1940erne „hele“ 8%. Udgifterne til sygekasse, forsikring og fagforening udgjorde uændret 7% af udgifterne. Det betød, at den andel af Jørgens indtægter, der blev anvendt på „andet“ faktisk faldt til 14%, hvilket ikke alene var mindre end i 1920erne, men også væsentligt mindre end den andel en typisk dansk familie anvendte til „andet“. Denne post dækkede typisk over anskaffelser, aviser og blade, transport og gaver.

Jørgen var som nævnt kommet op i årene, og han var knap 78, da han døde i Tved den 12. maj 1957 efter kort tids sygdom. Elisabeth flyttede da fra huset i Tved og til en lejlighed i Dalbygade i Kolding. Senere kom hun på Kolding Alderdomshjem, „Låsbyhøj“, hvor hun døde den 22. november 1966.

Schmidt & Sønners fabrik i Tved blev solgt, og fabrikken flyttede en årrække til industrivarteret i Kolding. Fabrikken bygninger i Tved anvendes i dag af fabrikken Diesella.

OFFENTLIGGJORTE FREMSTILLINGER:

Hansen, Laura Meyer: *Dalby 1600-1900*, Kolding 1999.

Schmidt & Sønners maskinfabrik i Tved, hvor i dag Diesella har sin Tved-afdeling, 2002.

Hansen, Svend Aage og Ingrid Henriksen: *Dansk social historie*, bind 6-7. Gyldendal.

Hus og Hjem, årgang 1951.

Juhl, Erik: *De Otte Sogne*. Kolding, 1978.

Kolding Folkeblad: *Pludseligt Dødsfald*. 27. marts 1942, *Jordefærd i Dalby*. 4. april 1942 (om J.P. Schmidt), Dalby, lille, men god. 3. november 1943.

Kommunal Årbog 1937-1946.

Milhøj, Poul: *Lønudviklingen i Danmark 1914-1950*.

www.dr.dk (Danmarks Radios historie).

www.socialdemokratiet.dk (Om udviklingen i aldersrente, pension og andre sociale ydelser).

IKKE-OFFENTLIGGJORTE KILDER:

Jørgen og Elisabeth Andersens regnskaber 1924-1956.

Forfatterens interviews med Niels Andersen, Gunnar Andersen, Inger Andersen, Christian Schmidt.

Kolding Stadsarkiv:

A 2. Dalby Sognekommune. Sognerådsprotokol 1913-1944.

A 5176. Schmidt & Sønner. Statusbog 1913-49.

MIN FARFAR RICHART KRAG

AF LILLIAN VIBEKE KRAG

Nu må det være på tide, at min farfar Richart Krag bliver nævnt i Koldingbogen. Efter min mening var han involveret så mange steder i Kolding gennem sit liv, at det berettiger ham til omtale.

Det var min interesse for slægtsforskning, der startede det hele. Først ville jeg bare finde ud af, hvem mine forfædre og formødre var. Men det mest spændende var at finde ud af, hvad de havde brugt deres liv til - mere spændende end hvornår de var døbt, gift og begravet. Så jeg startede med den generation, som jeg selv havde kendt, nemlig mine bedsteforældre og fandt hurtigt ud af, at min farfar nok havde været med flere steder end de fleste. Han har været staldknægt, opvasker og bedroomstewart på dampskibet Frederik den VIII, han har været buddreng og maler, bryder i den seje klasse, jord- og betonarbejder, da KIF-hallen på Tvedvej skulle bygges, kaffesurrogatfremstiller og dropskoger/chokoladearbejder ved FDB, tekstilarbejder og væver på Kolding Hørfabrik, lagerarbejder hos Gimbel A/S, turguide for Dansk Vandrerlaug i Kolding og meget meget andet.

BARNDOM OG UNGDOM

Min farfar hed Hans Peter Lassen Richart Krag, men han blev aldrig kaldet andet end Richart Krag. Han blev født i Esbjerg i 1910,

men var ud af en lang slægt af koldingensere - jeg kan i min slægtsforskning dokumentere seks generationer fra Kolding på mandssiden. Hans far var udlært mejerist, men arbejdede som fyrbøder på DFDS skibe. Hans mor kom fra en lille by, Næstelsø, på Sjælland. Senere flyttede familien til Middelfart, hvor faderen fik arbejde som fabriksarbejder på NKT (Nordisk Kabel og Tråd). 1917 flytter familien igen til en lille landsby ved navn Skrillinge. I folketællingen 1921 får vi at vide, at faderen driver købmandsvirksomhed fra gården, men han er også arbejdsmand.

På en lille landsbyskole i Skrillinge, som ligger trukket væk fra hovedvejen, og hvor der kun var et klasselokale til alle skolebørnene, fik min farfar sin boglige lærdom. I de gamle skoleprotokoller kan man se, at de ikke gik i skole hver dag - de skulle også passe deres arbejde. De gik i skole hver anden dag og havde fri, når det var kongens fødselsdag. Min farfar har tit fortalt, at han kom tidligt ud af skolen for at tjene, og jeg mindes, at for hver gang, han fortalte det, blev det tidligere og tidligere. Jeg fik aldrig spurgt ham, hvornår det var, men på et billede fra hans konfirmation har en ukendt skrevet bagpå, at han tjente hos gårdejer Niels Larsen Madsen i to år.

2. januar 1928 udstedte Middelfart Politi en søfartsbog til min farfar. Måske inspireret

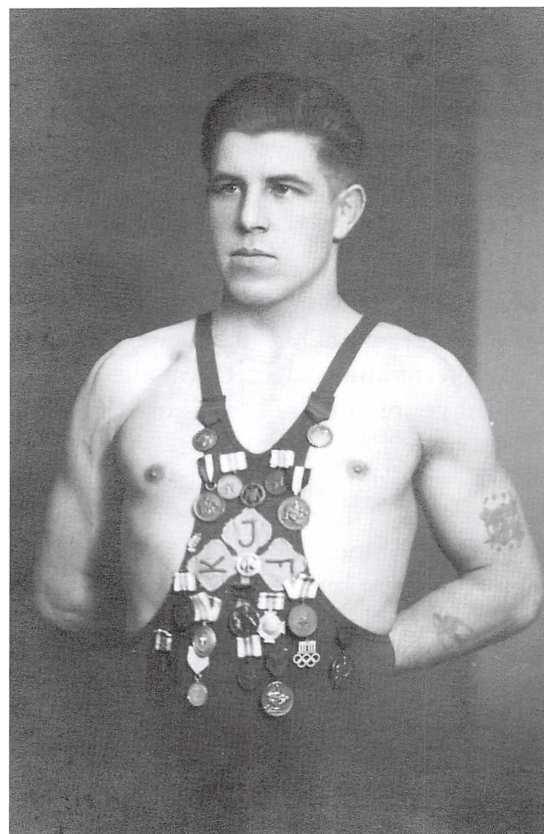

af sin fader, skulle han ud på havet. Først kom han ud at sejle med København-Århus båden som dæksdreng, men senere kom han med DFDS' dampskib Frederik den VIII af København, en af Danmarks store Amerikabåde. Her arbejdede han som opvasker i næsten to år. Han nåede lige at stige lidt i graderne og endte som kahytsovvarter, inden han påmønstrede dampskibet M/S Brasilien af København som kahytsdreng. Det sejlede via England til Sydamerika. Blandt hans efterladte papirer lå et spansk identifikationspas med fingeraftryk og pasbillede, sandsynligvis fra turen med netop dette skib.

Han gik i land i 1931, men blev i København og arbejdede som cykelbud hos sine mostre Mary og Marie Jensen, der havde et vaske- og rulleri på Frederiksberg. I sin fritid kom han i Atletklubben DAN, hvor han gik til brydning. Samtidig begyndte han at male. I 1934 fik han undervisning på Albertine Wesenbergs tegne- og maleskole. Stort set alle hans malerier er i familiens eje, men de har været udstillet mange gange blandt andet sammen med vennen Svend Lind.

RICHART KRAG FLYTTER TIL KOLDING

Fokeregistret har oplyst, at Richart Krag den 9. december 1937 flyttede fra Middelfart til Kolding. Her boede han først i Klostergade 4. Han meldte sig i ind i KIFs Brydeafdeling og allerede i 1938 var han på deres førstehold, en af de stærke drenge sammen med Kløve Nielsen, Charles Jessen og Rudi Jacobsen. Fra min farmor og farfars hjem husker jeg alle de mange medaljer og flotte pokaler, der stod side ved side. På billedet ses min farfar med et

Richart Krag som ung bryder i KIF – allerede prydet med medaljer. Foto fra o. 1940.

udsnit af de mange medaljer på sin bryderdragt fra KIF.

Min farfar påtog sig også at være sekretær for foreningen og beskrev detaljeret de mange stævner. KIF har stadig de gamle referatbøger. Det har været meget spændende at læse i dem, for selv om de naturligvis omhandlede brydestævnerne, var der også små indslag, der beskrev livet i Kolding i den periode.

Han viste også andre sider af sit talent i KIF. Han var på pletten, når der skulle laves

kulisser til de store 6-dages løb. Mange af de store kulisser blev genbrugt år efter år, men sommetider skulle der også laves nye. Mange timer blev brugt til at male, selvom han ikke var alene om arbejdet. Han kunne også lide at optræde. I forbindelse med KIFs store åbne landsstævner deltog han i de revyer, der blev spillet om aftenen. I 1943 var han også konferencier.

Richart var også med i redaktionen af KIFs blad Stafetten. Jeg har ikke læst alle numre, men ved en hurtig gennemgang fandt jeg flere artikler underskrevet R.K. I Stafetten var der et indslag, der hed „Fra mit Vindue“, i den periode, hvor man byggede KIF-Hallen på Tvedvej. Det var skrevet af min farfar og handler om, at han og fem arbejdskammerater, han havde taget med fra Hørfabrikken, gravede en rende til vandledningen. Artiklen fortæller, at selvom de alle mand arbejdede hårdt med skovlene, havde de haft det mægtigt rart i solskinet. Bagefter skulle alle på arbejde eftermiddag og nat. De fem kammerater var ikke engang selv KIFere.

DANSK VANDRERLAUG

Det er almindelig kendt i familien, at min farmor og farfar lærte hinanden at kende i Dansk Vandrerlaug. I deres fotoalbum kan man finde utroligt mange fotografier fra vandretiden. Og som altid, når Richart var med i noget, så skrev han også i foreningsbladet - om ture, de skulle på, eller havde været på. Jeg har blandt andet en kopi af et tysk rejsepas fra deres tur med vandrerlauget i påsken 1938 til Hamborg. Min farfar fungerede i øvrigt som rejseleder. Hver gang min farfar var af sted på tur, lavede han en flot rejsebe-

skrivelse, når han var kommet hjem og havde fået sine fotografier fremkaldt, en vane jeg selv tidligt overtog. Det skal her bemærkes, at det dengang var usædvanligt at rejse og ikke alle havde råd til at fotografere. Min farmor og farfars fotoalbum er en guldgrube af ferieminder og begivenheder i deres liv, og modsat mange andre har min farfar stort set altid fået skrevet op, hvad og hvem billederne forestiller.

FAMILIE- OG ARBEJDSLIV

Min farmor, der hed Vikka Rasmussen, og farfar bliver gift i 1940 og stiftede familie. De fik to drenge. Min farfar var ansat på FDBs fabrikker i to omgange. Før og under krigen var han i kaffesurrogatfremstillingen. Efter krigen blev denne afdeling nedlagt, og 18 mand stod uden arbejde, bl.a. min farfar.

Han fik derefter arbejde på Kolding Hørfabrik. Her var han aktiv med at skrive til de ansattes blad Slibestenen. Udover at skrive artikler til bladet sad han i redaktionen og var både formand og sekretær. Han var også tillidsmand for væverne på fabrikken. Når der skulle være høstoptog igennem byen var han dekoratør og skiltemaler af vognene. Han arbejdede i væveriet på Hørfabrikken i 16 år.

Efter de 16 år på Hørfabrikken kom han i 1964 tilbage til FDB som dropskoger. Han lavede bl.a. lakridspinde med pastelfarvet glasur. På FDB var der igen bud efter hans evner, når der blev arrangeret børnehjælpsdage. Han stod for de flot pyntede vogne. Til Fagenes Fest engang under krigen fik Richart Krag arrangeret et tovtrækningshold af piger fra FDB. Efter at de havde fået fri fra arbejde kl. 16, mødtes de igen kl. 19 i FDBs gård for at

Høstvogn fra Kolding Hørfabrik. Til højre ses Richard Krag. Høstfesterne startede i 1946 og blev arrangeret af Personaleforeningen. Ved de første høstfester var der kun 75-80 deltagere, men senere kom man op på omkring 1000 deltagere.

træne. Min farfar fortalte, at de første gang bandt toveden til cykelskuret med det resultat, at de væltede cykelskuret. De har haft det sjovt, det er jeg sikker på.

FREMADS FOLKEBIBLIOTEK

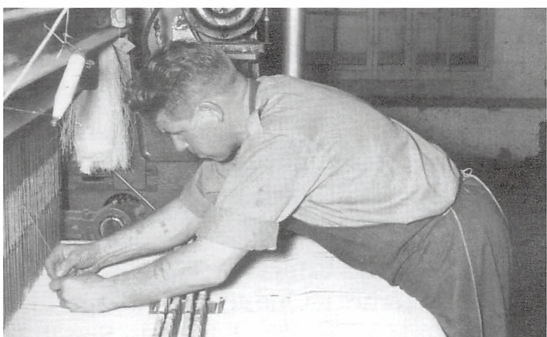
Richard Krag var meget glad for at læse bøger og samle på bøger, og han brugte en del af sin

tid på at sælge billige bøger for Fremads Folkebibliotek fra dør til dør og på sine arbejdspladser. Det var en form for kulturarbejde, og han var god til det. I FFB var der belønning til de 15, der solgte flest bøger, og det har skaffet Richard og Vikka flere ture rundt i Danmark og omkringliggende lande. Ud over selv at samle på bøger og sælge bøger, tog han et aftenskolekursus i bogindbinding. Mange

Richart Krag står klar med anisolien, der skal i lakridsmassen. Foto fra FDBs 70 års jubilæum i 1972.

Richart Krag ved væven på Kolding Hørfabrik. Foto 1963/64.

bøger på min reol og på mine forældres er kunstfærdigt indbundet af Richart.

Jeg er blevet meget imponeret over alt det, min farfar kunne overkomme, og jeg har endda kun fortalt om noget af det. Jeg er glad for at have kendt min farfar, som med tiden er blevet et af mine idoler.

HOS NERVELÆGE KARL GEORG FUHRMANN

AF BØRGE THERKILSEN

Var han lidt sær? Det var han nok og ønskede måske netop at være det, men jeg foretrakker at karakterisere ham med absolut positivt ladede ord og fastslå, at han var en ener og afgjort ikke lignede nogen anden, jeg har kendt. Jeg ønsker at tydeliggøre karakteriseringen af Karl Georg Fuhrmann ved at fastslå, at han var en personlighed. Tidligere patienter, som kom under hans meget specielle psykiske behandling, erklærer rent ud, at det var en oplevelse at modtage hans terapi. Han praktiserede i 40 år.

Selv har jeg alene kendt ham som doktor Fuhrmann. Han var specialist i at rette op på flossede nerver. Han havde klinik og bolig i Kolding Folkeblads bygning i Jernbanegade. Jeg var journalist på Jydske Tidende lige over for, men havde lejet et værelse hos en enkefrue i hans trappeopgang. Der mødtes vi med et nik, når vi passerede hinanden.

Skæbnen var os begge gunstig, da en nazistisk terrorgruppe i 1944 kom til Kolding for at sprænge Jydske Tidende i luften. Bladets forretningsfører, Johannes Ejler, havde forudset, at avisen kunne blive næste offer i den serie af bladhussprængninger, der var i gang, og havde fået installatør Overbeck til at rejse et elektrisk hegn omkring avisens trykkeri-bygninger. Så da terroristerne natten mellem den 15. og 16. september konstaterede, at her var der ikke noget at gøre, gik de over gaden,

brød ind i Folkebladets trykkeri i gården og anbragte deres tidsindstillede bomber.

Redaktør N.E. Therkilsen, der havde lejlighed på 2. sal, hørte lyden af splintret glas og gik sammen med sin datter Kirsten ned ad bagtrappen og stod ved et vindue, netop som bomberne sprængte bagbygningen. Han og datteren blev dræbt. Også portner Gejlager mistede livet. Redaktørens hustru var på familiebesøg i København.

Dr. Fuhrmann, der var engageret i modstandsbevægelsen, var blevet taget af Gestapo og anbragt i Frøslevlejren. Det reddede sandsynligvis hans liv. Selv kunne jeg næste formiddag, stående i ruindyngerne, se det værelse, jeg havde beboet indtil 1. september, skåret lige igennem og min seng hængende delvis ud af husresterne. Fuhrmanns og redaktør Therkilsens lejligheder var som blæst væk. Jydske Tidende overtog straks alt teknisk arbejde med fremstilling af Folkebladet og fortsatte med det, til nyt materiel kunne fås igen efter krigen.

Vi mødtes på gaden nogle gange efter besættelsen og mindedes, hvor heldige vi havde været. Han boede nu i frøhandler Stefensens villa i Dalbygade. Og da han langt senere byggede sit meget særprægede store hus i bakkerne i Gudsø med udsigt over Gudsø Vig, og jeg selv fik bopæl i Snoghøj, smuttede jeg hen til ham en dag på vej hjem fra Kolding. Jeg var nysgerrig.

Og sikke en modtagelse: „Dav, gamle ven“. Det var gæstfrihed på højeste niveau. Da var han blevet 86 og spillevende. Og aktiv som læge og maler, dog mest det sidste. Han var en kunstner. Der var malerier fra gulv til loft i mange af stuerne.

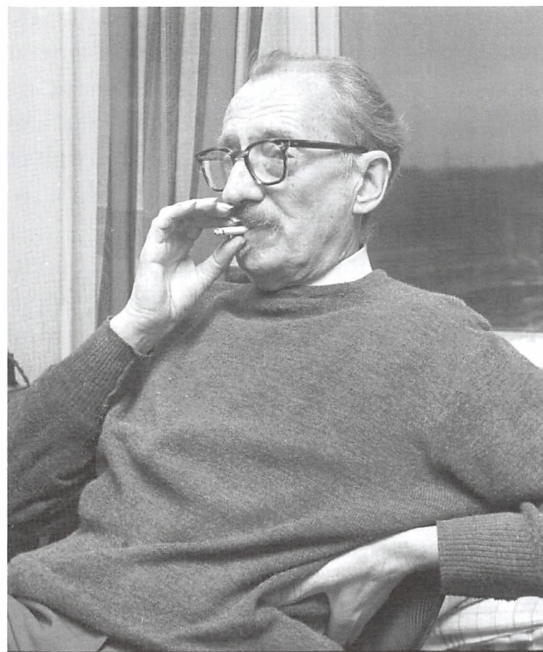
„Nu skal du se mine billeder, men først skal du hilse på min kone. Gerda! Har du tid?“ Det havde hun. Han præsenterede hende som Gerda, født Kofoed og af fag skuespillerinde. Selv havde han ændret udseende. Han havde tillagt sig et frodigt fuldskæg.

Før noget andet skulle jeg se hans kunstværker, lærred ved lærred i stærke farver. „Jeg håber, du kan se, at jeg har ladet mig inspirere af Picasso. Ham er jeg helt tosset med“. Jeg skulle også se et par tykt spækkede mapper med skitser og akvareller. „Det er pragtfuldt at mærke“, sagde han, „at det stadig presser på og strømmer fra mig næsten dag og nat“.

Jeg skulle også høre om husets tilblivelse, og han gav mig ret i, at det ikke i sig selv var nogen landskabelig skønhed, men sådan skulle det netop være. Han havde erhvervet tre tdr. land fra Krybily gård og havde selv bidraget til byggeriet ved under planeringen at køre 20.000 trillebørfulde jord og sand væk. „Det var nok lidt tosset gjort, for du skal huske på, at jeg livet igennem har røget 50 cigaretter hver eneste dag, undtagen lige under den sidste del af krigsårene“.

Vi sad med et glas hvidvin, og så forelagde jeg mit egentlige ærinde: „Jeg kunne godt tænke mig at høre, hvordan du virker som læge. Hvordan stiller du en diagnose?“

„Ha! Nå, det kunne du tænke dig. Jeg ved jo nok, at du kommer som gammel ven og bladmand og ikke som patient. Allright, jeg har ikke noget at skjule. Altså: Som enhver

Nervelæge Carl Georg Fuhrmann. Foto: N. Lisberg.

god vært siger jeg indledningsvis: Værsgo at lægge tøjjet, alt tøjjet, og det kan da godt være, at det i nogen grad kommer lidt bag på enkelte patienter, men tøjjet skal væk. Jeg skal se hele legemet, og jeg skal navnlig føle på det. Og jeg skal lytte.

Sådan arbejder en læge, der er uddannet i neurologi og psykiatri. Jeg må føle på alle muskler fra fødderne og op i ansigtet. Muskernes spændthed fortæller alt. Og så må jeg vide, hvilket miljø patienten kommer fra, alt om familieforhold, hvilke påvirkninger de har været ude for.

Jeg må høre, om der har været sygdom eller tung sorg, og jeg må høre om regelmæssighederne i deres cyklus. Alt forløber i en afslap-

pet atmosfære, ikke noget japperi, vi har tid nok. Og lad mig indføje, at jeg alle dage har sagt „du“, også længe før, det blev alment, og at jeg aldrig har brugt hvid kittel, for den kan i mange tilfælde markere en afstand. Jo, alt er afslappet, og jeg afsætter et minimum af to timer til konsultationen.

Jeg kan ikke reparere et flosset nervebunt, men jeg kan som en slags nervernes lappeskrædder i meget høj grad bidrage til en total afslapning hos patienten. Og igen og igen siger jeg: Du skal slappe fuldstændigt af, du skal fortælle mig alt. ALT. Det skal være sådan, at du ikke efter hjemkomsten pludselig tænker: Arhh, det var dumt, at jeg ikke huskede at fortælle ..... Altså forlanger jeg, at de kommer en gang til, for så er vi sikre på, at alt er lagt frem. Og på det grundlag sender jeg et langt brev til vedkommendes læge og tilråder måske noget at døde en smerte med eller til at sove på.

Min opgave er i al sin enkelthed at fjerne årsagen til neurosen, og det gør jeg ved at lytte og – ikke mindst ved at føle på alle muskler. Gennem denne tætte behandling kan jeg hjælpe patienten til at leve mere fornuftigt, og jeg er meget glad og lykkelig over at kunne fortælle dig, at jeg modtager mange breve, rigtig mange breve fra patienterne. Flere af dem har betroet mig, at de indfletter mig i deres aftenbøn. Det er meget smukt.

En patient – han var præst – kom igen og igen, for, som han sagde, jeg var så sjov at snakke med. Det synes du måske også, min gamle ven? Så skål da! Og hør .... Gerda!“ Han vendte sig i stolen: „Synes du ikke, vi skal have en lille omelet i dagens anledning“. Han blinkede til mig og trak i hageskægget. „Uden hende kunne jeg ikke leve et lykkeligt liv“.

Nået så langt vovede jeg spørgsmålet: „Og du er ikke blevet smittet af alle disse dårlige nerver?“

“Ha, nu går du tæt på. Nej jeg er ikke blevet småtosset af mit arbejde, men som purung havde jeg en depression, dels fordi min far døde, og det tog hårdt på mig, og dels var der noget med en pige. Nå, det drev over, og i den forbindelse kan jeg nævne, at jeg har været gift fem gange. Er du så tilfreds?“

Karl Georg Fuhrmann nåede at fylde 89 år.

EPISODER FRA BESÆTTELSEN I KOLDING

AF N.J. BOLLERUP

Niels Juel Bollerup - mest kendt som ejer af Bollerups planteskole og inspektør for Geografisk Have i Kolding - var i 1940 gartner på Sorgenfri Slotsgartneri. Han blev den 10. oktober 1941 indkaldt til tjeneste i Civilforsvaret, hvor han blev uddannet på Bernstorff Slot. Fra 1942 arbejdede han som overgartner på Karl G. Hansens Planteskole på Vejlevej i Kolding, men var formelt i CF-tjeneste frem til krigens afslutning i maj 1945. Han fortæller:

Min hverdag ændredes ikke lige med det samme som følge af tyskernes besættelse af landet, men selvfølgelig følte vi unge som alle andre en knugende utryghed ved tyskernes tilstedeværelse og nok også, at tyskerne på en måde tog vores ungdom fra os. Vores protest viste sig i de første år ved, at vi chikanerede tyskerne, så snart vi kunne komme til det og tydeligt gjorde dem opmærksomme på, at de aldrig ville kunne vinde krigen.

Da jeg var kommet til Kolding, tilbragte jeg meget af min fritid i Ungdomsforeningen, der holdt til i lokaler på Biblioteket. Primus motor var skræddermester Michelsen, der især organiserede amatørskuespil, som solgtes til opførelse i forskellige af byens foreninger. Jeg var med som skuespiller i mange af disse forestillinger. Han boede i A.L. Johansens ejendom Jernbanegade 18, og det var også her, skuespillene blev indøvet.

Allerede mens dommer Strøbech var byleder i Kolding, blev jeg spurgt, om jeg ville være med i modstandsarbejdet. Jeg kendte flere af de unge mennesker, der var med, men jeg var faktisk bange, fordi jeg syntes, de var for åbenmundede, og så havde jeg også så mange andre jern i ilden. Foruden mit arbejde i Karl G. Hansens Planteskole havde jeg lejet jord på Esbjergvej til min egen planteskole. Her arbejdede jeg om aftenen bl.a. med roser, og det lykkedes mig at sælge flere end 10.000 roser - de første til min chef Karl G. Hansen. Jeg tjente mange penge.

Formentlig pga. deres åbenmundethed blev mange af mine kammerater taget af tyskerne samtidig med, at dommer Strøbech blev taget. En af mine gartnere spurgte mig i sommeren/efteråret 1944, om jeg kunne opbevare nogle sprængstoffer og våben. Jeg gemte dem mellem noget isoleringsmateriale i frugthuset på Karl G. Hansens planteskole. Min arbejdsgiver vidste godt, hvad vi lavede, men han talte aldrig om det. Senere kom jeg også med til selve aktionerne. Hermed var jeg pludselig involveret i modstandsbevægelsen uden egentlig at være helt klar over det.

Jeg kom med i en sabotagegruppe ledet af den unge Paul Lebech Rasmussen. Vi var en 5-6 mand, og noget af det første, vi lavede, var at ødelægge de tyske telefonpæle, der hørte til tankgravsbyggeriet og rive deres tele-

Oprydning efter sabotagen mod jernbanen ved Seest den 7. april 1945, som N.J. Bollerup deltog i. Foto: Holger Hertzum-Larsen.

fontråde over. Vi gravede også miner ned, og jeg stod for at fremskaffe og klargøre det sprængstof, der skulle bruges. Mit særlige problem var, at jeg var den eneste i vores gruppe, der ikke var gået under jorden, så når de

andre efter nattens arbejde kunne tage hjem at sove, skulle jeg på arbejde på planteskolen. Jeg kan huske, at jeg efter de natlige aktioner rystede over hele kroppen - både af nerver og af træthed. Det hårdeste var at lave jernba-

nesabotagerne. Vi var ikke ordentligt uddannet til arbejdet, og vi var også bange, for vi vidste, at vi ville blive skudt, hvis de opdagede os.

Jeg fik som oftest vores revolvere med hjem for at rense dem. En gang hjalp en af mine kammerater mig. Han sad med en 13 mm revolver i hånden og beundrede den, men var ikke klar over, at der sad en patron i kammeret. Pludselig gik den af med et stort drøn – lige ind i væggen. Uheldigvis var en tysk korttege på vej op ad Vejlevejbakken, der var hård for de tyske biler. En af de tyske biler må have hørt revolveren gå af, men troet, at det var et af hjulene på en af deres egne biler, der var punkteret, men tyskerne forfulgte heldigvis ikke sagen.

Jeg deltog i forskellige sabotageaktioner i det sidste krigsår. Jernbanesabotagen i Seest har jeg tidligere berettet om (i Koldingbogen 1991), men desuden var jeg med i aktionerne mod pansergravene, bl.a. i Bramdrupdam, hvor vi fjernede et kartotek over danskere, der arbejdede for tyskerne, så de ikke kunne få løn. Vi ødelagde også flere fabrikker ejet af danskere. Et af stederne fik tyskerne repareret motorerne til deres hurtigbåde. Ved at lægge nogle bomber fik vi hele bygningen til at synke sammen.

Hen mod slutningen af krigen havde vi planlagt at hente Gestapos kartoteker, som lå på loftet på Staldgården. De var meget belastende for vores kammerater, og vi havde hele planen klar, da tyskerne kapitulerede. Den aktion ville have kostet liv, hvis den var blevet til noget.

Sammen med en våbensending fik jeg på et tidspunkt to pistoler til likvidering af stikkere. Det var meningen, vi selv skulle bruge

dem, men vi kunne ikke danne en gruppe til at gøre det. Så var det meningen, at nogle københavnere skulle træde til, men vi nåede det ikke før kapitulationen.

Min gruppe bestod foruden af Paul Lebech, der senere blev overlæge på Frederiksberg Sygehus, af Jens Andersen også kaldet Jens Lyn, Hans Bagger, Kaj og Niels Olesen, der var søn af en læderhandler i Vestergade. Kaj emigrerede til Canada, det samme gjorde Jens Lyn, mens Hans Bagger efter krigen foretrak at gå på landevejen.

AKTIONEN PÅ DOMHUSET

Hans Schack, der efterfulgte dommer Strøbech som byleder, indkaldte den 2. maj vores gruppe til Domhuset. Schack havde formentlig fået sine ordrer fra oberst Lunding fra efterretningstjenesten. Der var rygter om, at tyskerne ville flytte fangerne på Domhuset til Tyskland, og det skulle vi forhindre. Vi fik anvist lokaler helt oppe under taget. Min opgave var at gøre håndgranaterne klar. Jeg skulle sætte detonatorer i, og det havde jeg ikke prøvet før. Derfor blev jeg meget forskrækket, da de begyndte at syde, men det betød ikke noget, fik jeg at vide. Jeg boede på Domhuset de følgende dage for at være klar til hurtig udrykning - vi vidste jo ikke, om det ville ende i væbnet kamp.

Så kom fredsbudskabet den 4. maj om aftenen. Vi blev helt ellevilde, og jeg meldte mig frivilligt til at køre ned på havnen for at hente de våben, der lå på Eksportmarkedet på havnen. Vi havde endda sat et engelsk flag foran på køleren. Da vi nærmede os havnen, så vi, at tyske pansertropper stod opmarcheret ved vejerbøden - de havde ikke hørt, at tyskerne

Foran Domhuset den 5. maj 1945. Foto: Kaj Baagø.

havde tabt krigen - så vi turde ikke fortsætte og vendte tilbage til Domhuset.

Lidt senere var vi to, der fik ordre til at køre ned i byen og dele plakater ud, der bad folk bevare roen og gå hjem. Vi havde armbind på, og folk var ellevilde. Vi var de første fri-

hedskæmpere, de havde set, og vi blev virkelig tiljuble.

Senere stillede tyskerne oppe ved Domhuset med kanoner m.v. Schack var klar over, at det var vigtigt at undgå konfrontation, så han kontaktede lederen af de tyske tropper,

Arnold og fik ham til trække dem tilbage. Til gengæld lovede Schack, at frihedskæmperne ville forlade Domhuset ubevæbnet. Vi skulle også tage vores frihedskæmperarmbind af. Det er noget af det værste, jeg har været med til. Vi måtte gå spidsrod som små drenge mellem disse tyske pansertropper.

Den 5. maj om morgenen var vi tilbage på Domhuset igen, men da var tyskerne allerede væk derfra. Herefter begyndte arbejdet med at hente Hipofolk og stikkere. Jeg var med rundt i Sønderjylland, og de blev afleveret til myndighederne. Jeg nægtede at være med til at hente de danske medløbere og tyskerpiger. Der var mange, der ligesom mig ikke kunne lide den måde, det foregik på.

Jeg var med til at tømme konsul Effs hus for sprængstof sammen med Niels Olesen fra min gruppe. Den røde tilbygning, hvor tyskerne havde haft trykkeri, var fyldt med sprængtråde. Det var tydeligt, at de havde gjort klar til, at bygningen skulle sprænges i luften. Vi vidste, at haven var mineret, derfor turde vi ikke gå derud. Et kompagni tyske soldater blev holdt tilbage, så de kunne fjerne minerne.

Jeg fik til opgave at stå for fjernelse af miner på Bondebjerg i Seest - der, hvor den Apostolske Højskole ligger i dag – ved hjælp af en deling tyske soldater. Tyskerne havde her anlagt en lyttepost med en høj mast. Selve højen var omgivet af løbegrave og pigtråd, og på en del af arealet var lagt miner. Tyskerne havde adgang til de nødvendige kort og oplysninger om minernes placering.

De tyske soldater syntes også, at jeg skulle lære at optage miner. Det var trædeminer med detonatorer, der sad ovenpå. Man skulle sørge for, at der ikke var ler på dem. Det var

N.J. Bollerup kort efter befrielsen.

ikke helt ufarligt. Jeg forsøgte kun med en enkelt, så resten fik tyskerne lov til at fjerne.

På et tidspunkt fik vi ordre til at gå i dækning, da de stødte på en defekt mine. En af tyskerne var ikke så heldig. Han nåede ikke i dækning, så han så ikke så godt ud, da de kørte ham på hospitalet. Hvorvidt han overlevede, melder historien ikke noget om. Jeg var mere heldig, men kan endnu mærke suset tæt ved mine ører af sten og granatsplinter. Da området var ryddet, fik alle tyskerne ordre til at gå skulder ved skulder gennem det ryddede område.

Sabotørerne og deres hjælpere fra Kolding dannede efter krigen en R1-klub, i alt ca. 30 mand. Vi holdt møder hvert år den 29. august, men nu er vi kun nogle få tilbage, så nu er foreningen gået i opløsning.

LÅSBYGADE I 1930ERNE – FORTALT AF ARNOLD PEDERSEN

AF FLEMMING N. ANDERSEN

Låsbygade har siden midten af 1800-tallet været en af Koldings vigtigste handeleggader, hvor snesevis af butikker gennem årene har forsynet byens borgere og folk fra oplandet med fornødenheder af alle slags. Tidligere var der mange flere butikker i gaden end i dag.

Købmand Arnold Pedersen er en af dem, der ved mest om, hvordan handelslivet har udviklet sig i gaden. Han er født i Hospitalsgade i 1921 og gik som dreng masser af ærinder i Låsbygade. I 1945 blev han bestyrer af købmandsforretningen i Låsbygade 111 og overtog selv butikken i 1956. Da han låste butiksdøren for sidste gang i 1998, havde der været handel med dagligvarer på denne adresse siden 1872.

Som købmand var Arnold Pedersen i alle årene meget aktiv med scribevis af bestyrelsesposter i gadeforeningen, købmandsforeningen og Cityforeningen, hvilket har medvirket til hans store kendskab til udviklingen i Låsbygade.

Han har set mange butikker lukke og nye dukke op, så det kan være vanskeligt helt præcist at tidsfæste, hvem der drev forretning hvornår, men her forsøger Arnold Pedersen at genkalde, hvilke butikker der lå i Låsbygade, da han blev konfirmeret midt i 1930erne.

Dengang udgjorde butiksvinduer facaden i de fleste bygninger, og der lå adskillige bage-

re, købmænd, slagtere og frisører i gaden. Arnold Pedersens historiske spadseretur starter fra barndomshjemmet i Hospitalsgade 21. Her drev hans mor brødforretning. „Min far kørte med mælk om morgenen og med brændsel om eftermiddagen, så det var lige fra hvidt til sort“, fortæller Arnold Pedersen.

Inden han fra sit barndomshjem når om

Arnold Pedersen fotograferet i 1999 af Anker Nielsen.

Låsbygade 30-32, S. Simonsens og Oscar Christensens forretninger.

hjørnet til Låsbygade, må han lige nævne faster Thrine, som drev hjemmebageri i Hospitalsgade. Hun var en fremragende bager, der sagtens kunne konkurrere med de professionelle bagere, og hvis bagværk var berømmet i hele byen. I dag er stien mellem Hospitalsgade og Vifdam opkaldt efter faster Thrine.

Turen rundt til Låsbygades butikker starter ved Brugsen på hjørnet ved Hospitalsgade. Lige ved siden af lå købmand Simonsen. Da han lukkede, kom butikken til at stå tom i omkring 20 år, og jeg var selv med til at rydde op mange år efter, hvor vi blandt andet fandt rationeringsmærker fra to verdenskrige.

Herefter fulgte Oscar Christensens kolonial en gros. Han kom altid selv ridende til forretningen om morgenen. Efter tømrermester H. L. Hansen lå Kolding Mosteri, som startede i Låsbygade, og derefter en maskinfabrik, som var starten på De Danske Mejeriers Maskinfabrik.

Videre op mod Adelgade lå vinhandler Friis og Juhl, en isenkram en gros, blikkenslager Bach, en frisør, slagter Pedersen og æghandler Mikkelsen. Hos skomager Schuster kom vi drenge meget. Det var ham, der satte knopper på vores fodboldstøvler. Lige ved siden af solgte fru Olsen nye sko. Så var

Husene i Låsbygade nærmest Adelgade. Bortset fra Svaneapoteket blev disse huse revet ned i 1935 for at give plads til Låsbybanke.

der Fremad - et forsamlingshus, møbelhandler Charles Andersen og Wahrlichs tobaksforretning, før vi kom til Svane Apoteket. Herefter lå en række lave huse, som nu er revet ned, og i et af dem var en lidt speciel grønthandel, som blot havde til huse i en port. Købmand Wendt og bager Schmidt lå øverst i gaden.

Her var også en radiohandler, som jeg ikke husker navnet på. Der kom jeg ofte. Min mor og far havde købt en radio, hvilket var lidt af

en sensation på den tid. Hver anden uge var det min opgave at aflevere akkumulatoren til opladning.

Her krydser vi gaden og finder Tonne Gejls Restaurant efterfulgt af en frisør og en kaffehandler, hvor store møllehjul snurrede rundt, når kaffen blev malet.

Efter en kiosk lå Ebbesens Manufakturhandel, som betjente både land og by med stof i metermål, nål og tråd samt færdigsyet undertøj. Materialist Nielsen og modehand-

ler Sørensen var de næste i rækken før Bolvigs Sliberi, som senere blev overtaget af hans søn og lukkede for en halv snes år siden. Endnu en restaurant, Laura, der altid havde fuldt hus om tirsdagen, når der var kvægmarked på havnen.

Lervarefabrikken lå ved siden af og havde forretning længere oppe i gaden. Så fulgte en klaverforretning, Herholdts bog- og papirhandel, en tobakshandel mere, handelsmejeriet, en grøntforretning og blomsterhandler Thrane, en frisør, slagter Thybo med revisor Hermansen på førstesal, slagter Sørensen og Landmandshotellet, før Nielsens kiosk dannede hjørne til Zahngade.

På den anden side af Zahngade havde købmand Buch Pedersen en mægtig stor butik, der løb rundt om hjørnet. Det var en rigtig gammel købmandsbutik med sand på gulvet, og her hentede vi altid korn til vore høns. Og i gården bagved solgte Walther Petersen æg, smør og grønt.

Nielsen og Skov Isenkram en gros og en blomsterhandler var de næste på vej op gennem Låsbygade. Hvor Mini-Motor ligger i dag, startede S.A. Sørensen sin bilhandel under navnet Nash Motor Compagni. Bag Nordbanehotellet lå der en stald, som betjente de landmænd, der kom til byen på hest. Senere tog hestehandler Larsen over, og her var jeg flere gange med min far for at få vores hest skoet. Ved siden af lå købmand Påskesen og så restaurant Westend. Derefter kom endnu en slagter, fru Eriksens købmandsforretning og en frisør.

Cykelhandler Nielsens forretning er revet ned i dag, men lå ved siden af et bagerudsalg. Købmand Frederiksen solgte også isenkram. I den yderste butik på den side af gaden, drev

købmand Strunk sin butik, og det var her, Arnold Pedersen selv fik sit virke i et halvt århundrede.

Efter at have krydset Låsbygade en sidste gang, kommer Arnold Pedersen til H. O. Graus produkthandel. Ved siden af, hvor Bridgehuset ligger nu, solgte Andresen kul og brænde. Her kunne omvandrende svende altid tjene en skilling ved at save og kløve brænde.

Videre ned ad gaden lå Hansens bagerudsalg, en kiosk, skomager Juhl, tømremester Refsgaard-Iversen og grønthandler Iversen. Rebslager Sonne var jeg mærkeligt nok aldrig inde hos, så jeg ved ikke nærmere, hvad og hvordan de producerede, men det var en meget stor bygning, som strakte sig langt ned bag til.

Efter rebslageren fulgte murermester Seirup, urmager Eriksen, maskinhandler H. Sørensen, en mælkehandel og nok en bager, før den unge Arnold Pedersen igen kunne dreje om hjørnet til hjemmet i Hospitalsgade.

Der har været forretninger og virksomheder af bogstaveligt talt alle slags i Låsbygade, opsummerer den 80-årige Arnold Pedersen. Langt senere - sidst i 1960'erne - var han med til at stifte en gadeforening for de handlende i gaden, og hvordan det gik til, husker han tydeligt.

Vi havde været ude at sætte guirlander op til jul på en rigtig kold lørdag eftermiddag, så vi satte os ind i butikken for at få en gammel dansk uden at blive taget for at holde smugkro. Så kom snakken ellers i gang, og det førte til, at gadeforeningen snart efter blev stiftet. Det styrkede yderligere det sammenhold, der altid har været i gaden.

Låsbygade set fra Nørregade, ca. 1930.

„I bestyrelsen samledes vi om meget andet end møder, blandt andet havde vi i en årrække et dansehold på Husteds Danseskole. Det bestod kun af mænd, og vi vakte opsigt, når vi optrådte i lange underbukser til opvisninger“, siger Arnold Pedersen med et grin.

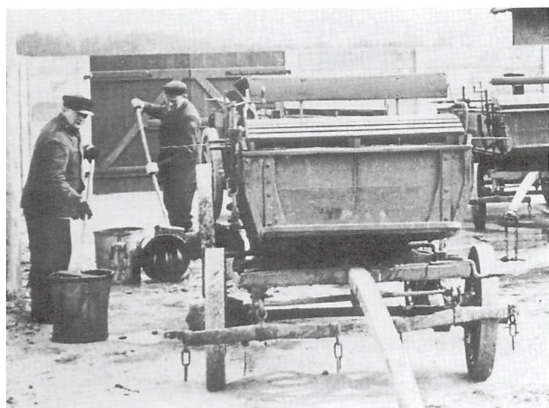
I dag er der ikke så mange forretninger tilbage i Låsbygade, men Arnold Pedersen tror på, at de små forretninger kommer igen, når folk er blevet trætte af at handle i storcentre og på internet.

KØRETØJER PÅ VEJLEVEJ I 110 ÅR

AF BENT G. NIELSEN

Gæstgiveriet „Hold-on“, der lå på Vejlevej, tidligere Kolding Nørreemark, der er beskrevet i Koldingbogen 1999, stod tomt i tre år efter ejeren Nis Christiansens død i 1888. Den 1. april 1891 flyttede hans datter Caroline, der var gift med smed Søren Nielsen i Nørup, ind i huset med sin familie, og huset blev nu indrettet til smedie.

Hermed begyndte for familien Nielsen 110 år med fremstilling og salg af mange forskellige slags køretøjer. Søren Niensens søn, Marius Gudmund Nielsen, blev smed som sin far. Han har lavet en arbejdstegning i 1905, der viser et hestekøretøj forsynet med beslag og hjulringe. Den øvrige del af køretøjet tog

Natvognene rengøres på Dyrehavegård. Foto af N. Lisberg fra midten af 1950erne.

karetmageren sig af. Samme år skriver Marius Gudmunds mor brev til sønnen på Haslev Højskole: „Fader har fået bestilling på to danske harver, og Pedersen, ham som var i kompagni med natkørslen, vil måske have en ny vogn. Den ny, du hjalp med, er færdig men ikke afleveret“.

I et senere brev skriver hun: „Vi glæder os meget til at få dig hjem. Vognen er der ingenting gjort ved. Sålænge Niels (Marius Gudmunds bror) har arbejde, har fader nok i det daglige, og så smeder de (heste)sko om aftenen....“. At lægge hjulringe på „natvognene“ var et hårdt arbejde. Fotograf Lisberg fotograferede natvognene i 1950erne, og det var den samme type, man havde brugt 50 år tidligere.

Marius Gudmund Nielsen så tidligt, at det var handel og ikke smedehåndværket, der var penge i, og på billedet fra ca. 1918 af familien Nielsen foran smedien på Vejlevej 161 ses et større udvalg af harver og plove. På gavlen reklamerer et skilt med: „Cykler repareres, Engelske, Franske, Danske. Dæk, Lygter“. På et andet skilt står : „Brennabor cykler“. De kom fra Tyskland. På dette tidspunkt havde Marius Gudmund overtaget værkstedet efter faderen, der døde i 1917.

Marius Gudmund købte så tidligt som 1918 sin første bil og gjorde samme år sin første bilhandel. Hans mor skrev i sin dagbog den 6. oktober: „Marius i Nørup og kjøbte en

Familien Nielsen foran smedien Vejlevej 161, ca. 1918.

bil“. Den 8. oktober fortsættes: „Første gang ude at køre i selvejerbil“. November: „Solgt bilen, Marius kørte den til Sydfyn“. Kort tid efter står der: „Marius hentet den første nye bil, Ford til Knud Knudsen på Borchsminde på Egtvedvej“.

Men det var enlige svaler, og cyklerne var også i de følgende årtier en vigtig del af forretningens omsætning.

1919 kom der motor på de tohjulede, idet Marius Gudmund Nielsen optog forhandling af den amerikanske Harley Davidson, og fra 1920erne den engelske B.S.A.-motorcykel.

Det gamle værksted på Vejlevej 161 var efter 30 år som smedje blevet alt for småt og upraktisk, så Marius Gudmund byggede nyt og større nærmere byen på Vejlevej 108. Han

flyttede dertil i 1922. Denne bygning står endnu som en mindre del af det nuværende kompleks. Den store port mod Vejlevej stod altid åben, når vejret tillod det.

Denne bygning kunne naturligvis ikke vedblivende rumme smedie, nye cykler, motorcykler og reservedele, så der byggedes til allerede fra 1930erne.

Krigen 1940-45 standsede alle private, motoriserede køretøjer, men firmaet havde i mange år også handlet med radioer, f.eks. B & O og Telefunken. Under krigen kom barnevogne til. Dette, sammen med et godt varelager, gjorde, at Marius Gudmund ved krigens slutning kunne glæde sig over, at han og hans kolleger havde haft god beskæftigelse i krigsårene.

I 1945 ville alle motoriseres. Dette ønske var i sagens natur svært at opfylde, men hurtigt fremkom forskellige fabrikater af „hjælpe-motorer“ til cykler.

I 1947 døde Marius Gudmund Nielsen, og sønnen Hans Gudmund Nielsen overtog virksomheden. Han så fremtiden i den motoriserede trafik og gjorde et virkelig godt køb.

Han havde fået opsnuset, at det var muligt at købe Harley Davidson motorcykler i samlesæt fra amerikanske lagre. 60 sæt blev købt, de 30 sæt blev solgt til egnens mekanikere for

Foto fra værkstedet Vejlevej 108. Fra venstre er det M.G. Nielsen, Bent G. Nielsen og Johs. Lynggaard.

H.G. Nielsen på sin B.S.A. motorcykel fra 1936 foran forretningen Vejlevej 108. Foto fra 1939.

dobbelt pris, altså havde han selv 30 sæt gratis til opbygning på eget værksted.

Nye - hele - motorcykler kom dog hurtigt til. Der blev solgt rigtig mange af den tyske N.S.U. i forskellige modeller først i 1950erne. Med den stigende købekraft blev ønsket om „tag over hovedet“ i trafikken stadig mere udbredt, og både motorcyklister og andre kunne fra slutningen af 1950erne få ønsket om en bil opfyldt på Vejlevej 108. H.G.Nielsen havde nemlig fået forhandling af N.S.U. biler og de mere livskraftige B.M.C.- biler, f.eks. Morris.

I 1975 blev Hans Gudmund Nielsen Ford-forhandler, og denne forhandling beholdt firmaet til udgangen af år 2000.

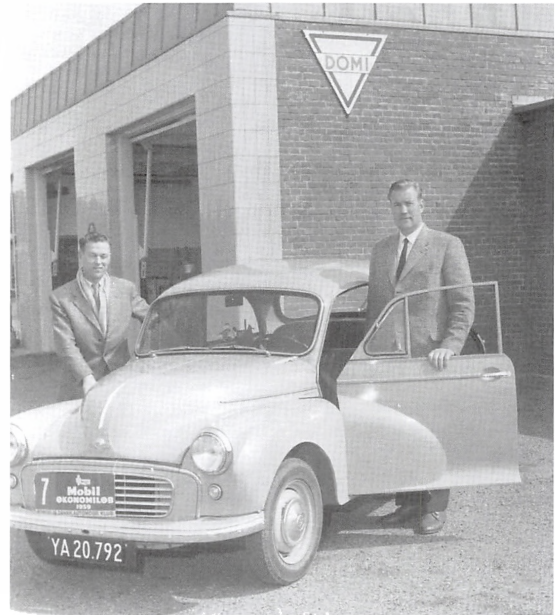

En del af værkstedet, Vejlevej 108. Over vinduet står Harley Davidson. Foto fra 1940.

Bilers præstationsevne har jo altid interesseret bilister, og Hans Gudmund kørte i 1960erne flere rally's og økonomiløb. En Austin Mini Cooper kørte under et rally i 1960erne 6 km pr. liter, men til økonomiløb 20 km pr. liter. Også tankevækkende for nutidens bilister.

I 1987 overtog 4. generation af familien, Mogens Gudmund Nielsen, Ford-forhandling og firma, og kunne således som indehaver fejre firmaets 100 års-dag i 1991. Han ophørte med udgangen af 2000 Ford-forhandlingen, som i dag er overtaget af Treka Biler. Hermed sluttede familien Niensens 110 år med hjul på Vejlevej fra charabanc til biler.

H.G. Nielsen med Morris 1000, der blev lanceret i 1959. Foto: P. Thastum, Kolding Folkeblad.

NIELS MICHELSENS REGNEBOG FRA 1615

AF JENS ULFF-MØLLER

De regnemetoder, man benyttede i vikingetiden og middelalderen, blev fra midten af 1500-tallet gradvis erstattet med nye, der kom sydfra. Regneskoler og regnebøger blev almindelige i de større tyske byer.

Adam Ries er nok den mest kendte blandt regnemestrene. Han introducerede nye regnemetoder og talsystemer baseret på regning med arabertal i titalsystemet.

De første regnebøger på dansk udkom i midten af 1500-tallet, og de fik en afgørende indflydelse på udviklingen af regnekundskaberne her i landet. Regnemestrenes formål med at udgive regnebøgerne var at reformere og forbedre de eksisterende regnetraditioner, så de kunne bidrage til udviklingen af handel og industri.

Centralt i udviklingen fra de gamle til de nye regnemetoder var Niels Michelsens regnebog fra 1615. Formålet med denne artikel er dels at belyse Niels Michelsens liv som skolemester i Kolding, dels at forstå hans regnebogs placering i regnekunstens udvikling fra middelalderen til i dag.

REGNEMESTRENE OG DE DANSKE SKOLER

1600-tallets regnemestre var ikke højlærde akademikere, men som regel en skolelærer eller embedsmand i en af de større byer.

Michelsen var som angivet skoleholder i Kolding, en anden regnemester, Herman Veyere, førte tilsyn med mål og vægt i København, mens Chr. Cramer var klokker ved Aarhus Domkirke.

Siden antikken havde man ringeagtet praktiske fag som matematik, handelsregning, byggeri og de tekniske videnskaber. Disse fag var udelukket fra universiteterne, hvor teologi og lægevidenskab var i højsædet.

Regnemestrene var tilknyttet de danske skoler, der stod i skyggen af de agtværdige latinske skoler. De danske skoler blev oprettet efter Christian III's kirkeordinans fra 1537, der bestemte, at øvrigheden i provinsbyerne skulle sørge for undervisning af de børn, der ikke duede til at lære latin. I løbet af 1500-tallet oprettedes der i overensstemmelse hermed skriveskoler i København og mange købstæder. Magistraten gav tilladelse til skolens oprettelse, og skolerne var under magistratens og præstens tilsyn.

De offentlige skoler var i virkeligheden privatskoler, hvis leder kun havde fået borgerkab og et skoleholderprivilegium. Skoleholderen skulle selv finde egnede skolelokaler og sørge for at få sin løn enten fra skolebørnenes forældre eller fra stadens fattigkasse. Der var tre tariffer for skolepenge i Kolding: 2 skilling pr. uge for læseundervisning, 3 skilling for

læsning og skrivning og 4 skilling for læse, skrive og regneundervisning.

NIELS MICHELSENS LEVNEDSLØB

Niels Michelsens karriereforløb som skoleholder for den danske skole i Kolding fra 1595 til 1624 var typisk for mange af datidens regnemestre, der kom fra små kår. Han var søn af smeden i Skaarup på Fyn. Formodentlig blev han lærer, fordi han ikke var i stand til at udføre et fysisk krævende arbejde. Vi kender ikke Michelsens fødselsdato, men han blev formentlig født omkring 1575. Ifølge en regneopgave indskrevet bagest i en kopi af regnebøgerne skulle han være 30 år gammel i 1615, men det står ikke til troende, for så skulle han være begyndt sin læreruddannelse som femårig. Det er det mere sandsynligt, at Michelsen var knap 40 år gammel i 1615, da hans regnebog udkom. Bogen tilhørte o. 1920 kredslæge Michelsen i Aabenraa, der formentlig var en efterkommer af Niels Michelsen. Den findes nu i biblioteket i Wolfenbüttel.

Michelsen fik sin læreruddannelse i en form for mesterlære hos den ansete skoleholder, Peder Pedersen Trellund, der i 1581 oprettede en dansk og tysk skole i Ribe og var søn af rådmand Peder Trellund. På den tid fandtes der hverken en lærerstand og eller lærerseminarier, hvor man kunne blive uddannet. Trellunds skole var en skriveskole, hvor man underviste i læsning, regning og tysk. I 1586 blev Trellund ved kongebrev fritaget for „skat, hold, vagt og al anden borgerlig bys tyngde“, og i 1590 tilegnede han Christian IV en håndskreven bog om „skrivekunst“. Som belønning fik han 30 gl. daler

Kalkmaleri fra Tybjerg kirke på Sjælland. Englen til venstre fjerner et regnebræt for at sætte kalken med Kristi blod i stedet.

årligt. Trellund blev kaldt „mester“, og han havde som hjælpelærer eller „dreng“ Niels Michelsen. Trellund skulle uddanne Michelsen og give ham frit ophold, mens Michelsen til gengæld skulle gå ham til hånd. I sin regnebog skriver Michelsen, at han også havde studeret i Tyskland, men ser man på hans levnedsløb, er der ikke tidsmæssigt plads til et længere studieophold i udlandet.

Michelsen kom til Kolding som en følge af, at forholdet til Trellund var meget dårligt. Tre gange havde Trellund jaget Michelsen bort for derefter at tage ham tilbage igen. Den 19. juni 1594 forlangte Michelsen et skudsmål om god opførsel fra Ribe Byrets „stokkeudvalg“ på 24 medlemmer. Det blev givet ham trods Trellunds indædte protester.

1595 slog Michelsen sig ned som skolehol-

der i Kolding og fungerede i denne stilling til 1624.

NIELS MICHELSENS REGNEBOG

For at værdsætte Michelsen regnebog må man gøre sig klart, at regnekunsten i Danmark har været i konstant udvikling, Michelsens regnebog udkom på et tidspunkt, da decimalsystemet og arabertallene vandt indpas. Siden middelalderen havde man regnet ved at flytte tællemønter på et regnebræt, det kaldtes „at regne på linjerne“, og man nedskrev resultatet i romertal. Denne regnemetode forsvandt først i 1700-tallets regnebøger. Hvordan man helt konkret regnede i Danmark i middelalderen er ukendt, men et kalkmaleri fra 1200-tallet i Tybjerg Kirke på Sjælland viser, at man kendte til at regne på regnebrættet. En engel står med et regnebræt i hånden for at opregne en sjæls synder.

Med udgivelsen af regnebøgerne søgte regnemestrene at fremme decimalsystemet, så linierne, man regnede på, fik en fast værdi af 10, 100, 1000 o.s.v. Troels-Lund gør imidlertid opmærksom på, at regnebrættets linier var nemmere at arbejde med, når man skulle udregne mønt, mål og vægt. Det var svært at få til at fungere i et decimalsystem: „Man kunde lade Linjerne angive Daler, Mark, Skilling; eller Læster, Tønder, Potter; eller Alen og Tommer; eller Lispund, Pund og Lod. Forskellen mellem Linjernes Betydning blev naturligvis ved hver ny Anvendelse en anden...“

I regnebøgerne definerer man til gengæld entydigt værdien af linierne til at være decimaler, uanset hvilke enheder man regnede med. Det var en nyskabelse, der medvirkede

til at forberede introduktionen af cifferregning og arabertal, der kun er decimale.

Decimalsystemet var i modstrid med den storhundredtælling, der sprogligt kan dokumenteres i oldengelsk, oldskotsk og oldnordisk. I storhundredregningen betød hundrede numerisk 120 og tusind 1,200, mens hundrede hundreder undertiden betød 14.400.

Storhundred systemet forblev længe i brug i Island og Skotland. For eksempel betalte Island jordskatter til den danske konge opgjort i alen vadmæl og optalt i storhundreder, som det bl.a. ses i et eksempel fra bispestolen Skalholt i 1699.

De danske regnebøger ser ud til at have haft til mål at fremme indførelsen af mere videnskabelige regnemetoder baseret på decimalsystemet, mens de udelader adskillige folkelige regnemetoder, som f.eks. regning i storhundreder.

Det er muligt at spore en udvikling fra den middelalderlige regnekunst frem til det 16. århundredes regnebøger. Danske matematikere benyttede sig af Johannis de Scrobosco *Algorismus* samt danskeren Petrus von Dacias kommentar. Petrus von Dacia var rektor for universitetet Paris ca. 1326. Fra dem stammer opbygningen af „species“ i ni regneoperationer: Numeratio, additio, subtractio, mediatio (halvering), duplicatio (fordobling), multiplicatio, divisio og regula de tri. Dertil kom progression (differensrækker), og kvadratrod. Videreførelse af den lærde tradition fra Sacrobosco er tydelig i den på latinsk skrevne *Aritmetica brevis ac dilucida*, som Christian Torkelsen Morsing skrev i 1528. Han var professor ved universitetet i København.

Desuden oversatte man nogle tyske regnebøger som Jack Köbels *Rechenbuch Auff Lini-*

en vnd Ziffern (1514-), samt Adam Ries in *Rechnung auff der Linine vnd Federn* (1525 og 1535). De mere underholdende opgaver har undertiden deres oprindelse i Christoph Rudolff, *Künstliche rechnung mit der ziffer etc.* (1540).

Michelsens regnebog viderefører de udenlandske traditioner, og den er den femte regnebog skrevet på dansk. Den første var *Arithmetica Regnekunst* trykt i Paris i 1552 af Claus Lauritsen Skavbo. Eksemplerne i bogen demonstrerer brugen af decimalsystemet både romertal og arabertal og afslører, at regnebogen har tilknytning til Aalborg:

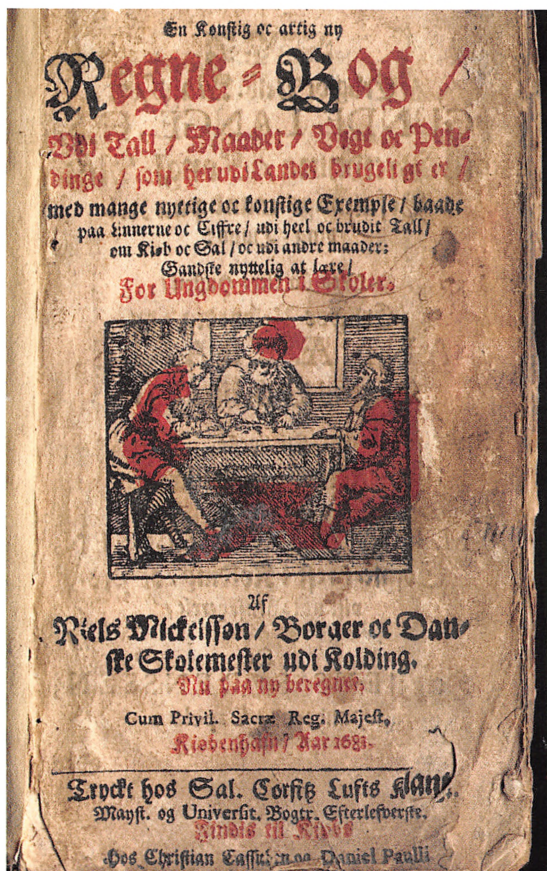
Wdi helligesthus y Aaleborrig ere VIII siugstuer, wdi huer stue IX quinder, oc huer quinde med V børn the børn skall bespises, for guds skyld, med iij brød huer aff thenno, daglige dags. Hvor mange brød skall ther tyll om dagen? Facit 1080 brød.

Før Michelsens regnebog udkom københavneren Hermen Veyeres *En Kaanstelig oc nyttelig Regne Bog, faar Scriffuere, Fogeder, Købmend, Och andre som bruge Købmandskaff, paa Linyerne met Regne pendinge, och met Ziferne vdi heelt och brødit tal* (1552). I 1560 udgav regneog skrivemester i København Anders Oluffsen *En ny Konstig Regne Bog / vdi Tal / Maader oc Vecter / paa Linnerne / oc met Siffre / baade i helt oc brødit Tal / met skøne oc nyttige Regle oc kaanstige Exempler / Oc der til nogle Kiøbmandskabs Taffler / Huilcken gantske nyttig oc gaffnlig er dem som bruge Verdlig Handel oc Kiøbmandskaff*⁴. I 1576 udgav Hans Lang, lektor i Odense *En ny Regnekonstis Bog / baade paa Linier oc met Siphre / vdi helt oc brødet Tal / met skøne nyttige Regle oc Exempler / aff atskillige Latinske / Tydske oc Danske Regnebøger*⁵. Bogen beskrev også mønt, mål og vægt i Danmark.

Niels Michelsens regnebog *En Konstig oc artig ny Regne-Bog Vdi Tall Maader, Vegt oc Pendinge, som her udi Landet brugeligt er, med mange nyttige oc konstige Exemple i baade paa Linnerne oc Ciffre, udi heel oc brudit Tall, om Kiøb oc Sal, oc udi andre maader Gandske nyttelig at lære, for Ungdommen i Skole* udkom i 1615. Den udkom i reviderede udgaver i 1624, 1626, 1660 og 1681. Den blev efterfulgt af Søfren Matthisens *En Let Arithmetica eller Regne-Kunst hvorudi findes Alle Slags Udregninger ... til Lettelse ved dend daglig Handel udi Kiøb og Sal...* (København 1689).

I 1735 udkom Århusianeren Christian Cramers *Arithmetica Tyronica* efterfulgt af bind 2: *Algebra Tyronica* fra 1744. De introducerede regning med ligninger i det danske skolesystem. Regnebogernes indhold afspejler tydeligt den eksplosive vækst i udenrigshandelen. Regnemestrene beskrev nu udførligt udregning af handelstransaktioner i de europæiske byers valuta, mål og vægt. Først efter 1800 udkom der et større antal regnebøger til brug for skoleundervisningen, men indholdet blev ikke væsentligt ændret før indførelsen af den nye matematik i 1960'erne.

Titelbladet til Michelsens regnebog har en illustration af en mester og to hjælpere, der er i gang med at regne på linjerne. Billedet stammer ikke fra en regnetime i Michelsens skole, men er typisk for udførelsen af handelsregning. Træsnittet er identisk med en illustration, der først optræder i Hans Langs regnebog (1576), og illustrationen findes også i Henrich Johansen Gardeners *Pharodinus* regnebog *Medulla Arithmetica* fra 1638. Illustrationen viser en typisk regnskabsregnings situation ved et regnebord, som det har fundet sted siden oldtiden. Regnebordet blev

Titelbladet til Niels Michelsens regnebog, her i en udgave fra 1681 tilhørende Museet på Koldinghus.

betjent af tre personer: En læste tallene op, den anden foretog udregningen, og den tredje person nedskrev resultatet.

Michelsen tilegner sin regnebog til befalingsmand på Koldinghus, Gunde Lange, hans hustru Anne Krabbe og deres børn: *Lensmand og frue, mine gunstige patroner og forfremmere*. Listen over abonnenter nævner så fine folk som Povel Povelsen, sognepræst i

Kolding, Gregers Ottesen, borgmester i Kolding, Mogens Rasmussen, byfoged, desuden flere rådmænd og byskrivere.

Niels Michelsen skriver i indledningen til sin bog, at mennesker har megen brug for aritmetik eller regnekunst her i livet.

Den pædagogiske linie i Michelsens skolearbejde var at benytte sine overtalelsevner til at få eleverne til at indse det fornuftige i at lære at regne frem for at bruge spanskrøret. Det fremgår af et hjemmelavet digt, der indleder bogen, at han ikke går ind for at bruge ris og ferle.

Mesteren til Discipelen:
 Kom hid Barnlille oc merck min Tale,
 Hvad jeg monne dig her befale:
 Haff Gud for Øyen altid giern
 Thi hand er vist den sødist Kiern
 Giff dig i Skoler at studere
 Det er dig bedr' end at grassere.

Discipelen
 I taler, hvad I tale vil,
 Jeg maa alt brug' min ungdoms Spil,
 Jeg gidr ey sidt udi en Krog
 Oc altid vare paa min Bog,
 Ah, Ah, de Piger køn' og bold'
 Hos dennem vil jeg gaa i Skol

Mesteren
 Det Raad skalt du ey haffv' hos mig,
 Jeg vil bedr' undervise dig:
 Lær noget got mens du est ung
 Det gaffner dig naar du blifftr tung.
 Det staar ey vel at tigge Brød,
 Oc lide der hos Hungers Nød

Discipelen
Mig tyckis, Mester paa eders Tal'
At det er ræt, som I befal'
Min Ungdoms Spil vil jeg lad' far
Oc tag' paa noget andet var'
Oc Eder her' i Jesu Naffn
Det bliffver mig til god' oc gaffn.

Selv bogens indholdsfortegnelse er affærdiget på vers, med titlen Bogens Indhold oc en Formanelse til Ungdommen:

Jeg vil ed'r Stor' oc Smaa
At I min Lærdom ræt forstaa
Først skull' I lær at læs oc skriffte'
Det bad'e ed'r mens I er i liff.
Lærer dernest at regne vel
Det hører der til med ret got skel:
Saa kund' I bogen til Punckt oc Prick
Med Tiden lær, jeg liffuer ick.

Bogen indeholder hovedsagelig regneopgaver i de fire regninsarter renteregning, skibsanparter, møntregning, endog udregning af kvadrat- og kubikrod underviser han i. Han foretrækker dog specielt opgaver af typen „Når tre mand grver en grøft...“ (regula de tri):

En kiøber 13 Alen lærred for $3\frac{1}{2}$ Mark, hvad koster 3 Alen? Facit 12 Sk. Mihelsen forklarer: Læg op de $3\frac{1}{2}$ Mark, Multiplicer med 3, gør dem til Skilling (a 16), så får du 168 Skilling; del med 14, resultat 12. Oc saa meget koste de 3 Alen.

At hans bog også havde plads til matematisk humor viser følgende eksempel: udi en Kiøbsted var 12 hjørne-huuse, oc ved hver Hjørne-huus stode 12 Kierlinger, oc haffde hver Kierling 12 Kieppe, paa hver Kiepe vare

12 Knutte, paa hver Knutte hængde 12 Poser, udi hver Pose var 12 Rømme, udi hver Rom vare 12 Brød. Nu solde de samme Brød oc gaffver $1\frac{1}{2}$ Brød for 1 skilling. Nu spørgis her hvor mange Pendinge samme Kierlinge faae for deris Brød, oc hvad en hver tilkommer. Opgaven var så vanskelig, at Michelsens facit er forkert.

Som konklusion vil jeg fremhæve, de trykte regnebøger, der udkom fra midten af det 16. århundrede havde til formål at fremme en ny regnekunst ved at lære befolkningen at regne i decimalsystemet ved at benytte cifferregning med arabertal. Regnemestrene ønskede ikke blot at beskrive de eksisterende regnemetoder; hvilket fremgår af, at regnemestrene undlader at beskrive regning i andre talsystemer, som f.eks. regning i storhundreder, for desto mere at fremme regning i decimalsystemet. Michelsens regnebog fremkom desuden på et centralt tidspunkt i regnekunstens udvikling, nemlig i overgangen mellem regning på linier og regning med arabertal – den regnemetode vi benytter i dag.

LITTERATUR:

Georg Bruun: *Niels Mickelssøns Regnebog, Vejle Amts Årbog*, 1932.

Georg Bruun og Niels Jacobsen: *Den danske Skole og de Colliinske Skoler i Kolding*, 1939.

Joachim Larsen: *Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie 1536-1784*, København 1916.

L. Melchoir Larsen: *Træk af Regnekunstens Historie i Danmark*, *Matematisk Tidsskrift*, A, 1952.

Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden i det seksten- de Aarhundrede* bd. XII, 1908.

BRAMDRUP TELEFONCENTRAL

AF JØRGEN KRISTENSEN

Alexander Graham Bell, som var amerikaner, opfandt telefonen i den teknisk brugbare form i 1876, og allerede den 18. december 1877 kunne man i Kolding Folkeblad læse en annonce indrykket af tre telegrafister fra Fredericia. For 50 øre kunne man på Teaterhotellet i Kolding mandag eftermiddag mellem kl. 12 og kl. 21 se og prøve, hvordan en telefon virkede. Teaterhotellet var det senere Industriforeningen i Jernbanegade. De første telefoninstallationer blev foretaget i de større byer og købstæderne, senere kom turen til de mindre byer.

I 1905 oprettedes „Alminde-Bramdrup Telefoncentral“. Bramdrup Telefoncentral indrettedes i huset Bramdrupvej 18. Det første bestyrerpar var Elisabeth og Niels Roed.

På taget blev installeret en tårnstation med to porcelænsklokker til hver abonnent. Centralen og abonnenten stod i forbindelse med hinanden gennem to kobberledninger, som var fastgjort til en række telefonmaster af træ. Kobberledningerne var ikke isolerede, og anlægget var derfor meget sårbart over for lynnedslag og isslag.

I 1919 overtog Johannes og Mathilde Jensen centralen. På det tidspunkt havde 111 familier telefon installeret. Bramdrup Central dækkede hele Bramdrup sogn, som dengang gik helt ind til Ndr. Ringvej, Hvidsminde, Lilballe, Rådvad, Stubdrup og Harte. Gården

„Nebelsminde“ vest for Harte var den abonnent, der lå længst væk fra centralen. Hver 3. måned måtte Johannes afsted på sin cykel rundt til alle kunderne for at opkræve betaling for samtalerne.

I „Telefonbogen for Kolding og Opland“ årgang 1920 kan man se, at mange familier er gået sammen og har oprettet partstelefoner. Det betød, at flere var sammen om den samme installation. F. eks. havde pastor Jespersen i Påby telefonnummer 32a og Lærer Tarp i Harte nr. 32v. Hvis læreren talte, måtte præsten pænt vente.

Og hvem havde så telefonnummer 1 – eller, som det officielt hed talestation nr. 1? Proprietær Boysen fra „Hvidsminde“ havde partstelefon med smedemester J. Bertelsen, Fredericiavej (nu Sommerfuglevej). Nr. 2 havde gårdejer Hans Hansen, Bramdrupgård. Ca. halvdelen af abonnenterne havde deres eget telefonnummer i Bramdrup.

I begyndelsen var der en vis uvilje mod at bruge telefonnummeret. Som nyansat på centralen var det noget problematisk, når der blev bedt om „æ smej“. Dem var der nemlig fem af i Bramdrup, Hvidsminde, Lilballe og Harte.

Centralbestyrerne var agtede folk. Det var bestemt ikke hvem som helst, man kunne betro dette samfundsvigtige hverv. Man havde tavshedspligt, og det samme gjaldt de

Bramdrup Central 1908, nuværende Bramdrupvej 18. Bestyrerparret Elisabeth og Niels Roed står ved døren.

ansatte. Men en kæde er jo som bekendt ikke stærkere end det svageste led. De første mange år lukkede centralen klokken 20. Men når der var brug for læge, jordemoder eller brandvæsen, gik man aldrig forgæves til Johannes og Mathilde. Det fortælles således, at under et kraftigt tordenvejr i 1928 antændte et lyn Bramdrupgård, og flere gange slog lynet ned i de udsatte telefonledninger. Men uanset hvor meget røg og ild, der stod ud fra centralens betjeningsapparat, så vovede Mathilde at få en forbindelse igennem til Brandvæsenet i Kolding.

Bestyreren havde også opsynet med de udendørs installationer. I stormvejr faldt der

tit tråde ned, eller de blev slynget sammen med det resultat, at 3-4 familier kunne tale sammen på én gang. Nogle kunne således sidde og lytte, hvad naboen talte om. Så måtte Johannes af sted på cykel medbringende en lang stang til at skille trådene fra hinanden. Var der fejl ved klokkerne i masterne, måtte han til tops og udbedre skaden. Det foregik med et par „kløer“, som blev spændt fast til støvlerne. For hvert trin blev kloen hugget så langt ind i pælen, at den kunne bære en mand. Om livet og pælen havde han et bredt bælte. Når han så nåede toppen, var begge hænder fri til at udføre arbejdet. Det var bestemt ikke ufarligt, og Johannes ople-

Bramdrup.

Bestyrer: Johannes Jensen

Talestation

30h Andersen, Mads Peter, Roedgaard
27 — A, Smedem., Bramdrupdam
69 »Ankersminde«, Bramdrup
14h Bech, Brogaard, Harle
51 Beck, Peter, Malermester
25 Bentseus, B, Enke, Korshøjgaard
71 Bertelsen, H, Karetmager
1a — J, Smed, Fredericiavej
1v Boysen, Propr., Hvidsminde

4 Hansen, Hans Jacob, Bygmester
18v — Hans Chr., Kbmnd., Paaby
36 — Th. G, Købmand, Bramdrup St.
54a Hoffskov, Restauration, »Alpedalslyst«
62a Højen, Ole, Paabygaard
55 Jacobsen, Jacob, »Ny Stallerupgaard«
32h Jensen, Hans, Paaby
19a — Lars
79 — Markus, Havgrenegaard
67 — Niels, Bramdrupdam

Uddrag af Telefonbogen for Kolding og omegn fra 1920.

vede da også at falde ned og forstuve den ene fod så slem, at det blev nødvendigt at komme i behandling hos en „klog mand“ i Vojens.

Ikke alle havde råd til at få telefon – og mange syntes slet ikke, de havde brug for denne luksus. I stedet kunne man gå hen på centralen og betale for en samtale. I huset var indrettet et lille rum, hvor man uforstyrret kunne ringe. Centralen havde også ret til at opkræve 1 krone, hvis man blev bedt om at hente folk til telefonen. På Bramdrup mark boede dengang en familie, hvis datter var emigreret til Manilla. Når hun ringede op, måtte Johannes, eller hvem der bedst havde tid, afsted på cyklen ud at hente familien op til centralen. Manden var ikke særlig begejstret, når der var bud fra centralen. Det betød en udgift på 1 kr. + samtalen og en afbrydelse af arbejdet i den tid.

1. januar 1940 blev driften af Bramdrup Central overtaget af „Jydsk Telefon“, og fra nu havde centralen døgnåbent. Johannes Jensen var bestyrer indtil 1. juli 1949. Herefter overtog hans kone Mathilde stillingen indtil 1. marts 1961, hvor centralen blev ned-

lagt. 166 abonnenter blev indført under Kolding Central.

Omkring 1970 automatiseres området, og udstyret flyttes til en nyopført bygning ved Super-Brugsen på Centervej i Bramdrup. I 1974 opkøbes yderligere et areal af „Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger“ for at give plads til en udvidelse af centraludstyret i automatcentralen i Bramdrup.

KILDER:

INTERVIEWS:

Interview med Gudrun Lauenborg Jacobsen, datter af Johannes og Mathilde Jensen og Ella Hansen (f. Buhl), der var ung pige i huset hos Johannes og Mathilde Jensen 1943- 45 samt tidligere kontorchef Hans Andersen, TDC Tele Danmark, Kolding afd.

LITTERATUR:

Paul H. Sørensen: De Gamle Telefoncentraler i Sydjydske Distrikt.

Telefonbogen for Kolding og Omegn, årgang 1920.

KOLDINGS RYTMISKE MUSIKHISTORIE

AF CARL RIISGAARD

Der er to ting omkring den rytmiske musik i Kolding, der har givet genlyd i hele Danmark.

Det ene er de to kæmpekoncerter med Whitney Houston og Tina Turner på Kolding Stadion i henholdsvis 1993 og 1996. Især den første, Whitney Houston - koncerten søndag 15. august 1993 for omkring 30.000 mennesker var en stor oplevelse. Byen havde aldrig før dannet ramme om et så stort arrangement. Whitney gik på scenen med otte musikere, en backinggruppe på fire piger og en medarbejderstab på 40 mand. Scenen var 18 gange 12

Peer Plougmann på Kridthuset. Foto fra 1982 af Ole Olsen, Kolding Folkeblad.

meter og vejede 100 tons, svarende til rock-scenen på Midt fyns Festivalen.

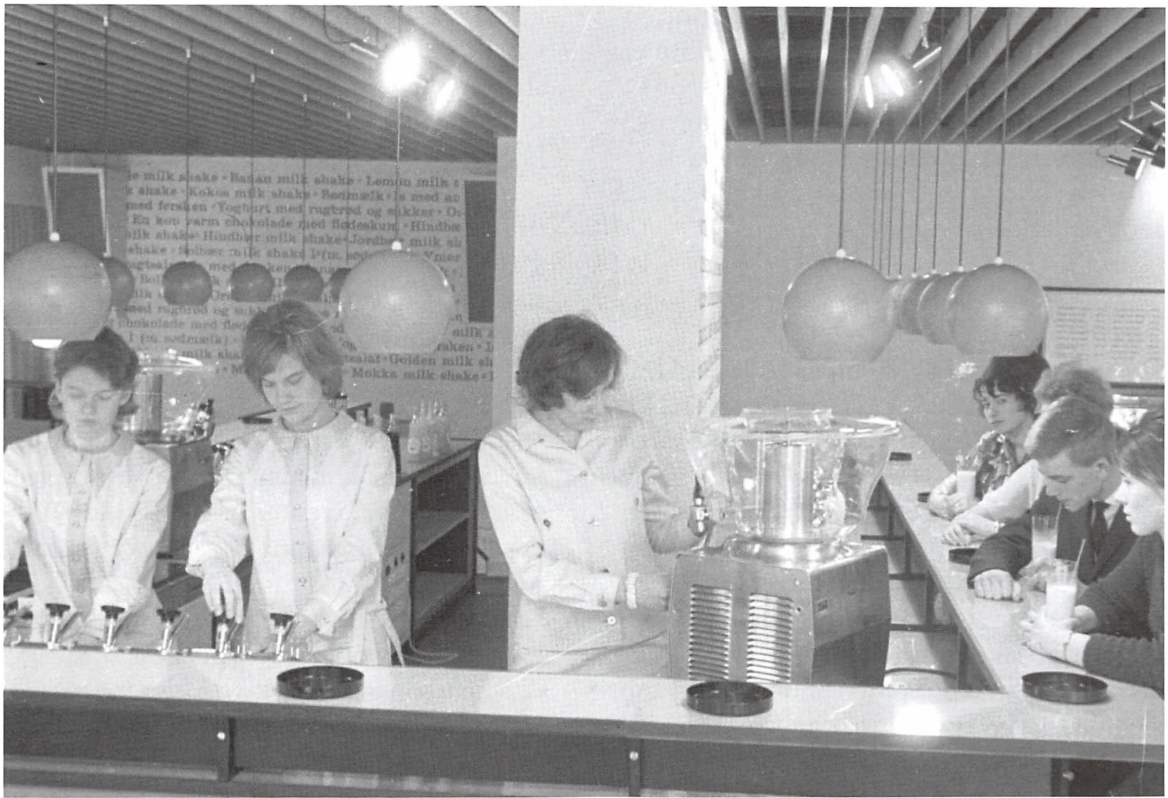
Den anden ting er frokostjazz-traditionen, som er opfundet i Kolding. Det begyndte med at parret Peer Plougmann og Bodil Højbjerg i 1980 overtog restaurant *Hafnia* i Munkegade, det nuværende *Knuds Garage*, og så kom der gang i sagerne. De startede med at introducere steg-selv princippet i baghaven, men snart efter købte de *Lygten* lige overfor, omdøbte den til *Kridthuset* og lancerede jazz live musik med bl. a. Ricardos Jazzmen, Alex Campbell, Mike Whellans, Poul Dissing og ikke mindst Vestre Jazzværk.

Det var Vestre Jazzværk, der opfandt frokostjazz på Kridthuset, en ide, der siden er taget op i hele landet. Det var da også ved at forbinde musik med mad, at rockmusikken første gang holdt sit indtog i Danmark, da entertaineren Preben Uglebjerg i selskab med et dansehold fra Kiesbys danseskole i Kødbyen i København den 12. september 1956 introducerede den amerikanske rock`n roll for et frokostspisende publikum.

MÆLKEPOPPEN

Lokalt fik den rytmiske musik første gang et forum, da Mælkepoppen, som lå på hjørnet af Blæsbjerggade og Låsbygade, åbnede i 1963 med Ib Borg Mogensen som daglig leder.

Mælkepoppen i Kolding blev åbnet den 27. marts 1963. Det var den anden "Karoline-pop" i provinsen.
Foto: P. Thastum, Kolding Folkeblad.

Konceptet var landsdækkende, også Vejle og Esbjerg fik en.

I Kolding var Peter Belli og Les Rivals de første hovednavne, og ifølge Ib Borg Mogensens erindringer i Koldingbogen fra 1981 skulle der to politibetjente til at beskytte Belli & Co, da de entrede Låsbybanke. Mælkepoppen fik et så fortroligt forhold til Belli, at man forsynede ham med madpakker, da han senere kom til at sidde i Kolding Arrest for at have røget hash. Mælkepoppen arrangerede også koncerter ude i byen, idet man fik Brian

Poole and The Tremelous til at spille i KIF-Hallen.

Mælkepoppen udviklede sig til et ungdoms-kulturhus, hvor man havde ugentlige pladepræsentationer – det var før, der var noget, der hed program 3, og Jørgen Mylius lancerede programmet Efter Skoletid. Man havde i Mælkepoppen studiekredse over forskellige musikformer, ligesom man på første sal havde 16 mm filmklub, et initiativ, som senere blev til Kolding Filmklub.

Mælkepoppen blev imidlertid genstand for

en del sladder, og i 1969 blev den definitivt lukket. Kolding manglede nu igen faciliteter til den rytmiske musik. København havde sit Hit House, men provinsen haltede efter, og i en kort årrække måtte koldingenserne køre til Vejle, hvor Tyrolerlandsbyen kunne præsentere datidens rockkoryfæer.

ALLE OG STEP BY STEP

Den næste store begivenhed på den koldingensiske rockscene var, da foreningen ALLE lørdag den 12. juni 1971 holdt beatfest for 1300 unge i KIF-Hallen. Det skulle have været i Byparken, men det styrtregnede den dag. Selve koncerten blev en bevidsthedsmæssig sensation. Hovednavnet var Skousen og Ingemann, som på det tidspunkt var med helt fremme med sangen *Herfra hvor vi står*. Et andet hovednavn, Spillemands-Evald, kom slet ikke, ”vistnok fordi han var taget til Grønland”, men i stedet underholdt Evalds venner. Entreen til hele arrangementet var på

Alle-koncert i Sct. Nicolai Skoles gård den 7. maj 1971. Politiet dukkede også op! Foto: P. Thastum, Kolding Folkeblad.

kun 5 kr., og da hele forløbet af koncerten varede ti timer og kostede 12.000 kr., blev slutresultatet for ALLE et underskud på et par tusind kroner, som en flink ismand dog dækkede.

Men foreningen ALLE slog til igen, idet de holdt 1 års fødselsdag ved en lørdag i marts 1972 at arrangere koncert på Kolding Gymnasium i samarbejde med Danmarks Ungdomsredaktion. Hovednavnet var de lokale Akropolis, i hvilken den navnkundige Jens Erik Lund, af mange kendt som *Store* var med.

Indenfor det rytmiske musikforeningsliv havde også popklubben Step by Step tidligere lavet arrangementer på Hotel Møllegården, men allerede i juni 1965 blev det vistnok første arrangement afholdt i NIOGTs afholdsloge i Katrinegade, hvilket af den lokale avis blev beskrevet således:

Jeg har aldrig været til pigtrådsbal før, men jeg har hørt og læst en hel del om slige arrangementer, så jeg var forberedt på, at jeg ville vende hjem fra Hit House's premiere i Kolding med mindst et blåt øje og en spængt trommehinde, men det gik slet ikke så galt!

Heldigvis skulle de unge mænd af og til frisere de lange, fagre lokker, så der blev lidt mere plads til de dansende.

MUSIKEKSPLOSION I 80ERNE

I de første tre-fire år af 1980erne skete der virkelig noget på musikområdet. Kridthuset havde som omtalt indledt sin frokostjazz-tradition, og en lille aktivistgruppe centreret omkring Harriet Sandnes ville gøre opmærksom på den manglende lokalkultur. De arrangerede en Kultureksplosion i det gamle Andelsmejeri, hvor Sydcentret ligger i dag.

Vestre Jazzværk introducerede frokostjazz på Kridthuset. Foto: Kolding Folkeblad.

Medio juli 1985 var det De grønne Koncerter, der arrangeret af Muskelsvindfonden markerede lydbilledet i byen på et tidspunkt, hvor Anne Linnets *Hvid Magi* lå på hitlisten. Fra og med det tredje arrangement i Byparken var det imidlertid de to lokale arrangører Niels Henrik Frandsen og Jørgen Rygaard, der kørte det videre under navnet Original Rock,

indtil det i 2001, i samarbejde med et større bryggeri, kom til at hedde Open Air Original Rock.

En stor lokal attraktion var det, da Boney M gav koncert i Parkhallen 3. november 1988 arrangeret af Kolding Håndboldklub. Boney M har hele tiden været styret af sangerinden Lizz Mitchell, der oprindeligt fik sit

gennembrud i musicalen Hair, og da Boney M kom til Parkhallen, havde de tolv år bag sig.

Genlyd landet over vakte det, da Peter Steen, der til daglig var leder af musikforretningen Beat In, i den gamle Pasilac-fabriks-hal i Olaf Ryesgade, ville åbne en moderne koncertsal lørdag 30. januar 1988 i en af de gamle haller. Projektet blev imidlertid aldrig til noget, da nogle af investorerne i sidste øjeblik fik kolde fødder og trak sig.

Koncertforeningen Krymmel var med til at dominere den rytmiske musik i Kolding gennem sidste halvdel af 1980erne som et alternativ til Kridthuset. Harriet Sandnes og Christian Haugk var de ledende kræfter.

I denne periode var det ellers i Parkhallen, publikum måtte hen, hvis de ville have nogle store koncertoplevelser. Der spillede TV-2, C.V. Jørgensen, Thomas Helmig og Moonjam, som alle var danskrockens dominerende navne på det tidspunkt.

Op gennem 1980erne og begyndelsen af 1990erne havde Kridthuset, og dets koncept med tavler på borde og i loftet bredt sig til hele landet, ligesom Peer Plougmann også arrangerede store koncerter i andre dele af landet. F.eks. havde han engang Fats Domino til at spille i Aarhus. Plougmann hentede selv Fats Domino i Hamborg. Undertegnede var med på turen, og det var slående, med hvilken ildhu Peer Plougmann sørgede for, at hans gæst havde det ordentligt, ligesom Fats Domino helt tydeligt nød hans opvartning. Peer Plougmann ville virkelig gerne forlyste sine medmennesker. Men da Plougmann i København i den gamle Alexandra Biograf på Nørregade ved Gammel Torv ville forsøge sig, gik det galt. Selv forklarede han det som en "mental forskelsopfattelse jyder og køben-

havnere indbyrdes." Så Kridthuset gik efter en betalingsstandsning konkurs i begyndelsen af 1990erne, hvor det var Tommy Rasmussen, der købte stedet og omdøbte det til Tavlen.

FLERE INITIATIVER

I disse år har Kolding så småt udviklet sig fra at være en stor provinsby til at blive en egentlig storby, hvilket smittede af på publikums behov for at høre musik. Fra og med efteråret 1997 og et halvt år frem var spillestedet Grand D., som lå i Jernbanegade ved siden af Jensens Bøfhus, med til at sætte byens musikalske dagsorden, men det gik konkurs i foråret 1998.

Allerede fra midten af 1990erne talte man om at indrette et spillested. Dette blev byens kulturliv stærkt opfordret til af Tavlens Tommy Rasmussen og Knuds Garages daværende bestyrer John Christensen. Der var behov for et spillested til større rytmiske koncerter.

Sideløbende forsøgte nogle af værtshusene i Låsbygade og Blæsbjerggade-kvarteret sig med småkoncerter. I en periode kunne man f.eks. på Lanternen høre blues hver torsdag, på City Pub (det senere Hr. Nielsen) kunne man høre tresserrock og på Svinget, der lå i bygningens modsatte side, høre skiftende eksperimentalmusik indenfor rock.

Også klublivet var i denne periode aktivt, idet Ulf Jensen fra Pitstop først lagde lokaler til Doktor Ødgers, som i en sæsons tid blev kørt af Rebecka Bay, Ricky Nordsøn og Jan Hansen. Da forskellige statslige tilskudsordninger faldt væk, stoppede dette initiativ, hvorefter Ulf Jensen igen valgte at køre Pitstop på vågeblus. Han havde ellers store

Godsets øvelokaler blev taget i brug i 1997. I 2001 kunne spillested og café indvies.

ambitioner og stor kærlighed til den progressive musik i bred almindelighed.

Snart så Point Zero, en ny musikforening, dagens lys – især med arrangementer på Pit-stop. Her var det skiftevis Lars Ohrt og Lea Thomsen, der var frontfigurer, og i Point Zeros storhedstid nåede de at få eget kontor på Godset. Blandt deres hovednavne var i efteråret 1997 Sorten Muld, men Point Zero blev opløst i 1998.

Også Tavlen skrantede økonomisk, men da

Kridthusets trofaste dørmand Jørgen Krogsgaard overtog spillestedet, fandt det snart sin faste form. I dag kører det godt som spillested for 10 – 15 faste lokale bands og kopibands.

Også musikeren Robert Rizzis musikalske initiativer bør nævnes, idet han i samarbejde med Kulturforvaltningen i oktober 1998 arrangerede en uges festival med eksperimentaltjazz under navnet Kolding Kontemporary.

Siden 1998 har der på Kolding Stadion været en årlig Tresserrockfestival. Fra starten

med Esbjerg Rockfestival som "entreprenører" i et samarbejde med Kolding Håndboldklub, der har leveret frivilligt arbejdende "personale". Langt hovedparten af de optrædende på Tresserrockfestivalen har været engelske bands, hvor The Swinging Blue Jeans er de hyppigst brugte. Festivalen køres først i Esbjerg, hvorefter det store cirkustelt pilles ned, for nogle dage efter igen at blive rejst på Kolding Stadion. Et lokalt islæt rummer Tresserrockfestivalen dog, idet det hvert år har været Red Mustangs, der slutter af i Kolding.

GODSET OG ANDRE "FYRTÅRNE"

At den rytmiske musik er væsentlig i det koldingensiske bybillede ses af, at den fik høj prioritet, da Kolding Kommunes kulturpolitik blev vedtaget i november 2000. Man fremhævede her, at det var vigtigt, at byen fik nogle "musikalske fyrtårne". Open Air Original Rock og Tresserrockfestivalen er oplagte eksempler, idet de hver især trækker mindst 2000 betalende gæster hver gang.

Kolding Kommune stillede fra 1997 den tidligere godsterminal på Jens Holmsvej, nu under navnet GODSET til rådighed for den rytmiske amatørmusik. Først indrettedes 12 øvelokaler, og den 1. marts 2001 åbnede Godset også som spillested for rytmisk musik.

Tanken om at indrette øverum for byens bands og musikere, blev født af Martin Peyrath, da han i 1991 var byens rock'n roll konsulent med kontor på Klostergården. "Grundstenen" til Godset blev imidlertid lagt af en initiativgruppe bestående af bl. a. Benny Nicolaisen fra Kolding Musikråd, Karsten Bech fra Musikbixen og Martin Peyrath,

Musikrådet. De arrangerede et møde i Klostergårdens Blå Sal i april 1993, hvor der var sendt invitationer ud til 200 musikere og sangere. Det var først og fremmest øvelokaler, som byens mange amatørbands havde brug for, og det, der stod øverst på ønskesedlen til kommunen. Men på mødet blev det også diskuteret, hvilke krav, der skulle stilles til et spillested, hvor det skulle ligge, og hvordan en styregruppe skulle organisere sig. Det blev basis for etableringen af foreningen Rock'in House.

Til Kolding Ugeavis sagde Martin Peyrath: *Vi forestiller os et uafhængigt organ, der kan give musikerne deres eget hus, hvor de dels kan øve sig, men også mødes og udveksle erfaringer, og hvis pladsen ellers er til det, arrangere koncerter med bands udefra.* Benny Nicolaisen fulgte op: *Det overordnede, vi alle er interesserede i, er at få etableret et rytmisk miljø, hvor musikken kan dyrkes, og hvor der kan skabes grobund for kreative nye tiltag for de musikinteresserede.*

Ulf Jensen fra Pitstop var inde på, at man kunne køre Pitstop som spillested med kommunal støtte, men erkendte dog, at to spillesteder med kommunal støtte ville være for meget. Derfor opfordrede han til, at man byggede øvelokaler et sted, og at de rytmiske koncerter kunne foregå på Pitstop mod betaling af husleje.

Efter at spillestedet på Godset er kommet i gang, har man og de tilhørende foreninger Rock'in House og Jazz 6000 været meget omhyggelige med ikke at engagere bands, der kunne være på Pitstop eller Tavlen, men fortrinsvis satset på de helt store aktuelle rock-kunstnere.

Kolding har i løbet af 2002 fået endnu et par rytmisk musik-fyrtårne. Det ene er

I 2002 har gruppen Cowgirls bestående af Sanne Salomonsen, Søs Fenger og Tamra Rosanes optrådt på Godset. Foto: Gert Blume.

MUSIKKOLDING, et samarbejde mellem de foreninger, der findes på Godset samt Klassisk i Kolding. MUSIKKOLDINGs formål er at skabe de helt store navne til Kolding – uanset genre, så det kan være både jazz, klassiske og store rocknavne. MUSIKKOLDING indgik umiddelbart efter dannelsen i et samarbejde med Kolding Kommunes kulturforvaltning og TV-SYD om arrangementerne *Sommer ved Søen* på Slotssøbadets plæne, hvor kunstnere som Bdr. Olsen, Kandis, Freddy

Breck m.fl. spillede til gratiskoncert. Formålet med disse arrangementer er at spare penge sammen til de store arrangementer.

Et andet initiativ har været samarbejdet mellem Tavlen og Radio Skala om koncerter med bl. a. Kim Larsen og Kjukken samt Sweet og Slade i den gamle kunsthåndværkerbygning i Dalbygade.

Skal man her til sidst gøre status over byens rytmiske musikhistorie, er det dog Pitstop, der har fået tidens mest progressive kunstnere til

Kolding. Pitstop er ofte i sit programvalg blevet sammenlignet med Loppen på Christia-
nia.

Men herudover er det slående, hvor mange ildsjæle, der har kæmpet for, at deres bysbørn kunne blive underholdt. Mindst ti personer har markeret sig, så det gav genlyd langt ud over byens grænser, og mindst dobbelt så mange befinder sig i vækstlaget. Næppe andre provinsbyer, som Kolding kan sammenligne sig med, kan mønstre det samme antal ildsjæle.

Finn Jørgensen og Hans Georg Lorenzen, henholdsvis produktionschef og administrationschef ved TV Syd flankerer Christian Haugk, repræsentant for Godsets arrangerende foreninger efter Sommer ved Søen – arrangementerne i MUSIK-KOLDING, 2002. Foto: Gert Blume.

FALSKMØNTNERBANDEN I KOLDING 1919

AF MORTEN ANDERSEN

Der har i år 2002 været mange falske pengesedler i omløb i Kolding. Falskmøntneri er en gammel form for kriminel virksomhed og har da også hjemsøgt Kolding tidligere. I 1919 blev en stor falskmøntnersag optrævlet i Kolding. Da var det imidlertid ikke danske kroner, der blev forfalsket, men derimod finske mark. Falskmøntneriet blev ledet af den forhenværende tømremester Hans Christian Andersen fra Odense. Han havde fire medhjælpere og havde lejet sig ind i et butiksløse i Sdr. Klostergade 17, det nuværende Klostergade. Det kan forekomme mærkværdigt, at det netop var finske mark, der blev forfalsket. Når falskmøntnerbanden valgte at eftergøre finske mark, havde det grund i de særlige forhold i Finland efter 1. verdenskrig.

Finland erklærede sig i december 1917 uafhængig efter at have været under russisk herredømme siden 1809, da Finland blev tilsluttet Rusland som et storfyrstedømme. Finland havde aldrig før været en egentlig selvstændig stat og havde i mange år været på skiftevis svenske og russiske hænder. Efter 1809 fik storfyrstedømmet Finland dog en relativ høj grad af autonomi i det russiske imperium i forhold til andre dele af Rusland. Blandt andet havde Finland eget møntsystem. I 1917 accepterede det nye sovjetrussiske styre Finlands selvstændighed, men efter selvstændiggørelsen opstod der borgerkrig i Finland,

mellem socialistiske røde oprørsstyrker og friherre Carl Gustav Mannerheims borgerlige

De falske 500 mark sedler trykt i Kolding april 1919. Da dommen var afsagt blev de falske sedler destrueret, undtagen 3 eksemplarer af de ark hvorpå der var trykt 10 stk. 500 mark sedler. I dag findes de 3 eksemplarer i Den kongelige Mønt- og Medaillesamling på Nationalmuseet, hvorfra denne kopi er taget.

Overbetjent Andreas Elkjær, født 13. februar i Smidstrup. Det var Andreas Elkjær, der foretog anholdelsen af falskmøntnerne Hans Christian Andersen og Erik Nielsen Petersen.

hvide styrker. Borgerkrigen drejede sig om det fremtidige styre i Finland. De to parter blev støttet af henholdsvis Sovjetrusland og af Tyskland, og borgerkrigen blev meget blodig. I april 1918 vandt Mannerheims styrker et afgørende slag ved Tammerfors. Samtidig besatte tyske styrker Helsingfors, og i løbet af april-maj 1918 blev de sidste røde styrker besejret. Tyskland forsøgte efterfølgende at øge deres indflydelse i Finland ved at lancere den tyske prins Frederik Karl af Hessen som Finlands kommende konge. Men da Tyskland

i november 1918 brød militært og politisk sammen, kunne den tyske indflydelse ikke opretholdes. I stedet fik Finland i juli 1919 en ny forfatning, der gjorde landet til en demokratisk republik. Den liberale K.J. Ståhlberg blev Finlands første præsident. Ståhlberg arbejdede for en forståelse med Sovjet og kunne den 14. oktober 1920 underskrive en fredsftale med Sovjetrusland. Herefter faldt der ro over de politiske forhold i det nu uafhængige Finland.

Finland havde som sagt haft eget møntsystem under det russiske styre. Under borgerkrigen prægedes det finske samfund af kaos, således også økonomien og møntsystemet. De finske marksedler var ikke vandmærket hver for sig, men blev i stedet trykt på papir, der var vandmærket i forvejen. Det betød, at det var ganske nemt at eftergøre de nye finske mark. Mange falskmøntnere benyttede sig derfor af de kaotiske forhold til at udstede falske marksedler. Så mange falske sedler kom i omløb, at det truede med at underminere den nye stats økonomi. Falskmøntneriet af finske mark nåede også helt til Kolding.

I december 1918 blev en butik i Sdr. Klostergade 17 udlejet til forhenværende tømrermester Hans Christian Andersen, der var flyttet til byen fra Odense. Den tidligere tømrer agtede ifølge udlejeren sadelmager Sørensen at åbne et trykkeri i butikken sammen med en litograf ved navn Erik Nielsen Petersen fra Haderslev og en tysker ved navn Julius Herbener fra Hamborg.

Ifølge avisreportagerne om falskmøntner-sagen startede de tre mænd deres falskmøntnerarbejde i Odense i april 1918. Arbejdet foregik i et lejet lokale i ejendommen Overgade 26. I efteråret 1918 blev ejendommen

solgt, og Andersens lejemål blev opsagt. Da det ikke lykkedes at finde nye lokaler i Odense, måtte Andersen finde lokaler et andet sted. I december 1918 fandt han så butikken i Sdr. Klostergade i Kolding. I løbet af januar og februar 1919 flyttede de tre mænd maskinerne til Kolding og fortsatte arbejdet her. Andersen og Petersen havde samtidig skaffet sig en lejlighed i Blæsbjerggade, hvor de kunne bo. Tilsyneladende stod arbejdet i Sdr. Klostergade mest på om natten, hvilket forårsagede en del rygter i byen. Ifølge rygterne var tømremesteren i færd med at trykke agitationsskrifter til bolschevistiske oprørsbe-

vægelser i udlandet. De verserende rygter foranledigede politiet i Kolding til at foretage en undersøgelse af butikken. I første omgang fandt politiet intet bemærkelsesværdigt, men da de natlige aktiviteter fortsatte, foretog politiet endnu en undersøgelse af lokalerne den 15. april 1919, og denne gang var der bid. Overbetjent Andreas Elkjær fandt denne gang de herrer Andersen og Petersen i fuld gang med trykkeriet af pengesedler samt flere kasser med færdige finske 500-marks sedler til en værdi af næsten 3 millioner mark. På den baggrund kunne overbetjent Elkjær anholde de to mænd og bringe dem i forhør. Tyskeren

Klostergade omkring år 1900. Det var her i gaden, der dengang hed Sdr. Klostergade, at falskmøntnerne lejede et butikslokale.

Herbener befandt sig i Odense, hvor han blev anholdt dagen efter. Det viste sig, at yderligere to mænd var medvirkende. Helge Victor Lundwall fra Aalborg og den døvstumme tysker Willy Heinrich Carl Georg Ross blev anholdt i henholdsvis Aalborg og København få dage efter og ført til Kolding. De var begge litografer, som Andersen havde ansat som medhjælpere.

Frem til den 12. juni 1919, hvor dommene over falskmøntnerne blev afsagt, kørte der en retssag, hvorfra referater er bevaret i Kolding Købstads politimesters arkiver i Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg. I disse referater kan de anklagedes forklaringer på falskmøntneriet læses. Samtidig blev sagen fulgt af pressen, der dog var lidt frimodige i deres gengivelse af sagens størrelse.

Som det er naturligt i politisager som denne, indhentede Kolding Politi oplysninger om de implicerede ved politiinstanser i de byer, de pågældende havde opholdt sig i, før de kom til Kolding. Det viste sig, at politiet i Odense var bekendt med tømrmester Hans Christian Andersen. Tømrmesterens historie bød på lidt af hvert. Andersen var født i Bogense på Fyn den 4. oktober 1878 og var således 41 år i 1919. Indtil krigens udbrud i 1914 drev Andersen en tømrrervirksomhed i Odense. I januar 1916 tog han til Tyskland, hvor han opholdt sig indtil juli 1916. Efter hjemkomsten oprettede Andersen en bouillonfabrik i Odense med henblik på salg i Tyskland. Fabrikken gav anledning til en del rejser for Andersen, hovedsageligt til København og Sverige. I 1917 opholdt han sig mere i København end i Odense. Den megen fravær og forbindelsen til Tyskland betød, at Andersen blev mistænkt for at være

spion eller handelsspion for Tyskland. Det var telegrafformand Christensen, som havde kendt Andersen i flere år, der henvendte sig til politiet med sin mistanke. Odense politi havde efterfølgende undersøgt sagen.

Den 21. august 1917 afhørte Odense politi Andersens hustru Ane Krogh-Nielsen. De boede sammen i Kongensgade 63 i Odense, hvor fruene havde sin hattebutik. Hun kunne fortælle, at hendes mand var rejst til Tyskland for at sælge noget, hvad viste hun ikke. Bouillonfabrikken havde Andersen solgt for 14 dage siden. Om han havde tjent penge på bouillonfabrikken vidste hun heller ikke. Andersen havde siden juli 1917 uafbrudt opholdt sig i København. Om han opholdt sig der for at drive forretning, for at være sammen med en anden kvinde eller for at drive spionvirksomhed, var hun ikke klar over, men forholdet mellem dem var dårligt, og en skilsmisse havde været på tale. Mere kunne Andersens hustru ikke sige. Samme dag afhørte Odense politi Andersens kompagnon i bouillonfabrikken, tyskeren Ferdinand Julius Herbener. Han kunne fortælle, at Andersens fravær skyldtes det dårlige forhold til konen, og at der intet mistænkeligt var ved Andersens rejser.

Den 22. august mødte Hans Christian Andersen selv op hos Odense politi for at forklare sig. Opholdet i København var udelukkende af forretningsmæssig art. Det var nødvendigt at lede salget af bouillonfabrikkerne fra København, idet ingen udlændinge kendte Odense. Andersen nægtede at have været involveret i spionagevirksomhed. Han havde anskaffet sig pas til både Tyskland og Rusland med det formål at oprette bouillonfabrikker i de to lande. Ideen blev imidlertid aldrig ført

Kolding Rådhus omkring 1920. På det tidspunkt husede rådhuset også ting- og domhus, og det var her, at retssagen mod falskmøntnerne førtes.

ud i livet. Bouillonfabrikken i Odense var i øvrigt blevet solgt og afhændet den 1. september 1917. Han havde tjent 100.000 kroner på bouillonfabrikationen, hvilket hans kone ganske rigtigt ikke vidste noget om. Efter denne forklaring, lod Odense politi tilsyneladende sagen ligge.

Fra Gedser fik Kolding politi efterretning om, at tyskeren Julius Herbener i november 1917 var blevet fundet i besiddelse af 40.000 rubler i sedler, som han ville smugle til Tyskland. Navnet Hugo Grønlund blev også sat i forbindelse med falskmøntnersagen, formentlig af Andersen selv under et af de første

forhør. Grønlund skulle være Andersens kontakt i Helsingfors, men havde også bopæl i København. Politiet i København måtte dog meddele Kolding politi, at Grønlund ikke var at finde i byen. Endelig havde politiet i København fundet en pige ved navn Harriet Jenny Nielsen, som skulle have forbindelse med Hans Christian Andersen. Hun kunne forklare, at hun og Andersen havde indledt en affære for et års tid siden. Hun vidste imidlertid intet om falskmøntneriet. Med disse oplysninger i hænde, kunne Kolding politi indlede retssagen mod de fem falskmøntnere.

Den 15. april kl. 16.30, år 1919 startede

retssagen mod falskmøntnerbanden på rådhuset i Kolding. Falskmøntnerbanden bestod af Hans Christian Andersen født 4. oktober 1878 i Bogense, Erik Nielsen Petersen født 1. februar 1887 i Lunding, Ferdinand Julius Herbener født 9. december 1885 i Bern i Schweiz, Helge Victor Lundwall født 9. september 1887 i København og Willy Heinrich Carl Georg Ross født 8. november 1895 i Rostock.

Kolding Rådhus var i 1919 endnu kombineret Råd-, ting- og arresthus. Dommer og byfoged Vilhelm Terndrup skulle lede retssagen. Dommeren kunne starte med at fremlægge 26 ark papir, hvor der på hver var påtrykt 10 finske 500 marksedler. 5 ark tegnepapir, hvor der på den ene side var tegnet finske 500 marksedler. 4 ark tegnepapir med finske 50-marksedler påtegnet. 4 finske 500 mark sedler, hvor 3 var af grålig farve og en i gulig farve. 1 finsk 50 markseddle og 2 stempeller til fortløbende talstempling.

Første mand for retten var Erik Nielsen Petersen. Erik Petersen vedkendte sig bevismaterialet, men fastslog at ingen af de falske sedler var blevet færdiggjort, og at de fem enkelte sedler var ægte. Næste mand for retten var Hans Christian Andersen selv. Også han godtgjorde, at ingen af de falske sedler var færdiggjort eller taget i brug. Dertil forklarede han, at de falske sedler skulle bruges som reklamesedler og var bestilt af førnævnte Grønlund. Andersen vidste ikke, hvor Grønlund befandt sig her og nu, men han ventede ham til byen i næste måned. Andersen ville deponere 150.000 finske mark i Fyns Diskontokasse, som Grønlund senere ville afhente. Andersen måtte på dommerens forespørgsel indrømme, at det kunne forekomme mistænkeligt, at sedlerne blot skulle anvendes

til reklame. Den noget usandsynlige forklaring skulle heller ikke holde ret længe. Den 22. april meddelte Andersen, at der var tale om en misforståelse, når den omtalte Grønlund blev omtalt som Hugo Grønlund. Den Grønlund, Andersen omtalte, hed K. Grønlund, var grosserer og kom fra Wasa i Finland. Det måtte bero sig på, at K var blevet forvekslet med H i referatet fra et tidligere forhør. Andersen kunne ikke fremlægge noget skriftligt bevis for K. Grønlunds eksistens. Mærkværdigt er det, at Andersen også kendte den Hugo Grønlund, som politiet i første omgang havde fundet adressen på. Andersen havde forsøgt at sælge bouillonterninger til denne Hugo Grønlund uden held. Politiet kendte Hugo Grønlunds adresse i Helsingfors, men det lykkedes tilsyneladende aldrig politiet at finde K. Grønlund. Spørgsmålet er, om ikke Andersen prøvede at dække sig ind ved en fiktiv person. Som dommer Terndrup flere gange under retssagen gjorde opmærksom på, var der forhold, der sandsynliggjorde dette. For eksempel havde ingen af de andre nogensinde mødt K. Grønlund. Julius Herbener havde til gengæld mødt Hugo Grønlund, da Andersen og han i sin tid forsøgte at sælge bouillonterninger til Grønlund. Herbener kunne tilføje, at Hugo Grønlund absolut ikke ville have noget med Andersen at gøre. Forvekslingen af Hugo og K. Grønlund fik et lille efterspil. Jens Rasmussen, sagfører for Dagbladet Fyns Socialdemokrat, anmodede i september 1919 byfogeden i Kolding om en udskrift af forhøret med Andersen. Bladet havde fået en injuriersag på halsen efter at have omtalt Hugo Grønlund som bagmand for hele foretagendet. Anmodningen blev ikke bevilget. Det

var helt sikkert ikke Hugo Grønlund, der stod bag falskmøntneriet.

På retssagens anden og tredje dag kom det frem, at Andersen også havde ladet fire jernbanekort og 68 spisebilletter til Eline Petersens køkken på Gammel Torv i København fremstille. Alle fem medvirkende havde benyttet jernbanekortene til gratis rejser mellem København, Odense, Kolding og Ålborg. Senere viste det sig, at jernbanekortene var blevet produceret i større antal. Arrestanterne måtte efter retssagen betale erstatning til statsbanerne for deres gratisrejser.

Både Erik Nielsen Petersen, Julius Herberner, Helge Victor Lundwall og Willy Ross påstod under retssagen, at de havde handlet under tvang. Alle mente de at have advaret Andersen mod at udføre falskmøntneriet.

Især Helge Lundwall gjorde meget ud af, at han med vilje havde lavet dårlige forfalskninger for at forhindre brugen af de falske sedler. Lundwall og Petersen fortalte begge, at de havde talt med hinanden om at trække sig fra arbejdet, men at de havde været bange for, at Andersen skulle hævne sig ved at melde dem til politiet. Willy Ross, der som nævnt var døvstum, hævdede også at være blevet presset ind i foretagendet. Ross havde henvendt sig på en jobannonce, Andersen havde opslået i Politiken og Socialdemokraten. Da Andersen havde forklaret Ross, hvad arbejdet gik ud på, havde Ross takket nej. Senere havde Ross mødt Andersen igen og havde alligevel sagt ja til at arbejde for denne, da Ross var ked af sit forrige arbejde. Der var i øvrigt nogen diskussion om, hvorvidt det var Andersen eller Herberner,

Kolding Arresthus omkring år 1910. Her sad falskmøntnerne fængslet under retssagen i april-maj 1919.

som Ross havde talt med først. Det kom også frem, at Herbeners rigtige navn var Götze, og at han havde antaget falsk navn på grund af den tidligere dom fra Gedser.

Alle bortforklaringer til trods stod der tilbage, at alle havde deltaget i falskmøntneriet og i øvrigt havde modtaget løn derfor. Alle fem deltagere tilstod da også, men med de ovennævnte forbehold. Den 22. april tilstod Andersen ifølge referatet fra retssagen: *Komparenten (den tiltalte) maa fastholde, at nævnte Grønlund anførte, at Sedlerne skulde bruges som Reklameplakater, saaledes som tidligere anført, men han må indrømme, at han ikke har opfattet denne Udtalelse som alvorlig ment, idet han har været paa det rene med, at Grønlund ønskede Sedlerne til Udgivelse som Pengesedler.* Der var fremstillet 640 ark papir, hvor der på hver var påtrykt 10 stk. 500 mark sedler, i alt 3.200.000 finske mark. Dertil kom 71 jernbanekort og 68 spisebilletter. De finske mark var ikke taget i brug, men alene fremstillingen var ulovlig. Uden at være blevet så meget klogere end før retssagen, kunne dommer Terndrup således afsige dom torsdag den 12. juni 1919. Hans Christian Andersen blev idømt 2½ års forbedringshusarbejde. Julius Herbener, alias Götze, blev idømt 15 måneders forbedringshusarbejde. De tre øvrige slap billigere med fængsel på sædvanlig kost. Petersen i 120 dage, Ross i 80 dage og Lundwall i 40 dage.

Det var Andersen, der som den ansvarlige måtte bøde mest. De fire andre havde også alle lagt ansvaret over på ham. Ross og Lundwall blev hjulpet af fortalere. Ernst Bojesen fra København skrev den 23. maj 1919 en fortale for Lundwall, hvor han beskrev Lundwall som en hæderlig mand. A. Schoubye-Nielsen

fra Valby skrev den 21. maj 1919 en fortale for Willy Ross, hvor han tog Ross i forsvar. Ross var jo døvstum og måtte være uskyldig. Fortalerne blev sendt til retten i Kolding.

Falskmøntnersagen fik også bevågenhed i Folketinget. Tiden efter 1. verdenskrig var præget af økonomisk kaos i Europa. Inflationen hærgede i de tidligere krigsførende lande, som Tyskland, Østrig, Italien, Rusland og Finland. Fra dansk side var man bekymret for, at inflationen ville brede sig til Danmark. I juni 1919 forhandlede Folketinget om en ændring af Nationalbankens oktroj, dvs. om reglerne for Nationalbankens seddeludstedning. Det var afgørende for kronens kurs, at der var dækning for seddeludstedningen i form af bankens guldbeholdning. Eksemplet fra Tyskland, hvor den tyske rigsbank havde ladet seddelpressen rulle under krigen, var skræmmende. Den tyske markkurs var dramatisk faldende, og det skulle blive endnu værre. Danmark havde her et mellemværende, idet Nordslesvig stod for at skulle genforønes med Danmark. Dermed skulle den danske krone også indføres i Nordslesvig, og nordslesvigerne have deres tyske Reichsmark vekslet til danske kroner. Det konservative folketingsmedlem og nationaløkonom L.V. Birck frygtede, at omvekslingen kunne bringe den tyske inflation ind i Danmark. Under Folketingets forhandlinger i juni 1919 advarede han mod dette og mod, at udenlandsk valuta som sådan skulle oversvømme landet og rive kronens kurs med i faldet. Det var i den forbindelse, at falskmøntnersagen fra Kolding blev nævnt. Den 17. juni 1919 sagde L.V. Birck i Folketinget: *Derimod har vi en Del finske Mark, og der har været Spekulation i dem, og rent forbigaaende skal jeg sige i Anledning af*

Seddeltrykkeriet i Kolding og det Falskmøntneri, der skete, at det staar for mig som ganske sikkert, at den russiske-bolchevikiske Regering følger Napoleons Politik: at arbejde ikke blot med sit eget Lands Sedler, men ogsaa med andre Landes Sedler og eventuelt efterlave dem. Hvad jeg mener herom, er det ingen Nytte til at sige, men jeg vil blot sige til den høje Regering, at jeg gaar ud fra, at den er ganske klar over, at Danmark ikke maa blive dumping ground for mere eller mindre falske Penge, som maaske gaar herfra til Holland, nogle til Amerika og nogle til England.

L.V. Birck havde kun fulgt sagen i pressen, hvor rygterne om falskmøntneriets forbindelse til det bolschevistiske Rusland havde svirret. Således stod der at læse i Politiken den 17. april 1919 under overskriften, *Statspolitiet har paagrebet en Seddelfalsknerbande i Kolding, at Der er opstaaet Formodning om, at Falskmøntnerbanden i Kolding har staaet i Forbindelse med den finske Oprørsbevægelse, som er blevet afsløret netop i disse Dage. Den arresterede Tømrmester Andersens rejser til finsk og russisk Omraade kan tyde paa, at denne Antagelse ikke er uden Grundlag.* Under retssagen var den forbindelse ikke blevet afsløret, og det er tvivlsomt, om den var der. Birck så imidlertid falskmøntnersagen som et led i den bolschevistiske propaganda og undergravnede virksomhed og som et eksempel på farerne for den danske økonomi. I den kaotiske tid efter 1918 var det måske en berettiget frygt, men falskmøntnersagen i Kolding havde knap så vidtrækkende grene, som Birck og Politiken her gav udtryk for. Om der virkelig stod en K. Grønlund som bagmand for hele foretagendet, og om denne Grønlund havde forbindelse til de finske oprørsbevægelser, sagde retssagens udfald intet om. Muligheden

er der, men det mest sandsynlige er, at Andersen blot var en af mange, der forsøgte at udnytte de kaotiske forhold i Finland i perioden 1918 - 1919 til egen vinding og gevinst.

KILDER:

Kolding Købstads Politiprotokol 1919. Landsarkivet i Viborg.

Mogens Hammargren Christensen: "Pengeseddel forfalskningssag fra Kolding 1919" i Numismatisk Rapport 70 - 72 - 73 , april, september og november 2002.

(Her er sagsakterne trykt i deres fulde længde.)

Jørgen Steen Jensen: "En falskmøntnersag med finske mark fra Kolding 1919" i

Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad Nr. 6 september 1999.

Juhani Paasivirta: Finland and Europe. The early years of independence 1917 - 1939.

SHS Helsinki 1988.

Rigsdagstidende. Forhandlinger på Folketinget. 71de ordentlige samling 1918-1919. III.

(L.V. Bircks udtalelse findes spalte 5803.)

Politiken 17. - 23. april 1919.

Kolding Folkeblad 18. april - 8. maj 1919.

BOGENS FORFATTERE

Flemming N. Andersen, født 1954, uddannet journalist fra Danmarks Journalisthøjskole. Bosat i Kolding siden 1985, arbejder som freelancejournalist.

Morten Andersen, født 1973, cand. mag. i historie fra Syddansk Universitet. Har arbejdet med sønderjysk historie og Trekantområdets historie. Forfatter til bogen „25 års byfornyelse i Kolding“, udgivet af Teknisk Forvaltning 2002.

Per Andersen, født 1956, cand.scient., direktør IDC Nordic A/S. Lokal- og slægtshistoriske arbejder især om Sønderjylland og Kolding-egnen. Har udgivet bøgerne „Fra Hvide til Hundevad“ (1993), „Slægten Jagd“ (1996), „Slægten Roos fra Sønderjylland“ (2000).

Niels Juel Bollerup, født 1919, uddannet gartner, havde i en lang årrække egen planteskole på Lærkevej og blev senere inspektør for Geografisk Have i Kolding.

Bent Jensen, født 1932, håndværkeruddannelse med supplerende regnskabsuddannelse på Kolding Købmandsskole. Ansat som inspektør i AAB 1964, forretningsfører samstedts 1974-1997.

Lillian Vibeke Kragh, født 1967. Farmakonom og ansat på Sønderbro Apotek i Kolding, slægtsforsker.

Jørgen Kristensen, født 1933, lærer ved Kolding Kommune. Arbejder med Bramdrups lokalhistorie.

Henrik Lundtofte, født 1970, cand.mag. i historie, pt. forskningsbibliotekar ved Det Kongelige Bibliotek. Har skrevet om folke-
drab og bidrag om Gestapo og tysk terror til Gads kommende leksikon om besættelsestiden.

Helga Møller Nielsen, født 1929. Bosat i Bramdrupdam siden 1964. Husmor og i bestyrelsen for Det jyske Haveselskab 1979. Formand for bestyrelsen 1983-98.

Bent Gudmund Nielsen, født 1927 i Kolding. Søn af M.G. Nielsen. Efter læreruddannelse ansat på Riis Toft Skole 1950-88.

Thomas Oldrup, født 1976, journalist, pt. tilføjede historiestuderende ved Københavns Universitet.

Carl Riisgaard, født 1947, uddannet frø- og løgkonsulent og dekoratør. Har boet i Kolding næsten altid. Har arbejdet som freelancejournalist forskellige steder, nu for Kolding Ugeavis.

Børge Therkildsen, født 1916. Journalist på Jyske Tidende fra 1942, redaktør 1962. Ansvarshavende chefredaktør 1966-76.

Jens Ulff-Møller, PhD i historie fra Brandeis University, tidl. forskningsadjunkt på Københavns Universitet, underviser nu på Columbia University, New York. Har udgivet artikler om regnekunstens historie og en bog om filmdiplomatiet mellem USA og Frankrig.

**Kolding
Kommune**

Stadsarkivet

Kolding